Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 17/1909/1910 д1

12009001735,2

COBISS

Rp. II-17/Mol./1909/2

Кр. II-17 [illegible] № 88

801

Година I. Книга

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1909 г.

ФО1

Годниа I. Книга 2.

МИНАЛО

РС II 17/1909/1910

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

1735/09

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

ДЪРЖАВНО ДЕВИЧЕСКО ПЕДАГОГИЧЕСКО УЧИЛИЩЕ * СОФИЯ *

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1909 г.

Съдържание.

стр.

I. **Г. Баласчевъ.** — Кореспонденция между охридския архиепископъ и византийския императоръ Мануилъ Палеологъ (1391—1423 г.) . . . 123—135

II. **Д. Ихчиевъ.** — Привилегиитѣ на християнитѣ-рая въ часнитѣ султански земи (хассъ-муката кариелери) 141

III. **Г. Баласчевъ и Д. Ихчиевъ.** — Привилегиитѣ на раята въ земитѣ, завѣщани на честититѣ градове Мекка и Медина и документи върху тѣхъ. 156

IV. **Д-ръ Г. И. Кацаровъ.** — Етнографическото положение на старитѣ македонци 175

V. **Г. Баласчевъ.** — Българския държавенъ гербъ 187

VI. **Д. Мишевъ.** — Едно писмо отъ прочутия даскалъ Джинотъ до Н. П. Тъпчилещовъ . . . 202

VII. **Г. Баласчевъ.** — Върху държавното и военно устройство на старо-българската държава. 216

Държавно дѣвическо педагогическо училище * София *

Г. Баласчевъ.

I.

Кореспонденция между цариградския патриархъ и охридския архиепископъ отъ XV вѣкъ*).

Писмо отъ архиепископа на Първа Юстинияна и Всея България до византийския императоръ Мануиля Палеолога (1391—1423 г.).

Тукъ даваме въ оригиналъ и прѣводъ самото писмо, съ което архиепископътъ на *Всея България* моли горѣщо императора Мануиля Палеолога, за съдѣйствие противъ несправедливитѣ укори, хвърлени отъ цариградския патриархъ на прѣдшественика му Матея, за дѣто послѣдния ржкоположилъ митрополити за видинската и софийската епархии. Ето образцовия риторически текстъ.

Ὁμοίως δ᾽αὔτη πρὸς τὸν κραταιὸν καὶ εὐσεβῆ φιλόχριστον ἡμῶν αυτοκράτορα, παρὰ τοῦ παναγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου, διὰ χειρός τε καὶ διανοίας Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ· ἐπέχει καὶ αὔτη οὕτως.

Τὸν ἐκ τῆς κλεινοδεστάτης καὶ εὐπατρίου βασιλικῆς ῥίζης φύντα ὡραῖον καὶ ὑψικόμιον στέλεχον, καὶ ἅτ᾽ ἐξ᾽ ὑδάτων πολυῤῥυτούσης κρήνης, ὑπὸ τῆς θεαρχικῆς χάριτος τοῦ παναγίου πνεύματος πιαινόμενον τεθηλῶτα πρύμνα ὡραιώτατά τε καὶ ἔξοχα κυπρίζοντα κατ᾽ οὐσίαν ἐν ἀκρεμμώνοις τὴν κατὰ θεὸν ἐπιστήμην διττῶς καὶ τὴν ταύτης σύζυγον εὐανδριαν ὑπὲρ εὐδόκιμόν τε καὶ ὡραιότατα τῶν ἐκ μητρικῶν λαγόνων καθάπερ τὸν Σαμουὴλ θεόθεν ἀπόλεκτον, καὶ ἅτε Δαβὶδ νομίμως τὸ κέρας δίκην ἐλαίου ἐξ᾽ ὕπερθεν ἀοράτως χρισθέντα, οἷα δὲ Σολομῶν, ἀλουργίδα βασιλικὴν ἠμφιεσμένον καὶ κωρυβάντιον ὥσπερ τὸν Ἀαρῶν αὐτοκρατορικὴν ὑπὲρ ἄνωθεν στιλβόντως κεκοσμημένον· ὅθεν καὶ ἐν τῷ τῆς βασιλίδος ὑπερτάτῳ ἀνακτορικῷ θώκῳ ἐξ ὕψους προβιβασθέντα εὐθυβολέστατον αὐτῆς πολυοῦχον, ἔτι καὶ πάντων τῶν τῆς ὑφηλίου ὀρθοδοξούντων ἐπίκουρόν τε καὶ σκέπην, ἤτοι τῆς εὐσεβείας τῆς θυμηρικῆς στερέμνιον βάθρον καὶ ἀδιάσειστον καὶ τῆς τιμαλφεστάτης ὀρθοδοξίας ἀρηγονώτατον πρῶμον καὶ θερμὸν ὑπασπιστήν,

---

*) Продължение отъ I-та книга стр. 15.

τῆς δὲ ἰσαγγέλως θεοειδεστάτης δικαιοσύνης, συνιστουργὸν καὶ συλλήπτορα, σὲ τὸν κραταιὸν καὶ ἅγιον ἡμῶν αὐτοκράτορα ὁ τλήμων πεποιθώτως διαγορεύω καὶ πρώτιστον ἤρωμαι τῷ τὰς τοιαύτας μεγαλουργίας ἐν σοὶ χωρηγοῦντι καὶ ὑποφήναντι παντάρκει μῆκος χρόνων καὶ εὖρος σθεναρὸν χωρηγήσει τῇ κραταιᾷ καὶ ἁγίᾳ βασιλείᾳ σου εἰς σύστασιν καὶ σκέπην καὶ βεβαίαν καταφυγὴν τοῦ χριστωνύμου πληρώματος καὶ τῆς παναλκεστάτης αὐτοῦ ἰσχύος βακτηρία εἰς τὸ ἐκτρέπειν καὶ διώκειν τοὺς ἀντιθάσσους θῆρας ἑκάς, καὶ θλᾶν ῥαδίως τὰ καρχάρως ἀπήλωτα στόματα αὐτῶν, κατὰ δὲ τὴν φερώνυμον Ἐμμανουὴλ αὐτῆς προσηγορίαν εἴη διὰ παντὸς μετ᾽ αὐτῆς οὐχ᾽ ἐν τῷ παρόντι μόνον, ἀλλ᾽ ἔτι μᾶλλον καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀϊδίως, εἰς ἣν καὶ θαῤῥήσας διὰ τὸ εὐσεβεστάτως δίκαιον αὐτῆς ἀναφέρω, ὡς ὅτι καὶ ἐπίσταται παρὰ πάντων εἰκότως αὐτῇ.

Ἀφ᾽ οὗπερ καὶ ἐπανέστησαν οἱ τῆς Ἄγαρ ἀπόγονοι εἰς τὴν Ῥωμανίαν τῆς Θρᾴκης καὶ ἑσπερίων οὐκ ἐτόλμησεν οὐδ᾽ εἷς ὁ τῶν τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς προέδρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῆς ἐνοριῶν διαθέειν, καὶ εἰς τὴν βασιλίδα, ὡς εἰκότως συνήθως ἀφικέσθαι, μέχρις ὅτου συνῆψαν ὀλεθριώτατον μόθον ἐνώπιον πάντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτόθι τῆς Νέας Ῥώμης πύλην οἱ τῶν ἐξ᾽ Ἰσμαὴλ ἀρχηγοί. Τότε οὖν μόλις ἴσχυσεν ὁ πρὸ ἐμοῦ ἀοίδημος ἀρχιεπίσκοπος κὺρ Ματθαῖος ἀφικνῦσθαι εἰς τὴν αὐτόθι εἰρημένην βασιλίδα, ὅστις καὶ ἐνεφανίσθη τῷ τότε πατριαρχοῦντι καὶ τῇ κραταιᾷ καὶ ἁγίᾳ βασιλείᾳ σου, σὺν ξύμπασῃ τῇ ὑφ᾽ ὑμῶν συγκλήτῳ καὶ ἱερᾷ συνόδῳ καὶ ἀσμενεστάτως, ὡς ἔφη, ἐδέχθη παῤ ὑμῶν φλοφρονηθείς. Σὺν τοῦτο οὖν θαῤῥαλέως ὑπέφηνε τὸ τῆς αὐτοῦ ἁγωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς ἀφιερωτικὸν χρυσόβουλλον, ὅπερ τοίνυν ὡς εἴρηκεν, μᾶλλον δὲ καὶ ὡς ὁρῶμεν, τὸ τότε ὑπὸ τῆς ἁγίας βασιλείας σου γινόμενον πρόσταγμα ἀσπασίως δεξάμενοι ἀνεπτύξατε, καὶ γνώμῃ πάντων ἐχορηγήθησαν διὰ βεβαιωτικοῦ προστάγματος ἐγγράφου τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας βασιλείας σου, τὰ ἐν αὐτῷ εἰκότως δηλούμενα τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ ἁγιωτάτης ἐκκλησίας ἐπαρχίας τε καὶ τὰ ὅρια. Ὅθεν καὶ ὑπὲρ ἀτρεκεστάτου τεκμηρίου διὰ κιναβάρεως ὑπεσημάνθη καθήκων. Ὅπερ τοίνυν λαβὼν ὁ θεσπέσιος ἐξῆλθε, πεποιθῶς ἐπὶ τὰ σφέτερα διδάσκων εἰκότως, καὶ χειροθεσίας ποιῶν εἰς τὸν τῆς Βιδύνης καὶ τῆς Σοφίας θώκους μητροπολίτας θαῤῥαλέως. Ἄρτι δὲ ὁ παναγιώτατος καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ὤρωρε κατ᾽ αὐτοῦ καὶ ἔστειλε διὰ γραφῆς ἐξάξαι αὐτούς, δὶ οὗ καὶ ἕνεκεν πολλαχῶς ἐκπλήττομαι περὶ τούτου, ἐπείπερ, ὡς ἔπος φθέγγηται, τοῖς λαοῖς ἔνυγρα εἰσὶ τὰ τοῦ τῆς ἁγίας βασιλείας σου προστατικοῦ τόμου ξύσματα καὶ ὅτι ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ζωῇ μετὰ καὶ τῆς συγκλήτου ταῦτα φθέγγονται. Ὑπὲρ δὲ τούτων ἀναγκαζόμενος θαῤῥήσας ἀναφέρω διὰ τοῦ παρόντος μου γράμματος τὴν κραταιὰν καὶ ἁγίαν βασιλείαν σου, ὡς ζηλωτὴν οὖσαν καὶ λάτριν τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ θεσπισμάτων· μᾶλλον δὲ καὶ θεάμονα τοῦ ὑφ᾽ ἡμῶν χρυσοβούλλου, ἔτι δὲ καὶ ὑπεράξιον τῶν αὐτὰ συνοδικῶς καὶ δικαίως δημαμένων ἀοιδήμων ἀνάκτων διάδοχον, ὡσαύτως καὶ νομοθέτην, κριτὴν καὶ εὐμαρῆ εὐεργέτην, ἵνα ὅπως ἐντείλῃ νομίμως καὶ δικαίως τὰ δέοντα ἐν ὑμῖν καὶ ἡμῖν εἰκότως περατωθῆναι, εἰς λῆξιν

καὶ εὐνασμὸν τῆς ϑεοστυγοῦς ἐν τῷ μεταξὺ τῆς σεβασμίας ἐκκλησίας ϑυμολέϑϱου διενοχλήσεως.

῎Απιον γὰϱ, ὥς οἶμαι, καὶ ἀτάσϑαλον ὑπάϱχει τοῦ μὴ ἔχειν στέϱγον τὰ τῶν σεπτῶν καὶ ἀοιδήμων βασιλέων πϱοστατικὰ χϱυσόβουλλα ἐνώπιον τῆς ἁγίας βασιλείας σου μᾶλλον δ᾽ ὅτι καὶ τὸ παῤ αὐτῆς πϱοσφάτως δημηϑέν, καὶ ὅτι μάλιστα οὐ μακϱὰν ἐν τοῖς μετέπειτα μεταγενεστέϱοις ἐνϊαυτοῖς τε καὶ μέδοσι καὶ οὐκὰν μετ᾽ ἀποδημίας, ἀλλ᾽ ἔτι ἐνδημούσης αὐτῆς, ἀναϱϱιπίζονται ἔκφυλα δόγματα κατὰ τῶν σεπτῶν πϱοσταγμάτων αὐτῆς καὶ κακοῤῥοϑοῦσαι λέσχαι ἀσχέτως, αἵ καὶ ὥς οἶμαι ὑποδεικνύουσι κατάγνωσιν, οὐ μόνον ἐν τοῖς πελάουσι ϑεαταῖς, μᾶλλον δὲ καὶ τοῖς πόῤῥωϑεν ἐνωτιζομένοις ταῦτα εὐσεβέσι καὶ δυσεβέσι. Καὶ τοῖς μὲν χϱιστωνύμως ὀϱϑοδοξοῦσι ἀνιαϱᾶ ἀπόγνωσις, κακοδοξοῦσι δὲ ἐκφύλοις τεϱπώλιος ϑυμηδία, καὶ εἰς ὑπόμνησιν τῶν ψαλμικῶν ἔπων πάντας ὑπεξεγείϱας διαγοϱεύειν· »τό μὴ παϱαζήλου ἐν πονηϱευομένοις« καὶ τὸ »ἐμίσησα ἐκκλησίαν πονηϱευομένων« καὶ πϱοσηνῶς ἐξ᾽ἡμῶν ὑπαλήξωσι εἰς αἰσχήνην καὶ ὄνειδος τῶν παϱαινετικῶς διδασκόντων αὐτούς. Μετάνοιαν ἕως ἐδάφου τὴν κϱαταιὰν καὶ ἁγίαν βασιλείαν σου, ἥν ποιήσει κύϱιος ὁ ϑεὸς, ἄνοσον, εὔϑυμον, ὑγιᾶ καὶ πολυχϱόνιον.

Прѣводъ.

Подобно и настоящето (послание) до всемогжщия и благочестивия христолюбивъ нашъ императоръ, отъ всесветѣйшия архиепископъ чрѣзъ ржката и умѣнието на смирения гребенски епископъ Неофитъ и то съдържа слѣдното:

„На възникналото отъ всеславния и благородния царски
„коренъ красиво и възвишено стъбло, израснало, като е било
„откърмено отъ водитель на знаменития източникъ и отъ бо-
„жията благодатъ на Святаго Духа; прѣкрасни и прѣвъзходни
„корени, които издаватъ по сжщество двояки клонове, споредъ
„божието знание; тебе избрания отъ Бога, както и Самуилъ,
„още отъ майчината утроба на оная съпруга, която е дала
„добродѣтелни мжже, като най-благонадеженъ и прѣкрасенъ, и
„помазанъ, като Давидъ съ рога на елея отъ горѣ по единъ зако-
„ненъ начинъ, и о̀блѣченъ, като Соломонъ въ царската багра-
„ница, и посрѣшнатъ отъ дѣвици като въздушенъ царь, идящъ
„отъ горѣ, блестящо окрасенъ; и тъй въздигнатъ свисше надъ
„всеславния царски прѣстолъ въ царствующия градъ; тебе най-
„правомислящия неговъ вседържецъ, при това и помощникъ
„и покровитель надъ всичкитѣ православни въ поднебесния,
»т. е. тебе крѣпката и непоколебима стълба на душеполезното
„благочестие, и най-великиятъ помощникъ и прѣдстатель на
„многоцѣнното православие и по единъ богоподобенъ и рав-
„ноангелски начинъ най-горещъ защитникъ на правдата, тебе

„всемогѫщи и святъ нашъ императоръ азъ окаяния съ увѣреность
„призовавамъ за свидѣтель и застѫпникъ. И изпърво
„се моля на Тоя, който те е надарилъ съ такъво величие и
„добродѣтель и който ти открилъ доста, да дари дълголѣтие
„крѣпко и свещенно на държавата ти за подържание и покровителство
„на трайно прибѣжище на христоименното общество
„(изпълнение) да подари и жезъла на всемогѫщата му
„сила за да се изгонятъ и прѣслѣдватъ далечъ противнитѣ
„звѣрове на спокойствието (турцитѣ) и да се съкрушатъ лесно
„тѣхнитѣ люторазярени уста и, съгласно дѣйствителното значение
„на името му Емануилъ, той да бѫде за всегда съ него,
„не само по настоящемъ, но още повече и въ бѫдѫще вѣчно,
„въ когото азъ уповавайки се, поради правото най-благочестиво
„долагамъ на него.

„Както е извѣстно вѣроятно на всички, че отъ онуй врѣме
„откакъ се утвърдиха потомцитѣ на Агаръ въ тракийска
„Ромъния и на Западъ, никой отъ прѣдстоятелитѣ на Първа
„Юстиниана не се е осмѣлилъ да обиколи нейнитѣ епархии,
„нито да посѣти по обичай често столицата, докато прѣдводителитѣ
„на исмаилитянитѣ не встѫпиха въ най-погубна битка
„прѣдъ лицето на всички васъ, тамъ прѣдъ вратата на Новия
„Римъ. Едвамъ тогава се удаде на моя достохваленъ прѣдшественикъ,
„архиепископа киръ Матея, да пристигне въ
„тамкашната спомената столица, който и се явилъ прѣдъ тогавашния
„патриархъ и прѣдъ твоето могѫще и свето царство
„съ цѣлия вашъ синклитъ и прѣдъ свѣтия синодъ и билъ
„приетъ отъ васъ по най милостивъ начинъ, както той разказвалъ;
„заедно съ туй той, смѣло показалъ подарения
„хрисовулъ на неговата светѣйша архиепископия, както той
„казвалъ, или по-добрѣ както ние сами виждаме, приказа,
„издаденъ въ твоето свето царувание, като го приехте благосклонно,
„(развихте) турнахте го въ дѣйствие, и по мнѣнието
„на всички били отстѫпени отъ могѫщето ти и свето
„царство съ потвърдителенъ писменъ указъ, това което естествено
„се е посочвало въ хрисовула, относително епархиитѣ
„и границитѣ на управляваната отъ него света църква и за
„по-силно и достовѣрено свидѣтелство се е подписало съ киноваръ
„(червено мастило). Като получилъ това божествениятъ
„мѫжъ съ увѣроность се върналъ на мѣстото си, като поучавалъ
„паството и смѣло рѫкополагалъ митрополити на видинския
„и софийския прѣстолъ. Нъ неотдавна светѣйшиятъ и вселенски
„патриархъ се подигналъ противъ него и испратилъ писменно
„приказание, да изгони тѣхъ, заради което и се удивявалъ,
„тъй като, споредъ народната поговорка, още не сѫ засъхнали
„начертанията на твоя застѫпнически свитъкъ и въ присѫствието
„на неговия животъ заедно съ синклита се вършатъ
„тѣзи нѣща. По поводъ на туй, като съмъ принуденъ,
„дързнувамъ да изложа съ настоящето си писмо на твоето

„могѫще и свето царство, което е ревнитель и служитель на „свещенитѣ канони и постановления — а при това и зритель „на нашия хрисовулъ още и най достоенъ наслѣдникъ на ония „славни инператори, които сѫ създали туй синодално и справедливо — което е законодатель и сѫдия и бързъ благодѣтель, за да даде заповѣдь, щото то да се доведе до край „по законенъ и справедливъ начинъ, което е и нуждно за васъ „и насъ за прѣкратяването и успокояването на богоненависния и душегубителния споръ, поникналъ по между светата „църква. Защото, струва ми се, че е далечъ неразумно и нетактично да се не съобразява нѣкой съ заповѣдническитѣ хрисовули на уважаемитѣ царе и това (да става) прѣзъ твоето „свято царуване и още повече съ прѣдписанията на онзи (хрисовулъ), който е издаденъ прѣди малко отъ тебе, като при „това се раздухватъ и необикновени догми противъ уважаемитѣ повеления на царството ти и това става не далечъ въ „послѣдующитѣ години и царе, нито слѣдъ неговото прѣминаване, нъ още прѣзъ неговото сѫществуване; и събрания „злословатъ безразборно, които, струва ми си, даватъ поводъ „за осѫждание не само отъ ближнитѣ зрители, нъ още повече „и отъ далечнитѣ благочестиви и нечестиви, които биха ги „чули. А пъкъ на христоименитѣ православни (даватъ поводъ) „за болезненно отчаяние, когато на имѣющитѣ лошо мнѣние „инородци за весело настроение; и по този начинъ подхождатъ всички да си припомнятъ думитѣ на псалмопѣвеца, които „казватъ: „Да не съревнувашъ на лукавитѣ, и възненавидѣхъ „събранието на лукавитѣ, съ които и ние смирено свършваме, „за срамъ и позоръ на онѣзи, които увѣщателно ги поучаватъ. „Поклонъ до земята прѣдъ твоето могѫще и свето царство, „което Господъ Богъ да направи безболезнено, весело, здраво „и дълголѣтно.

Датата на кореспонденцията.

Още прѣзъ 1901 г. въ наведената студия: „Нови извѣстия за черковното вѣдомство на видинската и софийската епархия прѣзъ първитѣ години на тѣхното завладяване отъ турцитѣ“, помѣстена въ сборника за народн. умотвор., наука и книжн., кн. XVIII стр. 153—157, възъ основа на извѣстието въ II и III о писмо, дѣто се казва, че охридския архипископъ Матей се явилъ въ Цариградъ слѣдъ ужасното междуособно сражение на агарянскитѣ водители Муса Челеби и сегашния султанъ (?) прѣдъ вратата на Новия Римъ, направихме заключение, *„че всичкитѣ три писма сѫ написани прѣзъ 1410 год. до 1411 год., когато управлявалъ султанъ Сюлейманъ, който, се намиралъ въ добри отнотения съ Византия“*. Нъ г-нъ Ю. Трифоновъ въ статията си: „Унищожаването на търновската патриаршия и замѣстянето ѝ съ автономно митрополитство-архиепископство“, (?) обнародвана въ XXII кн. на Сборн. за народн. умотворен. наука и книж., пише: че „въ всѣки случай писмата трѣба да сѫ писани слѣдъ мартъ 1416 год., когато се свършило патриаршествуването на Евтимия II въ врѣмето на неговия приемникъ Иосифа II, защото въ писмото на архиепископа до императора се казва, че Матей се явилъ прѣдъ тогавашния патриархъ“. Освѣнъ туй г-нъ Ю. Трифоновъ казва, че сражението при Космидионъ е станало прѣзъ 1410 г., та не е могло да се извършатъ въ растояние на една година редъ събития. Нека прѣдадемъ самитѣ думи на критикътъ: „Ще излѣзе, че ходенето на архиепископа Матея въ Цариградъ и връщането му, рѫкополаганието митрополити въ София и Видинъ, пристигането на извѣстие за това въ Цариградъ, замѣстянето на архиепископа Матея съ другъ архиепископъ, изпращането на патриаршеското писмо до послѣдния и неговътъ отговоръ — че всички тия нѣща сѫ се случили въ растояние на по-малко отъ една година—което е невѣроятно“.

Ний внимателно провѣрихме доводитѣ, които навежда г-нъ Ю. Трифоновъ, нъ ни се виждатъ неприемливи. Даже сражението при Космидионъ и да не е станало къмъ края на 1409 год., а прѣзъ 1410 год. все пакъ охридския архиепископъ Матей е ималъ достатъчно врѣме да се яви лично въ Цариградъ, защото пѫтя е траялъ само 15 дена отъ Охридъ до Цариградъ, а сношенията сѫ били твърдѣ живи; почти всѣка седмица е потеглювалъ керванъ отъ Охридъ за Цариградъ. А че всичко е станало въ скоро врѣме, т. е. че протеста на цариградски патриархъ послѣдвалъ веднага подиръ връщането на охридския архиепископъ, ни свидѣтелствуватъ думитѣ въ трегото писмо: „тъй като, спорѣдъ народната поговорка, още не сѫ засъхнали начертанията на твоя застѫпнически свитъкъ, *ἐπείπερ, ὡς ἔπος φθέγγηται τοῖς λαοῖς, ἔνυγρα εἰσὶ τὰ τοῦ τῆς ἁγίας βασιλείας σου προστατικοῦ τόμου ξίσματα.* Сирѣчъ влажно било още мастилото на императорската грамота, която разрѣшавала на охридския архиепископъ да рѫкополага въ София и Видинъ; а отъ цариградския патриархъ пристигналъ протестъ именно противъ този хрисовулъ. Сетнѣ, охрид. архиеп. Матей не е ходилъ лично въ София и Видинъ да рѫкополага, както твърди г-нъ Трифоновъ, „че архиепископъ Матей наистина е ходилъ въ софийската и видинската епархия“. Напротивъ въ писмото изрично се казва: *ἤ τινὰς ἀνιέρους καὶ ἀλλοτρίους ἐπισκόπους ἀπελθεῖν εἰς την Σόφιαν καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καὶ ἐπιλαβέσθαι.* Рѫкополаганията на митропилити се вършело обикновено въ прѣсголния градъ на архиепископията; кандидатитѣ по обичай се явявали въ Охридъ, кѫдето засѣдавали и синодалнитѣ митрополити. Нъ по-важното, което трѣба да се вземе въ внимание е, че въ II-то и III то писмо, които едноврѣменно сѫ присгигнали въ Цариградъ се говори само за едно сражение прѣдъ цариградскитѣ врата; та ако бѣха били писани писмата подиръ сражението при Инджигисъ (1413 г.), то охрид архиепископъ би употрѣбилъ множествено число »*μόθους ἐκπλήστους*«, а не »*μόθον ἔκπληστον*«. А че въ писмата става дума за първото сражение прѣдъ Цариградъ при Космидионъ се заключава и отъ думитѣ *μόλις ἴσχυσεν* (едвамъ успѣлъ); тъй като подиръ инджигиската битка настжпило пълно спокойствие

Другъ въпросъ, който се оспорва отъ критиката, е „Адрианополската епархия“. Г-нъ Трифоновъ пише: „Не може да има никакво съмнѣние, че подъ „адрианополска епархия“ тукъ (въ II-писмо) се разбира Дринополската, която се е намирала въ Епиръ, въ делвинския окржгъ, и която се споменува въ втория хрисовулъ на импер. Василия Българоубиеца“ . . . . . но охридскиятъ архиепископъ не е можелъ да заявява върху нея (пловдивската епархия) никакви претенции, защото въ хрисовулитѣ на императоръ Василия Българоубиеца тя не се споменува“. Върху туй ще кажемъ първо, че по никакъвъ начинъ не може *Δϱηϊνούπολις* да се отождествява съ *Ἀνδϱιανούπολις*, както е написано въ самото писмо*). Второ, понеже въ I-то писмо става споръ за разграбенитѣ епархии на търновската патриаршия, то затова ний думитѣ „и че останалитѣ митрополии на *западъ* принадлежали на твое светѣйшество“ отнесохме ги къмъ пловдивската и адрианополската епархии. Спорътъ въ писмата се води за бившитѣ епархии на търновската патриаршия, а не за епархии, които били подвѣдомственни на цариградската патриаршия. Слѣдъ туй не трѣбало да смѣсва г-нъ Трифоновъ, хрисовулитѣ на Василия II съ фалшивия хрисувулъ на императора Юстинияна, който билъ признатъ отъ императоръ Мануля Палеолога, синклита и синода за автентиченъ. А споредъ този именно хрисовулъ се впадала и пловдивската епархия въ първо юстиянската диоцеза. Слѣдъ всичко туй г-нъ Трифоновъ не взелъ въ внимание обяснението на географическия терминъ *τῆς πάσης Δύσεως* или още *αἱ μητϱοπόλεις τῆς Δύσεως*, съ който си служили и византийскитѣ писатели. Сжщинската смисъль на тоя терминъ ний обяснихме въ статията си: „*Новыя даныя для исторіи греко-болгарскихъ воинъ при Симеонѣ*“, помѣстена въ *Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ*, т. IV стр. 208. Нашитѣ обяснения сж присти вече отъ ученитѣ, както ще види г. Трифоновъ въ „Матеріалѣ для болгарскихъ древностей, София 1605, стр. 184—185. Вслѣдствие на това погрѣшно схващание г. Трифоновъ прави редъ произволни тълкувания и заключения. Напримѣръ: охридската архиепископея „като си присъединила казанитѣ двѣ епархии,

---

*) Въ българската хроника стои *Андрианопль* вмѣсто *Адрианопль*. Archiv für slavisch. Philolog. t. 13. S. 532.

па заявявала претенции и *за всички епархии на западъ отъ Солунъ до дринополската“* (въ Епиръ). (Сборникъ за народ. умотворен. кн. XXII стр. 13). А сжщо и проф. В. Златарски поради неправилното разбиране на думитѣ *τῆς πάσης Δύσεως ἡ κυριότης* испрати царь Симеона въ далматинското крайбрѣжие и въ Сърбия. (Сборникъ за народн. умотвор. кн. XII, стр. 178 и 211; кн. XIII, стр. 300). Г-нъ Θ. Ив. Успенски по този въпросъ пише: „Нужно, слѣдовательно, принять за не подлежащій сомнѣнію выводъ, что въ занимающей насъ переписке *подъ западомъ разумѣются города Θракіи*, что было уже впрочемъ отмѣчено на страницахъ Извѣстій“. Матеріялы ... стр. 185.

Значението на кореспонденцията.

Въ XIII кн. на *„Сборникъ за народни умотворения“* и пр., стр. 157—170 изложихме доста подробно значението на нашата кореспонденция. Сега тукъ ще прибавимъ още нѣкои заключения, които трѣбва да направимъ, слѣдъ като критиката се изказа върху нѣкои въпроси и слѣдъ допълнителното проучване на писмата. Въ първото писмо цариградски патриархъ казва: „защото сме чули, че като си послужилъ съ власть, си изгонилъ отъ нашата енория и си ржкоположилъ митрополитъ на София и Видинъ ... *(ἠκούσαμεν γάρ, ὅτι αὐθεντίᾳ χρησάμενος, ἐπελαύου τῆς ἡμετέρας ἐνορίας καὶ ἐχειροτόνησας εἰς τὴν Σόφιαν μητροπολίτην καὶ εἰς τὴν Βιδύνην . . . .)*. А по нататъкъ въ сжщото писмо слѣдва: „Тъй като не става тъй между духовнитѣ, както у свѣтскитѣ — *по-силниятъ да граби* (достоянието) *на другия; не е онзи могжщъ, който има на своя страна свѣтската власть и чрѣзъ нея да угнѣтява другитѣ*, нъ оня именно е силенъ, който има правото съ себе си и му помагатъ светитѣ и божествени канони“. *(Οὐ γάρ, ὡς ἐν τοῖς κοσμικοῖς, ὁ δυνατώτερος ἁρπάζει τὴν τοῦ ἑτέρου, οὕτως καὶ ἐν τοῖς πνευματικοῖς τυγχάνει, ἀλλ᾽ ἐκεῖνος μάλλιστά ἐστιν ἰσχυρός, οὐχ ὁ ἐξουσίαν ἔχων κοσμικὴν καὶ δἰ αὔτῆς καταδυναστεύων τοὺς ἄλλους, ἀλλ᾽ ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ᾽ ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας βοηθοῦντας αὐτῷ)*. Отъ горѣнаведеното се учимъ, че охридския архиепископъ за да ржкоположи митрополити за София и Видинъ си послужилъ съ свѣтска власть, т. е. *турцитѣ*.

Трѣба да си припомнимъ, че отъ самостоятелнитѣ духовни началници на Балканския полуостровъ охридския е първия, който билъ заставенъ да признае върховенството на османскитѣ султани. Съ появяванието на турцитѣ въ полуострова ни и постоянното разширявание границитѣ на мощната имъ държава, особено подиръ побѣдата при Чирноменъ (1371 г.), послѣдва и подчинението на множество епархии, които по-прѣди бѣха подвѣдомствени на охридската българска архиепископия. Тогава, както се знае, всички почти християнски господари на Балканския полуостровъ бѣха или подани на турцитѣ или пъкъ тѣхни съюзници и се съобразяваха съ исканията на султанъ Мурада. По туй врѣме въземитѣ по теченията на р. Струма и Вардаръ се простираше *кюстендилското деспотство* на Костантина Драгаша, който като призна върховната власть на Мурада, биде оставенъ отъ него да владѣе старитѣ си земи, нъ да плаща данъци, да му помага съ войски и да бѫде изобщо неговъ приятель и съюзникъ. Сѫщата участь сполѣтѣ и краль Марка въ Прилѣпъ (прѣзъ 1382), както и владѣтелитѣ на Охридъ, Костуръ и на другитѣ силно укрѣпени македонски и албански градове. И тѣ били длъжни да разрушатъ крѣпоститѣ си, да плащатъ данъци на турцитѣ, нъ като такива, които капитулирали, ползували се съ привилегии. Напримѣръ, въ охридската най-запазена до днесъ крѣпость не се позволявало до скоро на турцитѣ да живѣятъ вѫтрѣ въ нея заедно съ христянитѣ, които се ползували и съ други привилегии. Вслѣдствие на такива политически права, отстѫпени отъ турцитѣ въ началото на завоеванията имъ и диоцезата на българската архиепископия се ползувала съ пълна църковна автономия, както това е било и прѣзъ христянското владичество, тъй като турцитѣ отначало се стремили да оставатъ непокътнато старото държавно и църковно устройство. Нъ така не станало съ земитѣ на българското царство. Баязидъ, като подозрѣлъ царь Шишмана, че води тайни прѣговори съ маджарско противъ турцитѣ, рѣшилъ да унищожи окончателно българското царство. „Кой отъ владѣтелитѣ, ако и да се подчинилъ на маджаритѣ, достигна господство“, казалъ Баязидъ на Стефана Лазаревичъ! Съ тѣзи думи той сочелъ на българскитѣ царе. Прѣзъ 1393 ненадѣйно билъ обсаденъ гр. Търново. „Съ огънь и смърть“, турцитѣ заплашвали жителитѣ, ако не се прѣдадатъ. Нъ само слѣдъ тримѣсечна обсада било взето Търново съ пристѫпъ отъ къмъ сегашния Хисаръ на 17 юли. Тутакси изъ църквитѣ били изгонени свещеницитѣ и на тѣхно мѣсто назначили учители на „безсрамието“, пише Григории Цамвлакъ. Боляритѣ били почти изклани отъ агарянитѣ, а останалитѣ живи трѣбало да прѣгърнатъ исляма за да спасатъ живота си . . . Самия патриархъ Евтимий заточили неизвѣстно на кѫдѣ*). А ученицитѣ му се разпръснали изъ Русия, Сърбия и Молдавия. Спорeдъ никоновската пъкъ лѣтопись пленени били отъ турцитѣ и митрополититѣ и епископитѣ на търновската патриаршеска диоцеза. Тамъ четемъ: *Того же лѣта (1393) Аму-*

---

*) Твърдението на г. проф. В. Златарски, че патриархъ Евтимий е погребанъ въ бачковския мънастирь не е научно обосновано. Лѣтописъ на българ. книж. дружество въ София VI 1905.

Оловената плоча съ надписътъ е подозрителна. Върху нея говори и г-нъ А. Яцимирскіи.

ратовъ синъ Челюбий Амиря турскій взя землю болгарскою и градъ ихъ славний Терновъ и царя ихъ и патриарха и митрополита и епископа ихъ плѣни, а мощи святѣхъ пожже и соборную церковъ въ мизгитъ прѣтвори. Никонъ IV 252). И когато върху българитѣ се излѣлъ напълно гнѣвътъ на варваритѣ, цариградския патриархъ Антоний, споредъ Acta Patriarchatus II p. 223, 241, разрѣшилъ прѣзъ августъ 1394 г. на молдовския митрополитъ Иеремия „съ Божия помощь да се отправи за светѣйшата търновска черква *(εἰς τὴν ἁγιωτά — την ἐκκλησίαν Τρινόβου)*, да упражни своитѣ владишки права тамъ и да се грижи за благото на вѣрнитѣ отъ тази черква“. Митрополитъ Иеремия още прѣзъ мѣсецъ септември 1394 г. прѣбивавалъ въ Цариградъ, нъ на май 1395 г. той вече се намиралъ въ търновската епархия *(νῦν γὰρ περὶ τὸ Τρίναβον ἐπιδημεῖ)*. Виж. D-r Iirecek. Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarisch-Chronik въ Archiv für slavisch. Philologie, XIV p. 271. Неизвѣстно е дали цариградския патриархъ чрѣзъ свѣтската власть е билъ издѣйствувалъ разрѣшение отъ амира Баязида за изпращането на свой митрополитъ въ Търново? Обаче, ако се сѫди по думитѣ: *καὶ τότε . . . εὐδοκίᾳ τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος τοῦ δαφένστορος . . . . μέλλομεν ποιῆσαι, ὅσον ἐστὶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς ἐκκλησίας* . . . . (И тогава, като си послужимъ . . и съ благоволението на всесилния и светъ нашъ императоръ . . . . ще направимъ, каквото се пада за оправдание на Христовата църква . . . .), излиза, че византийския императоръ, ако и по късно, е можалъ да прави постѫпки прѣдъ турцитѣ по църковни работи. При туй цариградския патриархъ, за да се сдобие съ фетва, прѣспокойно можелъ е да си послужи съ фалшивото твърдение именно: *καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔπεμπον ἐκεῖσε (εἰς τὴν Σόφιαν, καὶ εἰς τὴν Βιδύνην) μητροπολίτας, πρό τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον*. (И прѣждебившитѣ светѣйши патриарси изпращали тамъ (въ София и Видинъ) митрополити. Тѣзи невѣрни думи въ историческо отношение писалъ ги вселенски патриархъ на охридския архиепископъ. Сѫщитѣ претенции той можелъ да изяви и прѣдъ турцитѣ, които вече могли да знаятъ, че цариградския патриархъ изпращалъ митрополити, както за видинското българско царство, тъй и за владѣнията на Добротича въ Варна и пр. Даже подобенъ случай е имало, когато софийската область въ 1382 г. е подпаднала подъ турцитѣ. Тогава цариградския патриархъ, споредъ протокола въ Acta Patriarchatus t. II. p. 161, отсѫпилъ софийската епархия на видинския митрополитъ, който признавалъ върховенството на вселенския, вмѣсто на търновския. Тъй че за цариградския патриархъ е било твърдѣ лесно да се снабди съ фетва за владѣние на епархиитѣ на пропадналото търновско българско царство, толкозъ повече, че турцитѣ, споредъ писмото на патриарха Нила до папа Урбана VI

(1384 год.), оставяли го свободно да кореспондира, да ржкополага и изпраща епископи, кждѣто искалъ, и да върши безпрѣпятствено всички църковни дѣла, вжтрѣ въ владѣнията на нечестивитѣ. (Acta Patriarch. t. II, p. 87). Що се отнася пъкъ до самитѣ българи и духовенството му по отношение приемането църковното робство на Цариградъ, ще кажемъ, че тѣ не могли да постжпятъ другояче, освѣнъ да го приематъ безропотно. Защото, прѣдъ видъ на военнитѣ правила у турцитѣ, българитѣ като побѣдени безъ никакви капитуляции, при какъвто и да би билъ протестъ, очаквало ги смъртно наказание. При туй не трѣбва да забравяме и фактътъ, че по-висшето българско духовенство било пленено и разгонено отъ покорителитѣ, както за това по-горѣ споменахме, та е нѣмало възможность да изрази своето негодуване спрѣмо църковното робство. Изложихме тѣзи подробности поради появилата се напослѣдъкъ статия: *„унищожението на търновската епархия“* ... въ XXII кн. отъ „Сборникъ за народни умотворения“ и пр., въ която не сж взети въ внимание нито извѣстието, че българското духовенство било плѣнено отъ турцитѣ, нито практикуванитѣ отъ турцитѣ воени правила спрямо поробенитѣ народи, споредъ които всѣки недоволенъ подлежелъ на смъртно наказание. За изгонването на българкото духовенство отъ турцитѣ се говори и въ похвалното слово на св. Филотея, писано отъ съврѣменика, видинския митрополитъ Иоасафа, именно: **Тогда архїерейство изъ граждаства изгонимо бываше, оумилеинѣ въ моукы же и обльганіа мнѡгоѡбразно издаваеми и ѡ бѣды!**

Нъ до като духовенството на търновската патриаршия не било въ състояние да брани своитѣ права, срѣщу неканоническото посѣгателство на цариградския патриархъ епископътъ на *Всея България*, възползуванъ отъ положението си прѣдъ турскитѣ власти и, навѣрно, съ съдѣйствието на безпокойния малоазийски князъ Джунеида, който още при амира Сюлеймана (1402—1411 год.) управлявалъ охридската областъ, успѣлъ да обсеби софийската и видинската епархии, като претендиралъ и върху други енории, които по-прѣди принадлежали на търновската черква. Тогава за първъ пжть охридския архиепископъ си послужилъ съ фалшивата новела, приписвана на императора Юстинияна, споредъ която по-голѣмата часть отъ епархиитѣ на търновската диоцеза сж влизали въ територията на първо-юстиянската архиепископия. Нѣщо повече, охридския архиепископъ, споредъ нашитѣ писма, е успѣлъ тогава въ Цариградъ да се снабди и съ императорска грамота отъ Мануиля Палеолога, за да владѣе горнитѣ епархии. Нъ цариградския патриархъ не признавалъ за автентични, нито юстинияновата новела, нито потвърдителната грамота на споменатия императоръ. Второто, разбира се, е невѣрно, защото охридския архиепископъ тутакси се обръща и до самия императоръ Мануиля Палеолога, като го моли за съдѣйствие противъ цариградския патриархъ, който несправедливо го укорявалъ, че заграбилъ чужди епархии и го заплашвалъ и съ благоволението на императора, (*καὶ τότε . . . εἰδοκίᾳ τοῦ κρατίστου . . . αὐτοκτάτορος . . . μέλλομεν ποιῆσαι ὅσον ἐστὶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς ἐκκλησίας*).

Туй благоволение на императора щѣло да послужи прѣдъ турцитѣ; а това извѣстие е важно за насъ, че ни дава да разберемъ по косвенъ пѫть, какво цариградската патриаршия при присвояването на епархиитѣ отъ търновската патриаршия си послужила съ свѣтската власть и е била готова да прибѣгне до сѫщата мѣрка въ случай, че архиеписконътъ на *Всея България* не е повърнелъ заграбенитѣ отъ него софийска и видинска епархии. Нъ какво е станало по-нататъкъ, повърналъ ли ги или не, незнаемъ до сега нищо документално. Установено е само, че границитѣ на архиепископията *Всея България* растѣли прѣзъ срѣдата на XV вѣкъ. Тогава на охридската архиепископия, както свидѣтелствуватъ писмата, размѣнени между унгровлахийския войвода Стефанъ велики и охридския архиепископъ Доротей отъ 1466—67 г., били подчинени унгровлахийскитѣ митрополитства. По туй врѣме попаднала подъ архиепископията Всея България и ипекската сърбска патриаршия слѣдъ Арсения II 1457—1463 г. „Тада се упразнила пеђска патријаршија; потпала под охридску архијепископију и прекинуо континуитет српских патријарха до 1557 год.“. Никиф. Дучић. Историја српске православне цркве стр. 182). А на стр. 167 сѫщия авторъ пише: „Што се тако не зна тачно: како је и с’каквим погодбама потпала тада пеђска патријаршија и српска автокефална црква под охридску архиепископију, под којом је остала од патријарха Арсенија II 1459—63 до патријарха Макарија I 1557 год.“. Съ окончателното поробване на Сърбия, сѫщата участь постигнала и сърбската патриаршия, каквато и търновската. Само че тукъ охридския архиепископъ турилъ рѫка на епархиитѣ ѝ и то посрѣдствомъ турската власть.

Нъ докога софийската и видинската епархии сѫ се намирали подъ църковната юрисдикция на Всея България, не ни е точно извѣстно. Знае само, се че слѣдъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ станалъ мѣстенъ съборъ, навѣрно прѣзъ патриаршествуването на Генадия Схолария 1454—1456 год. и тогава споредъ извѣстието на великия логотетъ Иеракса (писалъ прѣзъ 1572 год.) този мѣстенъ съборъ, поискалъ отъ султана Мухамедъ II унищожаването на охридската, търновската и ипекската самостоятелни църкви, като рѫкоположилъ и митрополити за тѣхъ. „Търновската се подчинила на това рѣшение, а двѣтѣ други, като обѣщали на султана да плащатъ по отдѣлно данъци, успѣли посрѣдствомъ външна сила (турска) да останатъ въ стария си видъ“ (Г. Баласчевъ. Финансовото положение на охридската архиепископия 1908 г. стр. 10—11). Значи съ прѣнасянето на столицата на султанитѣ въ Цариградъ, почва и нарастването на влиянието на вселенскитѣ патриарси, които, благодарение на свѣтската власть (султанитѣ) поискали едвамъ сега да си послужатъ и съ църковнитѣ правила, та свикали мѣстенъ съборъ, който трѣбвало да узакони нарушението на църковнитѣ канони.

Д. Ихчиевъ.

II.

Привилегиитѣ на християнитѣ-рая въ частнитѣ султански земи (хассъ-муката кариелери).

خواص مقاطعه قریه لری

Още първитѣ турски султани, които се титулирали *имами и халифи*, съгласно съ шерията (свещения законъ), сѫ имали право да отдѣлятъ отъ новозавоеванитѣ земи по-хубавитѣ и по-плодороднитѣ за себе си, като собствено притежание. Този родъ земи се именували *хассъ-еразиелери* или *хассъ-кариелери* или още *хассъ-хумаюнъ-кариелери**).

Първиятъ турски султанъ Османъ ханъ I, синъ на Ертогрулъ-оглу, (699 год. — 726 г. отъ егира или 1299—1325 г. Р. Хр.), когато е основалъ османската държава, е отдѣлилъ ката свой частенъ имотъ извѣстни земи, гори, планини, пасбища и градини. За отличие на тѣзи султански земи отъ общитѣ държавни земи, султанътъ е издавалъ на свое име крѣпостни актове, наречени „мюлк-намей хумаюнъ“. Поради това всички тѣзи султански земи въ официялнитѣ правителствени регистри („сиджилати“) били записани като земи, наречени „хассъ-хумаюнъ-еразй“. Всички тѣ сѫ били привилигировани земи, и се ползували съ пълно независимо управление въ финансиално и административно отношение, а за управитель е било назначавано направо отъ султана нѣкое довѣрено лице, съ титулъ „*войвода*“ на тѣзи земи. Съ една рѣчь, земитѣ, които сѫ били завоевани отъ турцитѣ, сѫ се раздѣлили на двѣ категории: а) на земи, които сѫ били подвластни на султановия дворъ; б) и на земи, които сѫ се владѣли направо отъ държавата. Първитѣ се именували „*хассъ-еразй-хумаюнъ*“, а вторитѣ — „*еразй-мири*“, сир. държавни земи.

---

*) Думата *хассъ* е арабска и значи: частенъ, специаленъ, особенъ, прѣимущественъ, благороденъ, чисть, непороченъ, привилигированъ, царски и пр.

Държавнитѣ земи султанитѣ ги раздавали като тимари на всички конни османски войници, които носили название *спахии*. Това подаряване на землени участъци на спахиитѣ се считало като калъчъ-хакки (право за воюването съ мечъ), за дѣто спахиитѣ сѫ вземали участие въ сраженията съ неприятелитѣ. Спахиитѣ по право сѫ се считали за законни съучастници върху завоеванитѣ отъ турцитѣ чужди страни и двржави. Това тѣхно съучастничество се именувало, „хиссей еразие мущеректъръ“, сир. идеални съучастници на завоеванитѣ неприятелски земи. Първата категория земи имамитѣ—султани по-сетнѣ сѫ имали пълно право тѣзи свои „хассъ-кариелери“, „хассъ-еразилери“, като своя собственость, да ги подаряватъ на синоветѣ си, дъщеритѣ, братята, сестритѣ, внуцитѣ, и на близкитѣ свои придворни, роднини, както и на високо-стоящи държавни сановници (риджали), които сѫ принесли извѣстна услуга на държавата, на османовия тронъ и на династия.

Управлението дѣлата на тѣзи султански частни села е било самостоятелно и не зависѣло отъ централното държавно управление. Войводата на султанскитѣ села е ималъ автономни права върху вѫтрѣшното управление на земитѣ. Въ управлението си войводата се е рѫководилъ отъ особени либерални правилници, както и отъ статутитѣ, обозначени подробно въ текста на султановия ферманъ и на крѣпостния актъ. Раята жители, които сѫ живѣли въ земитѣ „хассъ-кариелери“ — сѫ били напълно свободни граждани, ползували сѫ се съ особени права и привилегии и се приравнявали съ мюсулманитѣ. Границитѣ и територията на този видъ земи „еразй хассъ“ сѫ били неприкосновени, никой отъ вънъ не е смѣялъ и не е ималъ право да нахлува на сила въ тѣхъ. Никое външно лице, какъвто чинъ и положение въ обществото и да заемало, не могло да върши злодѣяния, прѣстѫпления, насилия и други мѫчения на раята-селяни, що живѣяли въ тѣзи „хассъ-кариелери“.

Освѣнъ това никои външни лица, както и самитѣ царски войници, не могли на сила да се отбиватъ въ тѣзи султански села, нито имъ е било позволено да изискватъ и вноматъ даромъ ядене, пиене, храни и други нѣкои продукти. Забранявало се прѣнощуването на чужди лица въ частнитѣ домове на раята-селяни отъ тия села. Съ една рѣчь, жителитѣ на *„хассъ кариелери“* сѫ били привилигировани, ползували сѫ се съ голѣми облекчения, не сѫ плащали на правителството никакви тежки и обикновени данъци, наречени: „авариси-дивание“, „сеферие-ресуми“, „ресуми-гулями“ и „ресуми-урфие“. Напротивъ раята се радвала на пълна свобода и се считала за братъ на мюсюлманина, като „топракъ-кардашъ“. Споредъ турската история „Тач-ул-теварихъ“, султанъ Османъ ханъ I е притежавалъ свои частни земи и гори

„хассъ-еразиˮ и „хассъ-орманлариˮ въ околноститѣ на *„Алла Шехеръˮ* близу до Конния (Мала-Азия). По-сетнѣ султанъ Орханъ ханъ въ царуването си отъ 726—761 г. отъ егира, или отъ 1325—1359 г. Р. Хр., когато завладѣлъ главния градъ Бруса и околнитѣ му мѣстности—отдѣлилъ отъ завоеванитѣ мѣста за себе си частни господарствени земи и гори наречени „хассъ-еразиелериˮ и „хассъ-яйлъкларъˮ. Освѣнъ това той е притежавалъ цѣли пазарища чаршии, градове и градини на свое име въ градоветѣ Бруса, Конния, Алла-Шехеръ и други, които носили прозвище „хассъ-пазариˮ, „хассъ-хумаюнъ чаршулариˮ, „хассъ-бахчелериˮ, „хумаюнъ-шехерлериˮ.

Султанъ Мурадъ ханъ I въ врѣме на царуването си отъ 1359—1389 г. Р. Хр. (761—791 г. отъ егира) е притежавалъ въ голѣмъ брой частни султански земи, села, градовце, гори, пасбища и планини. Поради покоряването отъ исляма на Византия, въ Одринско, Македония, крайбрѣжията на бѣломорскитѣ острови, въ България, Сърбия, Босна и въ други страни на Балканския полуостровъ, султанъ Мурадъ ханъ I, като имаминъ е придобилъ много частни владѣния въ новозавоеванитѣ страни, като солунско, битолско, тиквешко, велешко, авретъ-хисарско, дорянско, касандрийско, гевгелийско, кукушко, дупнишко, самоковско, пловдивско одринско, софийско и кюстендилско. Така напримѣръ, рецениятъ султанъ е владѣлъ като собствени земи „хассъ-кариелериˮ най-хубавитѣ мѣстности въ велешката каза, на брой повече отъ 18—20 села, които и днесъ подъ общо название се именуватъ *„хассъ-нахиссиˮ*, или „хассъ отъ (Хазотъ). Жителитѣ, които сѫ живѣли въ тѣзи чисти и балкански села, „хассъ-кариелериˮ, сѫ били изключително рая християни и сѫ се ползували съ голѣми права и привилегии. Нъ въ началото на XVIII вѣкъ 4—5 села отъ тѣзи господарствени села, именно селата: Мелница, Долно Врановци, Горно Врановци, Согле и други — населението рая, което е живѣло въ тѣхъ, е приело мухамеданската религия. Нъ българскиятъ езикъ, българскитѣ обичаи и нрави сѫ се запазили дори до сега. Това се потвърдява отъ прѣданието, което и до днесъ се запазило по тия мѣста.

Въ софийската каза, въ нахията „Хаджи Кахриманъˮ, е имало на брой 15 села, които се именували „хассъ-кариелериˮ. Тѣзи села както и жителитѣ, що сѫ живѣли въ тѣхъ, имали голѣми права и привилегии. Никой въ тѣхъ отвънъ не е смѣялъ да влиза, да върши насилия надъ раята, и да изисква отъ послѣдната безъ пари храна, ядене, пиене, медъ, масло, жито и други всѣкакви съѣстни прѣдмети. Никой държавенъ чиновникъ не е ималъ право де нахлува въ тѣзи села, да бие и притѣснява населението и да прѣнощува въ частнитѣ домове на раята селяни. Това се потвърдява отъ редица царски документи, които се пазятъ въ турскитѣ сиджилати на софската кадийска архива отъ 1604 година. — 1855 год. Р. Хр. Сѫщо и селата Бобошево и Илковица, дупнишка нахия, сѫ били частни султански села „хассъ-кариелери“ и сѫ принадлежали най-напрѣдъ на султанъ гази худавендикяръ, сир. Мурадъ ханъ I, а по-сетнѣ прѣминали на неговата дъщеря Исмиханъ султание. Раята християни, що сѫ живѣяли въ тѣзи двѣ села, сѫ били привилигировани и освободени отъ всѣкакви правителствени тежки и обикновени данъци, както и отъ десетъкъ. Въ тѣзи села сѫ се намирали и отдѣлни *бащинии*, принадлежащи на раята *мюселими*, които сѫ били войници-кавалеристи и които сѫ се ползували съ извѣстни привилегии. Това се установява отъ редица султански документи, които се пазятъ въ рилската обитель „*Св. Иванъ*“ *).

Както голѣмата планина Рила, така и планината *Ортачъ* солунско, сѫ били частни султански имоти на завоевателя Мурадъ ханъ I. Тѣзи двѣ голѣми планини въ царуването на султанъ Сулейманъ ханъ I (1519—1566 г. Р. Хр.) сѫ били разпрѣдѣлени като самостоятелни кази, нахии и общини, наречени „*джебелли мукаталарй*. Като такива султанъ Сулейманъ ханъ I ги е подарилъ съ особенъ царски крѣпостенъ актъ (мюлкнамей-хумаюнъ) на Кара Мустафа паша, който въ това врѣме е билъ великъ везиръ и генералисимусъ на Османската армия. Останки на тоя великъ везиръ се пазятъ въ градъ Гейбусъ (Мала-Азия), дѣто той е съградилъ една великолѣпна джамия и единъ приютъ за подържане на бѣдни мухамедани. Тѣзи планински мукати, ако и да сѫ били вакфирани отъ гаази Кара Мустафа паша, но тѣ сѫ били привилигировани и раята, която е живѣла въ територията на тѣзи мукати, се е считала за свободна и не е плащала на правителството никакви данъци и десетъкъ. Това се потвърждава отъ редица турски документи, които се пазятъ въ рилския монастиръ.

Въ Кюстендилската каза. въ нахията Босилеградска, султанъ Баязидъ ханъ I е притежавалъ много земи „*хассъ-кариелери*“. Тѣзи села сѫ лежали въ планинската мѣстность, въ Изворската нахия, която се именува подъ общо название „*краището*“. Раята християни, що сѫ живѣли въ тѣзи привилигировани села, сѫ били свободни и не били подложени съ никакви тежки и обикновени правителствени налози.

Селата Стояково, Смоквица, Гявата и пр. и пр. лежащи въ кукушката и гевгелийската кази, сѫ били султански имоти. Както селата тъй сѫщо и жителитѣ сѫ били привилегировани и не сѫ плащали на правителството никакви данъци и налози. Въ края на XVIII вѣкъ тѣзи султански села сѫ били подарени отъ тогавашния султанъ на прѣселенци отъ Кавказъ благородни мусулмани, наречени *„дорузи-огуларй*. Послѣднитѣ дори до сега владѣятъ селата, като получаватъ узаконени приходи въ налични суми и въ натура. — Въ Тиквешката каза султанъ Мурадъ I е притежавалъ много села, наречени *„хассъ-кариелерй“*. Раята която е живѣла въ тѣзи села, е била изцѣло по народность българска. Нъ тази рая, неизвѣстно поради какви подбуждения, въ началото на XVII вѣкъ е приела мухамеданската религия. Султанътъ, за да укаже на новопотурченитѣ своята благодарность, имъ отстѫпилъ въ пълна собственость своитѣ султански земи „хассъ-кариелери“ и тѣ станали пълни гоподари на тѣзи села. Потурчената рая, която и до днесъ говори български езикъ, се прѣкорва съ името *„торбеши“*.

---

*) Турскитѣ документи: фермани, бюрултии, худжети, тапии, хулясета, сънърнамета, такрири, спахийски сенети, вакъфски темесуци и др. подобни книжя, принадлежащи на Рилския монастиръ, на брой повече отъ 600 сѫ прѣведени и въ скоро врѣме ще излѣзатъ въ единъ свитъкъ подъ печатъ.

Въ казитѣ: битолска, прилепска и касандрийска султанъ Мурадъ ханъ I е владѣлъ свои собствени земи, гори и и села, наречени *„хассъ—хумаюмъ—еразп—ве—орманларй ве кариелерй«*. Това се доказва отъ названията на самитѣ села, които се намиратъ тамъ, както и отъ лѣтописитѣ на турскитѣ историографи. Нъ и градътъ Хасково по-прѣди е принадлежалъ къмъ хассоветѣ на султанъ Мурадъ I, когато градътъ е билъ още като малко село. Султанската конна гвардия е излизала винаги прѣзъ пролѣтния сезонъ на паша въ полянитѣ на това село Хассъ-кьой, защото сѫ били обширни и плодородни. Въ пловдивската каза и въ станимашката околия султанъ Мурадъ I е владѣлъ обширни пространства, гори, земи, села и пасбища.

Тѣзи всички земи сѫ се наричали: *„джебели-хассъ орманъ ве еразп ве кариелери хумаюнундуръ“*. По-сетнѣ султанъ Баязидъ I „илдъръмъ“, споредъ както се установява отъ турската история „Тач-ул-теварихъ“ („корона на лѣтописитѣ“), е владѣелъ въ Косово поле, въ скопския санджакъ и въ кратовската каза огромни пространства земи и села, наречени „хассъ-еразй кариелери“. А султанъ Сюлейманъ ханъ I, който е царувалъ отъ 1519 —1566 г. Р. Хр. (926—974 г. егира) е ималъ голѣми частни земи въ търновско, никополско, Сърбия, Босна, Банатъ и Хърватско. Той е владѣлъ като свой имотъ градътъ Лѣсковецъ, Горня и Долня Раховица и с. Арбанаси, лежащи подъ вѣдомството на търновския кадилъкъ. Тѣзи свои четири голѣми села, подъ название „арнабудъ-хассъ-кариелери“— ги подарилъ на своя зетъ, великиятъ везиръ и главнокомандующъ гаази Рустемъ паша. Послѣдниятъ е билъ словѣнинъ, родомъ отъ хърватско.

За услугитѣ, които, Рустемъ паша, е указалъ на османската държава — султанъ Сюлейманъ го направилъ свой зетъ — *даматъ* и му далъ дъщеря си Айше султание́ за жена. Рустемъ паша, за да запази владѣниего на тѣзи свои четири села за дълго врѣме, ги е завѣщалъ на вакъфа, съ право на

„евлядиетъ хаккѝ“, т. е. войводата на тѣзи вакъфски села винаги да бжде единъ отъ неговитѣ прями наслѣдници по мжжка линия. Тѣзи „хассъ-кариелери“, ако и да били завѣщани на вакъфа, имали привилегии и раята християни, които сж живѣли тамъ, били сж свободни граждани и не сж плащали никакви тежки и обикновени данъци. Тѣзи „хассъ кариелери“ сж имали свое независимо управление, както по финансовата, така и по адаинистративно-полицейската часть. На чело на управлението винаги е стоялъ единъ управитель, називаемъ *„войвода“*. Послѣдниятъ водилъ дѣлата въ либераленъ духъ и съгласно съ статутитѣ на раята християни, които сж живѣли тамъ. Това обстоятелство се потвърждава нагледно отъ прѣвода на единъ султански ферманъ, датиранъ отъ 1810 г. Р.Хр. и издаденъ отъ султанъ Махмудъ ханъ II. Читательтъ ще намѣри прѣвода по-долу въ сжщата книга на списанието.

Отъ горѣизложеното се вижда ясно, че частнитѣ султански земи, наречени *„хассъ-кариелери ве-еразилерѝ“*, както и живещитѣ въ тѣхъ рая-християни, сж имали привилегии и не сж плащали на държавата никакви налози и данъци. Туй се продължавало дори до 1839 г. Р. Хр, — до деня, когато е билъ издаденъ *„танзимати-хайрие́“*.

Нъ и слѣдъ тъзи дата християнитѣ, които сж живѣли въ такива частни дворцови имѣния и сж били привилигировани, прѣкарвали миренъ животъ и се спогаждали добрѣ съ притежателитѣ на землитѣ, понеже послѣднитѣ абсолютно нѣмали право да изпжждатъ раята-жители, които тамъ били родени и тамъ отраснали, като сж имали и юридически и имуществени права: въ кжщитѣ, оборитѣ, плѣвнитѣ и др. подобни. Извѣстно е било, че раята-селени сами поправяли съ свои срѣдства тѣзи сгради, въ които тѣ обитавали съ добитъка си. Нъ раята, ако и да е имала имуществени права, е била длъжна да плаща на господаря за земитѣ опрѣдѣленъ годишенъ налогъ въ пари и въ натура, споредъ както тѣ взаимно сж уговаряли.

Годишнитѣ налози се изплащали въ точно опрѣдѣлени срокове. Договорътъ, който бивалъ сключенъ между раятаселяни и господарътъ на земитѣ, почивалъ обикновено на старитѣ начала, които сж били узаконени за живѣнието на раята въ тѣзи „хассъ-кариелерѝ“. Забранявало се да става увеличение на законнитѣ налози, и не се позволявало да се вмъкнатъ въ договора нѣкои тежки и съсипателни условия за раята. Тъй че господаритѣ на земитѣ и раята-наематели сж могли да живѣятъ мирно и задоволително до края на царуването на султанъ Абдулъ Меджидъ 1861 г.

Прѣзъ врѣмето, обаче, на султанъ *Абдулъ Азисъ* 1861—1876 г. правата и привилегиитѣ на раята-селяни сж били анулирани и господаритѣ почнали да разполагатъ съ земитѣ като пълни стопани. Послѣднитѣ считали тѣзи земи за свои собствени чифлици и не зачитали никакви права на раятадомовладѣлци. По тая причина се породиха голѣми процеси между господари и селяни-рая за владѣнието на този родъ земи. Нъ окончателно и справедливо разрѣшение на тѣзи процеси не е настжпило и до днешенъ день.

Г. Баласчевъ и Д. Ихчиевъ.

III.

Привилегиитѣ на раята въ земитѣ, завѣщани на честититѣ градове Мекка и Медина и документи върху тѣхъ.

حرمين و شريفين مقاطعه رعايالري

(Хармеенъ ве шерифеенъ муката раялари).

Къмъ тази категория рая християни се причислявало онова население, което живѣело въ землищата, принадлежащи на частния султантки дворъ или пъкъ на неговитѣ сродници, само че една часть отъ произведенията на тѣзи земи сж бивали завѣщани на вакъфа, посветенъ на двата свещени града Мекка и Медина. Изобщо задълженията на тия християни сж били да обработватъ частнитѣ султански имѣния, извѣстни подъ името *„хассъ кариелери“* и да даватъ опрѣдѣлени берии и налози отъ земнитѣ произведения на султанското съкровище, което отъ своя страна ги прѣпращало на вакъфа. Освѣнъ това раята подържала и мютевелията или войводата на вакъфа. Жилищата, както и самата рая християни се считали като *„маликяне“* на вакъфа, т. е., като пожизнена завѣщана собственость, нъ съ извѣстни ограничения. На примѣръ, земитѣ, които обработвала раята, се смѣтали като нейна собственость и прѣминавали въ наслѣдствено владѣние на синоветѣ имъ съ сжщитѣ задължения и права прѣдъ султанския дворъ. Ако би умрѣлиятъ да не е оставялъ мжжки чеда, имотитѣ могли да се наслѣдватъ и отъ женскитѣ, съ задължение, щото като пораснатъ да доведатъ (лице) зетъ, който да обработва земята на баща имъ, та по такъвъ начинъ да се изплащатъ редовно установенитѣ даждия за вакъфа. Отъ фермана, издаденъ отъ султанъ Абдулъ Хамидъ I (1775 г.) се научаваме по-подробно, както за налозитѣ и бериитѣ, които се събирали отъ тѣзи рая християни, тъй и за привилегиитѣ, съ които сж се ползували тѣ. Така напримѣръ, плащали *законния десятъкъ* (ашар-и шеррия), *обикновенитѣ законни* *налози* (ресуми урфие), *глоби за прѣстѫпки и злодѣяния* (джурмъ ве джинаетъ ресуми), *глоба отъ праздноскитащи се* (ресуми бадехава), *право за безстопанство* (ресуми юва), *право за бѣгство* (качкунъ), *подаръчно право за роби и робини* (кул-ве джарие мюждекеянеси), *право за крѣпостни актове* (ресуми тапуи земинъ), *право за зевгаръ волове* (ресуми чифтъ), *право за лозята* (ресуми багатъ), *право за освобождаване отъ наборъ на дѣца* (ресуми испендже), *право за замѣстване* (ресуми ниябетъ), *бачъ пареси (ресуми пазаръ)*, *право за младоженство* (ресуми арусъ отъ християни или отъ мухамедани), *право за бъчви* (ресуми фучи), налогъ за прѣлюбодѣяние (бач-и-зендекянъ); събиралъ се още *общия* и частния държавенъ фискъ (бейт-юл-мал-аме ве хасса), *право за изгубенъ имотъ* (мал-и гаибъ), *право за изчезналъ безслѣдно имотъ* (мал-и-мефкутъ) и други даждия били тѣ малки или голѣми, като десетъкъ отъ меднитѣ кошари, отъ сѣното и пр. Събирането ставало отъ тѣхния прѣкъ началникъ (войводата). При събирането на тѣзи волни налози и берии отъ вънъ никой нѣмалъ право да се намѣсва, нито великитѣ везири, нито мир-миранитѣ, нито мир-ливаитѣ, нито мютеселимитѣ, и пр. и пр., изобщо нито единъ отъ онѣзи, които се ползуватъ съ правителствена власть.

Споредъ сѫщия ферманъ този класъ рая християни не сѫ били облагани *съ робски завоевателни налози* (мусахаръ), отъ тѣхъ не се изисквали *грубитѣ и тежки налози* (текялифи шакки), каквито сѫ били: джизие, хараджие аваризъхане, мензилъ-хане, сеферие, касабие и др. Не сѫ били облагани нито съ налозитѣ: „тешрифие“, кудумие, мубаширие, захире-биха, сарай душемеси и др. подобни налози и данъци „отъ които тѣ още отъ старо врѣме окончателно сѫ били освободени и които подробно сѫ описани въ старитѣ императорски регистри въ отдѣла на привилегиитѣ и свободитѣ, съ които се ползува населението отъ означената хармеенъ ве шерифеенъ макатаси“.

Сѫщо тъй сѫ били освободени отъ дневно и пѫтни пари по обиколката изъ виляета на валиитѣ и мютеселимитѣ, както и отъ налозитѣ, наречени ресуми *селяметие* (налогъ за благополучно пѫтуване), *кафтанъ биха* (налогъ за официално облѣкло), *налъ биха* (за подкова на конетѣ), право за квартира и за квартироизвѣститель (конакъ ве конакчи акчеси). При това не се позволявало на никой правителственъ служитель да влиза въ тѣхното землище и жилищата на раята и да се мѣси въ тѣхнитѣ дѣла съ исключение на тѣхния войвода. „Всѣки единъ, който и да билъ той, въ каквото положение и степень да се намиралъ, ако би да е дръзнувалъ да да не уважава свободата и правата на раята отъ тази муката и би се осмѣлилъ да притѣснява и изтезава бѣдната рая, такъвъ не само трѣбва да се отчисли отъ служба, да се прѣслѣдва и гони до край и да се заплашва съ всѣкакъвъ видъ строги наказания, нъ трѣба още да се прѣдаде на смъртъ".

Въ какви размѣри сѫществувалъ този класъ рая изъ България и Македония, не ни е точно извѣстно. Отъ споменатия по-горѣферманъ узнаваме, че подъ вѣдомството на „хармеенъ мукатаси" се намирали села въ казитѣ: врачанска, видинска и никополска. А отъ другъ ферманъ, издаденъ отъ султанъ Селима III прѣзъ 1807 г., се установява, че въ софийския санджакъ е имало петнадесеть (15) частни султански села, които се намирали подъ мукатата на градеца „Ел-хаджи-Кахриманъ (сега село въ софийско) и били завѣщани на вакъфа за въ полза на двата свещени мусюлмански града. Отъ приходитѣ на врачанската каза се плащала „дневната храна и заплатата на служащитѣ въ богоугодното заведение „*имаретъ*" и на тия въ причиняващата душевна наслада—библиотека, що се намиратъ близо до великата джамия „Ая София" въ прѣстолния градъ". Тъй се казва въ фермана издаденъ отъ султанъ Махмуда I 1730—54 г. Тази привилегирована класа била узаконена още отъ султанъ Мурада I (1361—89 г.)*). Нъ тя сѫществувала и въ по-старо врѣме въ българската държава и била извѣстна подъ името класа на »*църковни людие*« или »*патрици*«. И южнесловѣнскитѣ владѣтели, както и византийскитѣ възъ основа на господарското си право *(κατὰ λόγον δεσποτείας)* върху държавната територия и поданицитѣ си, подбуждани отъ набожность, подарявали на богоугорни заведения цѣли села съ ниви и гори заедно съ всичкитѣ имъ жители или само отдѣлни сѣмейства. Така напримѣръ, въ старобългарскитѣ грамоти четемъ, че царь Ив. Александръ въ 1347 г. подарилъ на орѣховския мънастиръ земя заедно съ жителитѣ; а царь Ив. Шишманъ въ 1378 г. подарилъ на рилския мънастиръ попъ Тудора съ дѣцата и цѣлия му родъ и Петра Теодосова съ бртята му. Тѣ били отъ селото Градешница. Не ще съмнѣние, че тѣ по прѣди се причислявали къмъ привилегированитѣ частни царски имѣния, та българскитѣ царе сѫ ги подарили на мънастиритѣ. По този начинъ въ нашия полуостровъ продължавалъ да има сила и законътъ на Юстинияна и слѣдъ завладяването му отъ турцитѣ, които турили въ дѣйствие учението на корана, т. е., строго различие между вѣрни и невѣрни. Турскитѣ документи ще ни освѣтлятъ много тъмни въпроси отъ старобългарското минало, тъй като въ тѣхъ отчасти е запазенъ стария християнски държавенъ строй. Затова тукъ даваме настоящия ферманъ, издаденъ отъ султанъ Махмудъ ханъ II, синъ на султана Абдулъ-Хамидъ-ханъ I**).

---

*) Д. Ихчиевъ. Материяли за историята подъ турското ни робство стр. 81—87.

**) Този ферманъ сега се пази въ народния музей; той билъ намѣренъ въ Търново отъ г. Йорд. п. Георгиевъ.

Прѣводъ.

Да се дѣйствува точно,
споредъ съдържанието.

До високо-просвѣтения, достоенъ и справедливъ кадия-мевляне на търновската каза. Нека Всевишния продължи за дълго врѣме твоята слава и увеличи твоята власть!

Отъ съдържанието на настоящия ми царски актъ, украсенъ съ височайшитѣ ми царски знакове, който ще ти пристигне тамъ ще разберешъ, че азъ, на 4-ия день отъ месецъ джемази-юл-ахъръ 1223 год. отъ егира (12 юлий 1808 г. р. хр.), се възкачихъ като монархъ — султанъ на османския прѣстолъ и поехъ тогава още въ ръцѣтѣ си браздитѣ на държавното управление въ империята ми.

Още тогава императорскиятъ ми диванъ, съ една височайша царска заповѣдь, като оповѣстяваше до всичкитѣ ми провинциялни власти нв страната за моето възкачване на прѣстола, заповѣдваше имъ да приберать отъ частнитѣ и ползующитѣ се съ права и привилегии лица издаденитѣ попрѣди царски фермани и да ми ги проводятъ въ прѣстолния ми градъ — Костантиние, да искатъ замѣняването съ нови царски актове, споредъ както до сега се е практикувало и попрѣди въ подобни случаи.

Всички царски фермани и берати, които сж издадени и приподписани отъ блаженопочившитѣ султани баща ми, дѣдо ми и прѣдѣдо ми, и съ които актове се даватъ на частни лица и на богоугодни заведения (вакъфи) извѣстни права и привилегии, ще бждатъ замѣнени съ нови царски актове, украсени и подписани съ височайшитѣ ми знакове — туграта и монограма ми, — актове, които ще се уважаватъ и ще иматъ сила на законъ.

Възъ основа на тази ми височайша царска заповѣдь, мютевелията[1]) намѣстникъ върху вакфиранитѣ недвижими имущества отъ покойния Рустемъ паша[*]), лежащи въ търновската каза, както и раята — селяни, живущи въ границитѣ на тѣзи привилегировани и вакфирани села и махали, сж подали до императорския ми диванъ обща молба, съ която ходатайствуватъ за издаването отъ императорския ми диванъ нови царски височайши грамоти за запазване правата и привилегиитѣ, съ които сж се ползували.

---

[1]) Мютевелия е дума „арабска“ и значи: управитель, попечитель настойникъ на нѣкои богоугодни заведения, като на вакъфъ, джамия, имаретъ и пр.

[*]) Биографически бѣлѣжки иа Рустемъ паша. Рустемъ паша е билъ отъ словѣнско произхожоение по народность, хърватинъ. Когато билъ още дѣте по име Христо, видѣлъ е нещастието, което сполѣтѣло отечеството му: безбройнитѣ отомански войски, прѣдвождани отъ султанъ Сюлеймана великолѣпно (1521 — слѣдъ Хр.), прѣвзимали едно подруго Маджария, Далмация и Хърватско. Тогава той като дѣте попадналъ робъ въ султанския дворъ и се възпиталъ въ мухамеданството, като получилъ име Рустемъ. Той произхожда отъ благородно хърватско сѣмейство Съ бистрия си умъ удивилъ двора, та всички придворни го обикнали и за скоро врѣме се издигналъ много високо. Още въ царуването на Сюлеймана, Рустемъ паша поради дарбитѣ си билъ назначенъ за великъ везиръ на обширната османска империя и главнокомандующъ (сердаръ) на армията въ Румелия. Султана въ знакъ на особена благодарность за услугитѣ принесени иа държавата, му далъ за жена дъщеря си

Въ молбата си тжжителитѣ излагатъ подробно историята за даденитѣ тѣмъ права и привилегии, съ които сж се ползували и то съ редъ документи, изложени по долуприложения хронологически начинъ, а именно:

Покойниятъ Рустемъ паша прѣзъ живота си и въ царуването на султанъ Селимъ-ханъ II 2) е завѣщалъ на вакъфа собственитѣ си села и подвѣдомственитѣ имъ махали, наречени *„арнабудъ-кариелери“*, или селата, наречени „арбанашки“, лежащи подъ вѣдомството на търновския кадилъкъ. За управитель-попечитель (мютевелия) на тѣзи села, завѣщательтъ по своя воля е опрѣдѣлилъ да бжде винаги единъ отъ неговитѣ най-стари синове и да се именуватъ „вакфи-евлядиетъ“. Завѣщательтъ на тия села и махали — Рустемъ паша, притежавалъ ги съ крѣпостни актове, издадени отъ султана, наречени „мюлк-намей хумаюнъ“.

Тъй сжщо Рустемъ паша притежавалъ за тѣзи свои имоти царски грамоти за привилегиитѣ и правата на тѣзи села, наречени „мааф-намей-хумаюмъ“. Селата „Арбанаси“ лежатъ подъ юрисдикцията на търновския кадилъкъ и сж се ползували още отъ старо врѣме съ права и привилегии, като свободни земи отъ налози. Раята-християни, които сж живѣли въ границитѣ на тѣзи свободни села, не сж били облагани съ никакви царски данъци. Напротивъ, тѣ сж били съвършенно освободени отъ изплащането на всѣкакви тежки и леки царски данъци, подъ название: „ресуми-шерие“, „ресуми-урфие“, „ресуми-бачъ“ и „ресуми-бадихава“.

Границитѣ и мѣстноститѣ на тѣзи села и махали сж точно измѣрени и опрѣдѣлени, а по краищати имъ сж поставени като гранични бѣлѣзи отличителни знаци. Вжтрѣшното управление на тѣзи села и водене административнитѣ дѣла на раята-селяни сж били самостоятелни (сербесиетъ узерé олубъ). Управлението било повѣрено на единъ особенъ самостоятеленъ войвода, съ независима власть и съ самостоятелно финансово бюро, наречено „калеми-юлмачтуà тефрикъве сербесиетъ узерé идаре олулнмаси“.

Покойниятъ Рустемъ паша прѣзъ живота си е съградилъ съ часть отъ паритѣ, които той е получавалъ отъ приходитѣ на тѣзи свободни села една великолѣпна свещенна джамия, както и нѣколко

Хайше султание. Като зестра султанътъ му подарилъ на вѣчно владѣние четиритѣхъ албански села, заедно съ жителитѣ-рая нарѣчени *„арбанаситѣ“*, които се намирали въ търновската каза. Тѣзи села били по прѣди частни султански имѣния и се ползували съ привилегиитѣ на *„хассъ-кариелери“*. Това е станало на 1538 год., като му издалъ султана и крѣпостенъ актъ „мюлкъ-намей хумаюнъ“ Султанъ Селимъ II, шурея на Рустемъ паша, издалъ другъ крѣпостенъ актъ за владѣнието на *арнаутскитѣ села*, като потвърдилъ и привилегиитѣ на раята. Въ 1569 год. Рустемъ паша се поминалъ въ Цариградъ и билъ погребенъ въ двора на джамията „Шах-заде султанъ джамиси“ е близо до особения мавзолей на „шахзадета“.

Тѣзи свѣдѣния сж почерпани отъ ржкописната история „Тюхрей юлмюлюкъ ве юлъ вюзера“, написана отъ Османъ заде Тайбъ Ахмедъ ефенди въ 1759 г. Сега се пази въ народната библиотека въ София.

2) Султанъ Селимъ-ханъ II., синъ на султанъ Сюлейманъ-ханъ I велики, е царувалъ отъ 1568—1574 година.

други медресета, тюрбета, завиета и други богоугодни обществени заведения. Поменатата джамия, както и сградитѣ се намирали въ мѣстностьта, наречена „Едрене капуси“ въ прѣстолния ми градъ Константиние. Сжщо въ града Русчукъ е била съградена друга свещенна джамия, заедно съ медресета и други богоугодни заведения. Сетнѣ, подиръ смъртьта на завѣщателя, неговитѣ наслѣдници редовно сж изпращали въ двата мюсюлмански свещенни града Мекка и Медина всѣка година извѣстни парични суми за подържането свѣтото „кяабе“ и на цзвѣстната света гора, наречена „джебели-юрфанъ“. Независимо отъ това наслѣдницитѣ на завѣщателя отъ приходитѣ на тѣзи вакъфски свободни села се изпращали въ готови пари по шесть товари сребърни акчета. Тѣзи акчета сж били прѣдназначени специялно за помощь на бѣднитѣ мухамедани, които сж живѣли въ двата свещенни мюсулмански града. А останалитѣ приходи отъ тѣзи села като излишни ще служать за подържане членоветѣ отъ многобройното потомство на покойния завѣщатель. И така воденето дѣлата на раята-селяни и управлението на тѣзи нѣколко села ще принадлежи по желанието на завѣщателя на най-стария членъ наслѣдникъ на завѣщателя, а правото за управитель-войвода ще се възлага на най стария синъ, като се пази редътъ на старшинството на мжжкитѣ чада, произходящи като наслѣдници по низходяща линия и подъ название „вакфи-евлядиетъ“. Въ текста на това завѣщание сж изброени всичкитѣ разходи, които се слѣдва да се употрѣбятъ за богоугодни цѣли, както и за поддържането на бѣднитѣ хора въ Мекка и Медина. Това завѣщание е било удобрено и санкционирано отъ блаженнопочившитѣ велики султани: баща ми, дѣдо ми и прадѣдо ми. Тѣзи султани сж приели щото владѣнието върху тѣзи свободни села да бжде по установения редъ „евлядиетъ“. А селата да се именуватъ „арбанашки села“, или „арнаутъ-кариелери“. Тѣхнитѣ махали, както и живущитѣ въ тѣхъ роя-селяни могатъ да прѣминаватъ изцѣло въ наслѣдство на наслѣдницитѣ по мжжка линия по редътъ на старшинство и по узаконенитѣ права „хакки-евлядиетъ“.

Направеното по тоя начинъ завѣщание е било напълно удобрено и санкционирано отъ блаженнопочившия султанъ Селимъ ханъ II[1]) съ царски ферманъ. Въ тоя царски актъ се изброяватъ подробно, както правата и привилегиитѣ на реченитѣ села, а тъй сжщо и онѣзи, съ които раята селени отъ тия села сж се ползували като свободни граждани. Слѣдъ смъртьта на султанъ Селимъ ханъ II се възкачилъ на прѣстола султанъ Мурадъ ханъ III, [2]) който за тази цѣль издалъ другъ султански ферманъ, подобенъ на по-прѣдишния султански ферманъ. А слѣдъ смъртьта на султанъ Мурадъ ханъ III завѣщанието на Рустемъ паша е било санкционирано и удобрено и отъ султанъ Ахмедъ ханъ I 1), като последниятъ издалъ и подновилъ другъ царски ферманъ. Посетнѣ въ царуването на султанъ Ибрахимъ ханъ, който е царивалъ отъ 1049—1058 год. отъ егира, или 1639 - 1648 г, Р. Хр., е билъ издаденъ и подновенъ другъ султански ферманъ, по силата на който били утвърдени правата и привилегиитѣ на означенитѣ вакфирани села, както и ония на раята-селени, живущи въ тѣзи села. Съ издаването на първия султански ферманъ по тоя въпросъ, въ който подробно сѫ били означени правата и привилегиитѣ на въпроснитѣ села, както и на раята — селяни, живущи въ границитѣ на тѣзи села, на завещателя Рустемъ паша били издадени и други крѣпостни актове подъ название „мюлкъ-намей-хумаюнъ“. Правата и привилегиитѣ на тия села, както и на раята селени, които живѣятъ въ тия села сѫ написани и въ тѣзи султански мюлк-намета.

---

[1]) Султанъ Селимъ ханъ II е царувалъ отъ 974—982 г. отъ егира или отъ 1566—1574 г. Р. Хр.

[2]) Султанъ Мурадъ ханъ III е царувалъ отъ 982—1003 год. отъ егира или 15074—1594 г. Р. Хр.

Рустемъ паша — завѣщательтъ, докато е билъ живъ е ималъ постоянно мѣстожитлство въ града Търново. Той е ималъ право да се счита за пъновластенъ и независимъ управитель на тѣзи свои завѣщани села, съ право още да се разполага като съ своя собственость за въ полза, както на вакъфа, а тъй сѫщо и на бѣднитѣ мухамедани въ Мекка и Медина. Съгласно съ текста на царскитѣ крѣпостни актове, живущитѣ въ тѣзи села рая ще се управляватъ автономно като свободни граждани. Тѣ ще се считатъ за опростени и за освободени отъ всѣкакви правителствени и обществени налози и данъци (сербесиетъ юзерé и дарé олуиубъ, вé текялифй урфиедéнъ вé ресуми шакиденъ маафъ вé мюселимъ олюбъ.)

На всѣки външенъ човѣкъ, съ какъвто чинъ и положение да е и отъ каквато категория и да се числи, се забранява да влиза на сила въ прѣдѣлитѣ на тия свободни и независими села. Но външнитѣ лица—били тѣ държавни служители, или не, — били тѣ редовни церски войници, или офицери, — не се допускатъ по никой начинъ да нахлуватъ въ територията на тѣзи села и да се намѣсватъ въ административното управление на дѣлата въ гѣзи села. Сѫщо тъй не се позволява на други външни лица да влизатъ въ частни разпри, да се каратъ и спорятъ съ самитѣ рая — селени, що живѣятъ въ земитѣ на тѣзи села. Защото въ първитѣ царски височайши актове, които сѫ били издадени отъ нашитѣ августейши прѣдѣди, изрично е казано и заповѣдадано тъй да се постѫпва, сморедъ горѣизложеното,

Дъщерята на султанъ Сюлейменъ ханъ I, а именно Хайше султание ханъмъ, е била оженена за завѣщателя Рустемъ паша и му била негова законна съпруга. Единъ отъ славнитѣ доблестнитѣ синове на поменатата Айше султание е билъ великиятъ везиръ и мюширъ Мехмедъ паша. Последниятъ като главнокомандующъ (сердари—азимъ) на побѣдоносната ми императорска армия се отправи за полесражението при водитѣ на островъ Критъ. Тамъ той юнаш-

---

1) Султанъ Ахмедъ ханъ I е царувалъ отъ 1012—1026 г. егира, или 1603—1616 г. Р. Хр.

ки се сражавалъ съ неприятелитѣ кюфари (християни) и при завоеванието на островъ Критъ падна юнашки убитъ и се помина. Синътъ на гаази Мехмедъ паша, въ качество на законенъ наслѣдникъ и управитель на тѣзи вакфирани свободни села, по-прѣди бѣ подалъ до императорския ни диванъ жалба. Съ тази си жалба просительтъ ме моли да му издамъ единъ царски ферманъ до надлежнитѣ провинциални власти за да дѣйствуватъ по тоя прѣдметъ точно и акуратно по духа на старитѣ царски крѣпостни актове и маафнамета. Такива свещенни актове по-прѣди по сѫщия прѣдметъ сѫ били издавани отъ императорския ми диванъ и се пазятъ въ рѫцѣтѣ на просителя. Съгласно съ тѣзи свещенни актове раята селяни отъ прѣдметнитѣ села се признавали за свободни граждани и сѫ били освободени отъ изплащането на всѣкакви данъци и налози спрямо държавата ми. Тази рая селяни въ официялнитѣ регистри се именувала „*мааф-ве́ муселѝмъ-рая-тайфаларѝ-гибѝ*“.

Освѣнъ това просительтъ-паша иска да владѣе и управлява тѣзи свободни завѣщани села по начинъ такъвъ, по какъвто тѣ били управянвани отъ неговия баща, дѣдо, и прадѣдо, съгласно съ старитѣ царски грамоти. Носительтъ настоявалъ още, щото по тоя въпросъ да се издаде нова царска заповѣдь, съ която да се забранява на всѣко външно лице — било то войникъ, правителственъ чиновнnкъ, или частно лице—безразлично—да не влиза и нахлува на сила въ прѣдѣлитѣ на тия села; да не може да се бърка въ управление дѣлата, както на тѣзи села, а тъй също и въ дѣлата на раята селяни,които живѣятъ тамъ.

Просительтъ като изхождалъ отъ гледището на старитѣ султански фермани, а тъй сѫщо и отъ текста на завѣщанието, въ което се прозира волята и желанието на завѣщателя—просилъ и изказалъ желание, щото въ царския ферманъ, който ще се издаде, изрично да се каже и да се заповѣда, комуто се слѣдва, за да се дѣйствува споредъ духа и смисъла на това завѣщание, както се е дѣйствувало и по-прѣди въ старо врѣме. Възъ основа на всички тѣзи царски грамоти, а тъй сѫщо съгласно съ своитѣ права, просительтъ моли императотския ми диванъ да му издамъ по тоя въпросъ една височайша царска заповѣдь, съ която да се прѣдпише на надлежнитѣ мѣстни власти, за да дѣйствуватъ съгласно съ духа на закона и на шериата. Въ дѣйствията си мѣстнитѣ власти сѫ длъжни да спазятъ духа и смисъла, както на императотскитѣ ми крѣпостни актове, а тъй сѫщо и да се водятъ съ духа на издаденитѣ по-прѣди султански актове. А колкото се касае до въпроса за обезпечението на правата и привилигиитѣ, които сѫ дадени на живущитѣ въ тия села рай, — правителството ми е длъжно да заповѣда на мѣстнитѣ власти, да иматъ прѣдъ видъ уважението и зачитаиието на тия права; да третиратъ поменатитѣ рай като свободни граждани на държавата ми; да облегчава материялното имъ положение и да не изисква отъ тѣхъ никакви годишни данъци и берии. Просительтъ при това изброява не само своитѣ владѣтелски права върху тия села, но и още подробно описва правата на раята селяни, живущи въ тия села. Управительтъ—мютевелия подкрѣпя тѣзи свои права съ автентични дукументи, които притежавалъ при себе си.

Най-послѣ като мотивира правата си по владѣнието и управлението на тѣзи вакфирани села искалъ е да издамъ новъ височайши царски актъ за узаконяване на тъзи негови владѣлчески права, споредъ както тѣ сж били узаконени съ по-стари султански актове и споредъ които покойниятъ му баща ги е владѣлъ. Възъ основа на всичко това тжжительтъ се моли повторно прѣдъ стжпитѣ на императорския ми диванъ и иска да му издамъ другъ височайши царски актъ въ текста на който да се впишатъ и узаконатъ слѣднитѣ права и привилегии, а именно:

1) Всички вакфирани и свободни села, селища, земи, тюрбета — да бждатъ, както и по-прѣди що сж били, освободени отъ всѣкакви тежки военни, обикновени и законни данъци и налози.

2) Бирницитѣ-чиновници на вакъфа да се наричатъ „*джабии*“. Тѣ, когато отиватъ по тѣзи села, съ цѣль да събиратъ опрѣдѣленнтѣ за вакъва. като мактуа, налози и данъци — позволено да имъ е да могатъ да отиватъ свободно като независими чиновници, да обикалятъ по тѣзи села, безъ да бждатъ тѣ прѣслѣдвани, бити, или изтезавани отъ военнитѣ, гражданскитѣ, финансовитѣ, административнитѣ и сждебно-полицейскитѣ органи на властьта.

3) Да не се изискватъ и събиратъ отъ раята селяни, които живѣятъ въ тѣзи села и въ подвѣдомственитѣ имъ махали, никакви правителствени данъци и налози. Защото раята селяни на тѣзи села сж привилигировани съ царски височайши актове, наречени „маафнамета“, и сж освободени за винаги отъ плащането на такива данъци.

4) Да се не нарушаватъ и да не се прѣнебрѣгватъ издаденитѣ до сега по тоя прѣдметъ царски актове, мюлкнамета и темесуцитѣ — актове, съ които още отъ най сторо врѣме сж узаконени, както правата на свободнитъ рай-селяни, а тъй сжщо и онѣзи владѣлчески права, съ които се е ползувалъ самиятъ завѣщатель, кога е билъ живъ. Слѣдъ смъртьта му неговитѣ прями наслѣдници били се ползували съ тѣзи права и като наслѣдници, като мютевелии, сж управлявали селата, називаеми „арнаутъ-кариелерй“.

5) Раитѣ-християни, които сж живели и живѣятъ въ прѣдѣлитѣ на тѣзи села и махали, да се признаватъ и за напрѣдъ за свободни, независими граждани, както тѣ сж се признавали още отъ старо врѣме; да не се облагатъ съ никакви правителствени и обществени налози и да бждатъ освободени за винаги отъ изплащането на такива данъци. Раята да не се третира като проста безправна рая, нито да се напада, изтезава и измжчва. Винаги тя да бжде добрѣ покровителствувана и обезпечена отъ всѣкакви похищения, тиранства и злодѣяния. Животътъ, честьта и имотътъ на раята да бждатъ напълно гарантирани отъ законитѣ на страната, съгласно съ изискванията на свещенния шериятъ и съ редицата свещенни царски актове.

6) Старитѣ крѣпостни актове, („мюлкнамета“ а тъй сѫщо и издаденитѣ отъ страна на министерството на финансиитѣ (джаниби тефтерданиденъ) по прѣди заповѣди и разпоредби, както и онѣзи разпоредби, които сѫ дадени отъ други държавни учрѣждения по въпроса за необлагание раята селяни отъ тия села съ никакви правителствени данъци, — да се уважаватъ и да иматъ сила на законъ, както се е практикувало отъ по-старо врѣме. Съ една рѣчь, раята селяни отъ тѣзи села да се считатъ за винаги освободени и опростени отъ всѣкакви тежки, военни и обикновенни данъци (текялифи шакки, ве́ сеферие́, ве́ урфие́ ресумлеренденъ ферманъ мудже-бинідже мааф-ве мюселим-таадат-ве́ иттибаръ олунаджактъръ).

7) Безъ позволението на войводата на тѣзи села никое външно лице, което и да било то, нѣма право и не може да нахлува въ прѣдѣлитѣ на реченитѣ свободни села.

На сила и съ заплашване не се позволява никому да изисква отъ живущитѣ тамъ селени рай каквито да било данъчни суми. Защото подобни незаконни дѣйствия, отдѣго и да идатъ тѣ, злѣ се отразяватъ както на интереситѣ на вакъфа, а тъй сѫщо на авторитета на монаршеската власть и на достойнството на короната.

8) Бирницитѣ, називаеми „таксилдари“ и „джабии“, които специално сѫ натоварени отъ вакъфа да събиратъ отъ раята—селяни законноустановенитѣ приходи отъ произведенията на земитѣ за въ полза на вакъфа — трѣбва да бѫдатъ свободни, да отиватъ по тия села и да могатъ безпрѣпятствено да събиратъ отъ раята точно опрѣдѣленитѣ налози, безъ да бѫдатъ отъ никого обезпокоявани, нападани и гонени.

9) Процеситѣ по углавни дѣла (джинха ве́ джинаетъ давалари́), кавгитѣ, разпритѣ и други недоразумѣния, които би се породили измежду раята-селяни, живущи въ границитѣ на тѣзи села, — ще се разгледватъ и рѣшаватъ отъ особени наиби и войводи, които въ дѣйствията си ще бѫдатъ самостоятелни и независими. Споровете и процеситѣ ще се разгледватъ и рѣшаватъ съобразно съ шереата, съ обичая на страната, и съ правата и привилегиитѣ на раята, узаконени съ царски височайши актове. Вѫтрѣшното самоуправление на означенитѣ села е независимо и никой отъ вънъ не може и нѣма право да нарушава статутитѣ на управлението, защото тѣ сѫ узаконени съ редица царски грамоти отъ най-старо врѣме.

10). Отъ сега за напрѣдъ да не се позволява и да се забрани на всѣко вьшно лице, което иска да нахлуе съ злонамѣрена и користна цѣль въ границитѣ на тѣзи вакфирани и привилигировани села. Сѫщо да се забрани на всѣкого отъ вънъ да влиза и се намѣсва въ частнитѣ дѣла на раята селяни въ тѣзи села. На мир-миранитѣ, на войводитѣ, на субашитѣ, нито на другитѣ по-долни служители, като еминиитѣ, мубаширитѣ за събиране нѣкакъо тѣхно право, наречено „мубаширйе хаккй“, финансовитѣ бирници, таксилдари за събиране, „ресуми таксилдарие“, нито пъкъ на други финансови началници и мюдури, подъ прѣдлогъ, че тѣ идватъ да правятъ нѣкаква ревизия и смѣтки, — не се позволява по никой начинъ да навлизатъ на сила въ тия села. Наслѣдникътъ мютевелия, който управлява дѣлата на поменатитѣ села, освѣнъ горѣизложенитѣ права да може да се ползува по-свободно и по самостоятелно съ други още права, почиващи на узаконенитѣ стари традиционни обичаи, потвърдени съ редъ документи: царски фермани, берати, императорски мюлкнамета и съ други официялни актове, наречени „темесуци“. Той, мютевелията, да има право — било самъ лично, било чрѣзъ свои довѣрени лица да събира въ пари и въ натура отъ селянитѣ на тѣзи свободни села и слѣднитѣ налози;

1) Налогъ отъ углавнитѣ и прѣстѫпнитѣ дѣла по простѫпки, злодѣяния и глоби. Тоя данъкъ се нарича „ресуми джурмъ ве джинаетъ“;

2) Налогъ за право на свадба, или за право на женидба, нареченъ „ресуми-арусанъ„;

3) Налогъ за освобождаване на роби, робини, слуги, слугини. Тоя данъкъ, като право за подаръкъ, се именува „мюжде“ и се казва така: „кул-вé джариé мюжзéкяанеси“;

4) Данъкъ, нареченъ „ресуми—бейтулмал-ам-ме вé хассе“, сир. налогъ, който се взема отъ наслѣдници за право на наслѣдство на имоти, останали отъ единъ или отъ много наслѣдници;

5) Налогътъ, нареченъ „хакки-юва“, е данъкъ, който се плаща на мютевелията за право на бэзступанство;

6) Налогътъ нареченъ „хакки-качкунъ“, който се получава като право на дезертьорство и за избѣгване отъ бащиния домъ;

7) Налогътъ, нареченъ „ресуми-бадихава“ се изплаща само съ лична работа. Тоя данъкъ е подобенъ на данъка за ангарията.

Всички горѣ-обозначени данъци и налози, които раята-селяни отъ реченитѣ свободни села сѫ длъжни да изплащатъ годишно на вакъфа, се събиратъ било направо отъ войводата—забитинъ на сѫщия вакъфъ, било отъ неговитѣ дѣйствителни замѣстници. Друго външно лице, каквото звание и чинъ да притѣжава, което и да би било то, абсолютно нѣма право и не може да се намѣсва въ владѣнието и управлението на тѣзи свободни села, нито пъкъ съ сила и принуда да заставя селянитѣ и да изисква отъ тѣхъ нѣкакви незаконни данъци. Споредъ горѣ-изложеното се установа нагледно обстоятелството, че раията селяни отъ горе-поменатитѣ села сѫ напълно свободни граждани — „сербесиетъ-олубъ“ и като такива тѣ се считатъ за рая привилигирована. Привилегията имъ е узаконена не само съ царски фермани, мюлкнамета и темесуци, но и още съ импераски актъ, нареченъ „маафнамей-хумаюнъ“.

Управительтъ, или войводата на вакъфа, е длъженъ да се грижи и да наблюдава съгласно съ духа на царскитѣ актове, за редовното и наврѣменно посѣване и култивиране на земитѣ въ тия села, да покровителствува живота, честьта и имота за раята—селяни; да се грижи за развитието на тѣхното богатство и на икономическия имъ поминъкъ, и да удовлетворява всѣкога законнитя нужди на земледѣлцитѣ, които обработватъ земитѣ на тия села.

Управительтъ на вакъфа прѣди всичко трѣба да знае, че лежи на главата му голѣма отговорность, ако той занемари по нѣкой начинъ своята служебна обязаность и ако остави праздни и необработени земитѣ, лежащи въ прѣдѣлитѣ на тѣзи вакфирани села. Раята-селяни не бива по никой начинъ да се притѣсняватъ и злѣ третиратъ отъ него самия, или отъ негвитѣ хора. Той нѣма право да взема отъ раята данъкъ за право на тапия (тапуи земинъ) за поземелна собственость. Сѫщо той нѣма право да взема по-голѣмъ десетъкъ отъ произведенията на хранитѣ, отколкото тоя е опрѣдѣленъ. Защото иначе раята селяни безспорно се обрѣменяватъ съ тежки данъци за въ полза на вакъфа. При това вмѣнява се въ вина на управителитѣ на вакъфа фактътъ за измѣна, ако тѣ би позволили на чужди хора отвънъ да нахлуватъ на сила въ границитѣ на тѣзи села, за да мѫчатъ и изтезаватъ раята съ цѣль за грабежъ и за лична материялна облага. Съ тѣзи свои дъйствия тѣ ще се считатъ крайно недобросъвѣстни и ще бѫдатъ отговорни прѣдъ духа на завѣщателя, ако би се допустнали, че тѣ съставляватъ явно противорѣчие, както на свещениятъ шериятъ, а така сѫщо и на статутитѣ, постановени отъ самия завѣщатель въ завѣщанието, които иматъ сила на законъ. Явно е, че отъ такъвъ родъ дѣяния на нелоялни дѣйствия, прѣди всичко, страдатъ интереситѣ на вакъфа и на бѣднитѣ хора отъ Мекка и Медина, които очакватъ своята материялна помощь за сѫществувание.

По прѣди въ по-старо врѣме бѣ се взело окончателно рѣшение да се дѣйствува строго спрямо всички непокорни и непослушни хора. За тази цѣль бѣха се издали редъ царски заповѣди, адресирани до органитѣ на провинциялнитѣ власти. Въ една отъ тѣзи височайши заповѣди се говорѣше, че всички служащи на вакъфа лица, а тъй сѫщо и държавнитѣ служители, ако по една или друга причина не се покоряватъ и не желаятъ да изпълняватъ моитѣ царски заповѣди, а дръзнуватъ да вършатъ дѣйствия противни на шерията и на духа на императорската ми воля, — то явявамъ ви, че тѣ всички ще отговарятъ и ще бѫдатъ провинени въ неизпълнение на моитѣ царски заповѣди. Непокорницитѣ ще се считатъ за прѣдизвикващи смутове въ страната и ще бѫдатъ строго прѣслѣдвани и тежко наказани.

Всѣки чиновникъ, който и да би билъ той, каквото положение и чинъ въ обществото да заема, е дълженъ да вземе актъ отъ тази строга царска заповѣдь по тоя въпросъ, за да може да се съобразява напълно съ духа и смисъла й. — Независимо отъ това всѣко длъжностно лице трѣбва да отбѣгва незаконнитѣ дѣйствия, знаейки, че за послѣдствието го чека тежка отговорность. — Помни се сѫщо, че по тоя въпросъ по-прѣди бѣ издадена царска заповѣдь, съ която се обрѫщаше главно вниманието на държавнитѣ и общественитѣ служители по тия страни, щото тѣ, като истински пазители на обществената безопасность и като наблюдавачи на шерията и на закона — сѫ длъжни да не допускатъ по никой начинъ да се вършатъ, отъ когото и да би било, нелоялни и противни на шерията дѣйствия. А ако такива непокорници и непослушни царски служители би се осмѣлили да вършатъ сами произволи и беззакония — то заповѣдвамъ ви такивато лица да се прѣслѣдватъ, веднага да се прѣмахватъ и да се накажатъ най-строго като истински разбойници. Прѣдписваше ви се сѫщо, че ако нѣкое външно лице, па било то и държавенъ служитель — би се осмѣлило противъ царската ми воля на сила да нахлуе въ територията на тѣзи автономни вакфирани села — съ цѣль на грабежъ и на лична облага, то вие сте длъжни да не допускате да се извършватъ подобни работи. Сѫщо недѣйте допуска да се принуждаватъ раята-селени, да се изнудватъ и да — изтръгватъ на сила отъ тѣхъ парични суми, подъ прѣдлогъ на нѣкакъвъ данъкъ.

Вие знаете, че раята-селяни отъ тия села сѫ освободени окончателно за винаги отъ плащането на каквито и да би било данъци, съгласно съ царския височайши ферманъ. Ако би се изтръгнали на сила отъ раята нѣкакви парични суми съ користна цѣль — на сѫдиитѣ бѣ заповѣдано да разслѣдватъ по шериатски редъ такива обстоятелства. И ако би се установили тѣзи обстоятелства за валидни, то тѣ (сѫдиитѣ) сѫ длъжни да вЗематъ надирѣ отъ изнудвачитѣ изтръгнатитѣ суми, а слѣдъ това да се повърнатъ тия суми на раята, отъ които била изтръгната сумата. Сѫщеврѣменно се заповѣдваше, че никой мой царски служитель и чиновникъ — билъ той нисшъ или висшъ — не може абсолютно да се противи на моята монаршеска воля, нито да прѣпятствува на изпълнението ѝ. Онѣзи мои царски чиновници и сановници, съ каквото звание и да сѫ, каквито чинове и да притежаватъ, ако по незнание, или отъ омисъль за користна облага, си позволяватъ да прѣнебрѣгватъ моята царска заповѣдь и да нахлуватъ въ границитѣ на автономнитѣ вакъфски села, съ цѣль да вЗематъ на сила нѣкой малъкъ или голѣмъ прѣдметъ, — то имената на подобни чиновници ще описвате въ особени списъци. Въ списъка освѣнъ собственитѣ имъ имена ще записвате и бащинитѣ имъ имена, званието на службата имъ и заплатата, която тѣ получаватъ. Списъцитѣ, които по тоя начинъ сѫ съставени, заедно съ рапортъ — ще ми ги изпращате до императорския ми диванъ въ Константиние́ за мое по-нататъшно изпълнение.

Просительтъ, като допълнение на молбата си, обясняваше и това, че по-прѣди, прѣди моето възкачване на императорския ми тронъ, била издадена по тоя въпросъ особена височайша заповѣдь. Съ тая заповѣдь се прѣдписвало на тамошнитѣ мѣстни власти да вЗематъ мѣрки, за да укажатъ за начина и реда, по който ще се владѣятъ тѣзи свободни вакфирани села и селища. Тъй сѫщо бѣ заповѣдано за строгитѣ мѣрки, които ще трѣба да се упражнятъ противъ всички онѣзи лица, които би нахлули насилствено въ прѣдѣлитѣ на тия села.

Това обстоятелство вамъ е добрѣ извѣстно, и азъ още при първитѣ дни на моето възкачване на императорския тронъ, издадохъ нова царска заповѣдь въ подобна смисълъ. Съ тази ми заповѣдь азъ потвърдихъ и санкционирахъ разпоредбитѣ и високитѣ заповѣди, които по-прѣди за сѫщия въпросъ бѣха издадени отъ моитѣ прѣдцисултани. Въ императорския ми диванъ и въ старата царска архива не се указва, че е била дадена по-подирна отъ тази ми царска заповѣдь и съ съдържание, противорѣчуще на духа и смисъла й.

Прочее, по поводъ на това заповѣдвамъ ви и сега, щото дѣйствията и разпоредбитѣ на моитѣ царски служители по тоя прѣдметъ да бѫдатъ напълно хармонични съ духа и смисъла на тази ми висока царска заповѣдь. При това дългъ ви се налага да се съобразявате съ текста на тая ми царска заповѣдь и да се стараете да покровителствувате и пазите, както старитѣ права и привилегии на тѣзи свободни и вакфирани села, а тъй сѫщо и правата и привилегиитѣ на раята-селяни, които живѣятъ вѫтрѣ въ тѣзи села. Окончателно забранявамъ, на когото и да би било, да дѣйствува нелоялно и противозаконно. Моитѣ царски разпоредби не трѣбва никой да ги критикува, нито да се противопоставя въ опозиция срѣщу моето монаршеско рѣшение.

Моятъ августейши дѣдо, приснопаметни ми султанъ Ахмедъ ханъ III, по тоя въпросъ, въ края на неговото царуване (1143 г. егира, или 1730 г. Р. Хр.) бѣ издалъ единъ височайши царски фермамъ. А на осмия день отъ мѣсецъ реджебъ 1168 г. егира, или 9 априлъ 1755 год. Р. Хр., въ деня на неговото възкачване на османовия тронъ и прѣзъ царуването на покойния ми дѣдо султанъ Османъ ханъ III, бѣ издаденъ другъ височайши царски актъ по тоя прѣдметъ. Тоя актъ се издаде възъ основа на по-старъ царски актъ, въ който се прѣдвиждаха всички права и привилегии, както на горѣ-означенитѣ, привилигировани, вакфирани села, а тъй сѫщо и онѣзи права, съ които се ползували раята селяни, живущи въ териториятa на тъзи села. Този султански актъ имаше сила на законъ. На чело на фермана, който бѣ издаденъ отъ султанъ Османъ ханъ III — бѣ положена близу до мѣстото на султанската тугра една арабско-турска фраза: *„муджe бинджe амелъ олуна“*, сир. да се дѣйствува точно съ съдържанието му. Въ направената щателна справка по тоя въпросъ въ старитѣ правителствени регистри, особно въ отдѣла на вакъфскитѣ регистри— които се пазятъ въ управлението на императорското ми съкровище, а тъй сѫщо и отъ краткия докладъ, който ми се прѣдстави, отъ финансовия министръ (дефтердаръ) Мехмедъ Астари, — се указа на явѣ фактътъ, че прѣзъ течение на 1165 г. отъ егира (1751 г. Р. Хр.) селото Арбанаси, наречено „арнабудъ кариесй“, заедно съ подвѣдомственитѣ нему махали, е броило 236 домакинства, — християни и малко мюселими. Въ селото, наречено „Срѣдня Орѣховица“ — „всаситай Раховиче“, както и въ подвѣдомственитѣ му махали сѫ живѣли 164 домакинства само християни. Въ селото „Долня Раховица“ — „Раховичей зиръ“ — сѫ живѣли на брой 50 домакинства само християни, а въ селото Лѣсковецъ — „Лѣсковче“, както и въ подчиненитѣ му махали сѫ живѣли 252 домакинства рая християни. Общиятъ сборъ на жителитѣ въ тѣзи домакинства, които още отъ старо врѣме сѫ живѣли въ територията на тѣзи четири свободни и вакфирани села — възлиза на 733 (седемстотинъ тридесеть и три) домакинства рая християни и малко мюселими[1]).

Въ първитѣ документи, които сѫ били дадени на завѣщателя Рустемъ паша, се говори ясно и положително, че числото на домакинствата, въ които сѫ живѣли раята-селяни отъ тѣзи четири свободни села, наречени „арнабудъ-кариелерѝ“, е записано по словомъ на седемстотинъ тридесеть и три домакинства. Жителитѣ, които сѫ живѣли въ тѣзи свободни села, сѫ били признати за свободни граждани и се числили като рая на вакъфа. Тъзи рая-селяни, като привилегировани и свободни, били записани въ особени списъци и въ отдѣла на освободенитѣ отъ данъкъ рая, тъй като тѣ се ползували съ пълна свобода и се наричали *„сербесиетъ рая — тайфаларѝ“*.

Раята отъ тѣзи четири арбанажки села, като били напълно освободени отъ всѣкакви държавни тегоби и като не сѫ плащали на правителството никакви данъци и налози, — то тѣ фигурирали въ официялнитѣ стари регистри за пълноправни свободни граждани и не били се облагали съ никакви царски и държавни данъци. Въ официялния тефтеръ тѣ били записани като рая привилигирована, съ слѣднитѣ имена: *„сербезъ, мюселемъ, ве мааф-рая ехалилерѝ“*.

Съ това привилигировано име тѣ били записвани въ всички царски фермани, царски берати, мюлкнамета, и темесуци. Тѣзи държавни документи сѫ били давани на тѣхъ направо отъ императора султанъ и отъ финансовитѣ власти.

Възъ основа на официялнитѣ данни, които въ резюме бѣха извадени отъ старитѣ императорски книжя, и прѣдставени лично на султана—то приснопаметниятъ султанъ моятъ дѣдо Мустафа ханъ III при възкачване на прѣстола, въ първитѣ числа на мѣсецъ сеферъ 1171 г. отъ егира (30 октомврий 1757 г. Р. Хр.) е билъ издалъ по тоя въпросъ височайши царски актъ. Сѫщо и въ царуването на моя баща приснопаметниятъ султанъ Абдулъ Хамидъ ханъ I прѣзъ мѣсецъ реджебъ 1187 ц. егира, или 6 септемврий 1773 г. Р. Хр. е билъ издалъ по тоя важенъ въпросъ единъ законенъ царски актъ, имащъ сила на законъ. Съ тоя ферманъ правата и привилегиитѣ на прѣдметнитѣ четири вакфирани села и живущитѣ въ тѣхъ рая селяни били утвърдени. Тѣзи два царски фермана били на ново подновени и размѣнени съ издаването на другъ единъ царски ферманъ издаденъ въ царуването на султанъ Селимъ ханъ III, съ дата 4 шевалъ 1207 г. егира. или 5 май 1793 г. Р. Хр., когато султанъ Селимъ ханъ III бѣ възкаченъ на прѣстола въ 1203 г. егира или 1788 г. Р. Хр. Раята селяни на тѣзи четири привилигировани села сѫ подали до императорския ми диванъ въ прѣстолния ми главенъ градъ Константиние особна молба. Просителитѣ, като излагатъ горѣизложеното, молятъ съ молба да имъ издамъ другъ новъ подобенъ царски актъ. Тѣхната молба се прие и се взе подъ внимание, слѣдъ което тя се даде за справка и за проучване въ императорската ми архива. Отъ доклада на финансовия министъръ и отъ краткото резюме, написано на гърба на самата проба — височайшата ми особа бѣ напълно освѣтлена по тоя въпросъ. Разбрахъ подробно за положението, въ което се намиратъ четиритѣхъ обозначени села. Сѫщо узнахъ и за политико-економическото положеиие на раята селяни, живущи въ тѣзи четири села. Доказанъ фактъ е, че раята отъ тѣзи четири села сѫ се ползували съ извѣстни материялни облаги, били сѫ свободни граждани (сербезъ олубъ) и не сѫ плащали по изричната воля на султана накакви правителствени данъци, нито налози нито берии и такси. Това обстоятелство е установено съ редица други доказателства, които се виждатъ въ старитѣ официялни регистри и които доказателства се уважаватъ и почитатъ като законъ. Затова рѣшихъ да издамъ по тоя прѣдметъ тоя ми новъ царски актъ, който по смисъль и духъ не отстѫпва въ нищо отъ издаденитѣ до сега редица царски фермани.

---

[1]) Въ оригинала-актъ цифритѣ на общия сборъ, писани словомъ, сѫ написани на 733 домакинства въ четиритѣхъ села. А по-отдѣлно за всѣко село, както тѣ сѫ писани сѫщо словомъ общия сборъ възлиза на 702 домакинства, т. е. по-малко 32 домакинства.

Като пристигне при васъ тоя ми царски актъ, заповѣдвамъ ви да дѣйствувате по тоя специяленъ въпросъ, съгласо съ духа и смисъла на горѣизложеното, както и въ духа на изброенитѣ и издаденитѣ по-горѣ царски фермани отъ блаженно почившитѣ султани: баща ми, дѣдо ми и прѣдѣдо ми. Правителственитѣ власти, които по тия страни управляватъ, сѫ длъжни въ интереса на службата имъ, да се покорява̀тъ и да даватъ пълна вѣра на височайшата ми царска заповѣдь. А ти, справедливи кадио, си дълженъ да дѣйствувашъ точно и акуратно съ текста на тази ми царска заповѣдь.

Пазете се отъ незаконни дѣйствия и старайте се винаги да ги отбѣгвате! Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате! Честь, слава и пълна вѣра отдайте на високитѣ ми императорски знаци — туграта и монограма ми — положени на чело на тоя ми царски ферманъ, изданенъ въ прѣстолния ми славенъ градъ Константиниеé, днесъ 24 джемазирал-ахъръ 1225 г. енуи, или 16 юлий 1810 г. Р. Хр.*)

Прѣвелъ: *Д. Ихчиевъ.*

Д-ръ Г. И. Кацаровъ.

IV.

Етнографическото положение на старитѣ македонци.

I

Македония въ историческо врѣме ясно се дѣли на двѣ части: първо, собствена или долня Македония, равнината отъ подножието на вѫтрѣшнитѣ планини до брѣга, която се напоява отъ долния Халиакмонъ (Бистрица) и Аксиосъ (Вардаръ). Тая область носѣла и името Ематия (ἄμαϑος = пѣсъкъ)[1]; поважнитѣ ѝ градове били Едеса (Водена) Пела и Беройа (Верия). Долнята частъ на тая равнина се наричала специално Ботиея, по име на Ботиеитѣ, които били изтикани отъ тамъ отъ македонцитѣ. Името Ематия нѣмало първоначално нито политическо нито етническо значение, а само физическо. По долното течение на Вардаръ[2]) Илиадата[3]) познава Пеонци, които споредъ Томашека и Кречмера[4]) сѫ отъ илирийско потекло; тѣ проникнали тукъ отъ С. З. и покорили завареното тракийско население; по-послѣ отъ тамъ ги изтикали македонцитѣ. На това мѣсто гръцкитѣ колонисти по брѣга на Егейското море се запознали и съ името „Македония“; трѣбва, обаче, да забѣлѣжимъ, че дори въ врѣме на пелопонеската война изобщо за цѣлата область на С. отъ брѣговетѣ на морето се употрѣбяло името *Траке* (Тракия), което имало само географическо значение, безъ огледъ къмъ етнографическитѣ отношения[5]).

---

*) Тоя ферманъ, който има сила на законъ е издаденъ отъ султанъ Махмудъ ханъ II.

Отдѣлнитѣ области покрай брѣга на морето носѣли различни имена: *Пиерия,* на Ю. отъ Халиакмонъ въ сѣвернитѣ и източни подножия на Олимпъ; *Мигдония,* равнината на И. отъ Вардаръ; нейнъ най-важенъ центръ била гръцката колония Терма на Термейския (Солунски) заливъ; тоя градъ билъ уголѣменъ и нарѣченъ отъ Касандра († 297 г. пр. Хр.) Тесалоника, по име на съпругата му, дъщерята на великия Филипъ II. Отдѣлни области на Мигдония били Антемусъ и пò на С. Крестония по изворитѣ на р. Ехедоросъ (дн. Галикъ). На И. отъ тия области, на З. отъ Струма, лежала *Бисалтия.*

Втората часть на Македония е горня Македония, вѫтрѣшната планинска часть. Тя се дѣли главно на три области: *Орестида*, по горния Халиакмонъ около езерото *Celetrum* (Кастория); пò на С. лежала *Ланкестида*, напоявана отъ р.

---

[1]) Илиад. 14, 225 гл.: *Ἥρη δ'αἴξασα λίπεν ῥίον Οὐλύμποιο, Πιερίην δ'ἐπιβᾶσα καὶ Ἠμαθίην ἐρατεινήν.*

Ср. *Oberhummer,* у. Pauly-Wissowa, Realenc. der klass. Altertumswiss, подъ дума Emathia.

[2]) *Kiepert,* Lehrbuch der alt. Geogr. 310, като сравнява илирийскитѣ имена Vardaei, Bardylis (в. албан. *barϑ.,* „бѣлъ“, *G. Meyer,* etymol. Wörterb. der albanes. Spr. 27), изказва прѣдположение, че *Βαρδάριος* е първоначалното илирийско име на рѣката, което у гърцитѣ било замѣстено съ името *Ἄξιος; ἄξος* на македонски значило „гора“; в. *Oberhummer* у Pauly-Wissowa, II, 2630. Рѣка съ име *Ἄξιος* имало и въ Moesia Inferior, притокъ на Дунава, дн. Чернавода: *Tomaschek,* у Pauly-Wissowa, II 2630.

[3]) III, 848: *αὐτὰρ Πυραίχμης ἄγε Παίονας ἀγκυλοτόξους τηλόθεν εξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺ ῥέοντος, Ἀξιοῦ, οὗ κάλλιστον ὕδωρ ἐπικίδναται αἶαν.*

[4]) *Tomaschek,* Thraker, I, 13 гл.; *Kretschmer,* Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache, 246. Ср. и *Й. Ивановъ,* Сѣв. Македония, стр 2 сл.

[5]) *Kiepert* , Lehrbuch der alten Geographie, 307.

Еригонъ (Черна, Кара-су); на Ю. отъ Орестида, по срѣдното течение на Халиакмонъ лежала *Елимея*. Отъ другитѣ по-маловажни области ще споменемъ *Пелагония*, на С. отъ Линкестида. Горѣизброенитѣ области до IV в. пр. Хр. образували отдѣлни княжества, които се намѣрвали въ по-голѣма или по-малка зависимость отъ Македония[6]).

Слѣдъ тия уводни бѣлѣжки можемъ да пристѫпимъ къмъ въпроса за етнографическото положение на старитѣ македонци. Обяснимъ е голѣмиятъ интересъ, който прѣдставя тоя въпросъ. Сѣверната македонска монархия обединила Гърция, която се разкапвала въ вѫтрѣшни политически и социални борби, и чрѣзъ завоюването на обширни области, отворила безкраенъ просторъ за разширение на грѫцката култура. Съ Александра Велики се почва новъ периодъ въ историята, почва се ново културно развитие, тъй нарѣчената елинистическа култура. Може да се каже, че завоеванията на Александра и неговата дѣятелность сѫ имали за онова врѣме сѫщитѣ послѣдици, каквито кръстоноснитѣ походи за германскитѣ народи[7]). Тая култура, може да се каже упражнява влияние до днешенъ день, защото формитѣ, въ които хеленизмътъ излѣлъ дотогавашнитѣ резултати на грѫцкото културно развитие, сѫ станали чрѣзъ посрѣдничеството на римлянитѣ достояние на всички европейски народи.

Какви сѫ били старитѣ македонци, главнитѣ носители на елинистическата култура? Тоя въпросъ е билъ спорenъ и у класическитѣ писатели, спорenъ е и у новитѣ автори, които сѫ се произнасяли по него; и това е обяснимо, защото не притежаваме достатъчно материалъ, за да разрѣшимъ сигурно тоя въпросъ. Старитѣ автори само мимоходомъ засѣгатъ въпроса за етнографическото положение на македонцитѣ и тия оскѫдни свѣдения често пѫти не допущатъ съвсѣмъ сигурни заключения; при това се прибавя и обстоятелството, че отъ езика на старитѣ македонци сѫ запазени много малко слѣди.

Казахме вече, че по тоя въпросъ владѣе голѣмо разногласие въ новата историческа литература. Така напр. извѣстниятъ историкъ *Ed. Meyer*[8]) мисли, че старитѣ македонци сѫ часть отъ гърцкия народъ, която останала въ по-старитѣ жилища, изгубила токо-речи напълно връзката съ главната часть на нацията и за това не се причислявала къмъ нея. Сѫщо и Beloch[9]), Hatzidakis[10]), Hoffmann[11]) рѣшително се изказватъ за гръцката народность на македонцитѣ, едно мнѣние, което защищаваше по-рано и О. Abel [12]). Срѣщу това стоятъ други мнѣния. P. Kretschmer [13]) мисли, че тоя въпросъ мѫчно може да се разрѣши, но е наклоненъ да приеме, че македонцитѣ сѫ близко сродни съ елинитѣ. Почти на сѫщото мнѣние е и I. Kaerst [14]). Hirt [15]) приписва на Македонския езикъ илирийски характеръ, изтъква обаче, че и въ старо врѣме отношенията на народноститѣ ще да сѫ били сѫщо тъй заплетени както и днесъ. И *O. Müller* [16]) твърди, че македонцитѣ сѫ били отъ илирийско потекло. Има и други учени, които, както ще видимъ по долѣ, не се съгласяватъ съ теорията за гръцката национalность на македонцитѣ.

---

[6]) в. *Kaerst,* Gesch. des hellen. Zeitalters, I, 105.

[7]) Споредъ думитѣ на *Кеннингемъ,* Западная цивилизацiя съ эконом. точки зрѣнiя, т. I, 119.

[8]) Geschichte d. Altertums II, 66 сл.

[9]) Griech. Gesch. I, 31; III, 1, стр. 1 гл.

[10]) Zur Abstummung der alten Makedonier, Athen, 1897.

[11]) Die Makedonen, 1906.

Какви доказателства се привеждатъ, за да се докаже, че македонцитѣ сѫ били гръцко племе, че тѣхниятъ езикъ билъ диалектъ на гръцкия? Тия доказателства сѫ исторически и езикови. Първитѣ главно се изтъкватъ отъ Hatzidakis; нека най-напрѣдъ разгледаме, каква стойность иматъ тия доказателства.

II.

Хаджидакисъ (с. 39) обръща внимание на обстоятелството, че македонцитѣ наричали римлянитѣ варвари [17]), което тѣ не би сторили, ако сами биха били варвари. Слабостьта на тоя аргументъ е съвсѣмъ явна; тия извѣстия произхождатъ отъ едно врѣме, когато елинистическата култура отдавна била вече разпространена и въ Македония и въ другитѣ държави, произлѣзли слѣдъ разпадането на Александровата монархия. Послѣ цитиранитѣ отъ тоя ученъ мѣста още не доказватъ, че македонцитѣ се чувствували именно като гърци, но за това ще говоримъ по-долу.

И Плутархъ считалъ македонското владичество гръцко, а римското чуждо; това Халжидакисъ заключава отъ Плут. Flamin. 2: *ἡ δ' Ἑλλὰς οὔπω πολλὰ συνηνεγμένη Ῥωμαίοις, ἀλλὰ τότε πρῶτον ἐπιμιγνυμένη ταῖς πράξεσιν, εἰ μὴ φύσει τε χρηστὸς ἦν ὁ ἄρχων* (т. е. Фламининъ) *καὶ λόγῳ μᾶλλον ἢ πολέμῳ χρώμενος . . . οὐκ ἂν οὕτω ῥαδίως ἀντὶ τῶν συνήθων ἀλλόφυλλον ἀρχὴν ἠγάπησεν*. Обаче има и друго мѣсто у Плутарха, което много поясно показва, че той не е смѣталъ македонската власть за гръцка. Въ биографията на Клеомена, гл. 16, Плутархъ означава дѣлото на Арата, който повикалъ македонския царь Антигона Дозона (229—221 пр. хр.) въ Гърция противъ спартанския царь Клеомена, като „дѣло неприлично за никой *Елинъ*, а найсрамно за самия Арата“ и пр.; изобщо отъ цѣлата тая глава се вижда, че Плутархъ не считалъ македонското владичество за грѣцко; иначе той не би могълъ да говори така за Арата. Но и само по себе си горѣ-цитираното мѣсто отъ Плутарха (Flamin. 2) не доказва нищо, защото слѣдъ толкова дълго владичество на македонцитѣ надъ Гърция, гърцитѣ свикнали съ тая власть (в. думитѣ: *ἀντὶ τῶν συνήϑων*) и лесно могли да считатъ всѣкаква друга власть (въ дадения случай римската) за чужда.

---

[12]) Makedonien vor König Philipp, стр. 91, гл.

[13]) Цит. съч. стр. 283 гл.

[14]) Gesch. des hellen. Zeitalters, I, стр. 102.

[15]) die Indogermanen, I, 149; II, 602.

[16]) Über die Wohnsitze, die Abstamnung und die ältere Gesch. des Maked. Volkes, 1825 г.

[17]) в. напр. *Plut.* Pyrr. 16; *Liv.* 31, 34.

По-важно е друго едно мѣсто у Полибия IX, 37 (отъ рѣчьта на акарнянина Ликиска къмъ лакедемонцитѣ 211 г. пр. Хр.): *τότε μὲν ὑπὲρ ἡγεμονίας καὶ δόξης ἐφιλοτιμεῖσϑε πρὸς Ἀχαιοὺς καὶ Μακεδόνας ὁμοφύλους καὶ τὸν τούτων ἡγεμόνα Φίλιππον, νῦν δὲ περὶ δουλείας ἐνίσταται πόλεμος τοῖς Ἕλλησι πρὸς ἀλλοφύλους ἀνϑρώπους* (т. е. римлянитѣ), *οὓς ὑμεῖς δοκεῖτε μὲν ἐπισπᾶσϑαι κατὰ Φιλίππου, λελήϑατε δὲ κατὰ σφῶν αὐτῶν ἐπεσπασμένοι καὶ κατὰ πάσης Ἑλλάδος.*[18] Отъ това мѣсто е явно, че македонцитѣ се считали племенно сродни съ гърцитѣ; отъ Liv. 31, 29: Aetolos, Acarnanas, Macedonas eiusdem linguae homines, излиза, че говорѣли сѫщия езикъ както еолянитѣ и акарнянитѣ т. е. грѣцки. На пръвъ погледъ бихме били наклонни да отдадемъ на тия свидѣтелства голѣмо значение, ала и тукъ трѣбва да вземемъ прѣдъ видъ, че и тѣ произхождатъ отъ сравнително късно врѣме, когато македонцитѣ били вече еленизирани; слѣдователно, обяснимо е, че писателитѣ на тая епоха, които не се интересували отъ етническата проблема, ги смѣтали сродни съ гърцитѣ.

Отъ такъвъ характеръ сѫ повечето мѣста, съ които Хаджидакисъ подкрѣпя своята теза, при това той не се отнася достатъчно критично къмъ изворитѣ [18a]. По-важни сѫ свидѣтелствата на по-старитѣ автори. Тукидидъ (II, 80,5; 81), който добрѣ познава Македония и дава най-цѣннитѣ свѣдения за старата македонска история, дѣли македонцитѣ и епирскитѣ племена[19]) (хаони, теспроти, молоси) отъ елинитѣ; първитѣ той нарича „варвари“ въ смисъль на племена, несродни съ гърцитѣ[19а]). Демостенъ на много мѣста нарича Филипа и македонцитѣ варвари[19б]). Но на неговитѣ думи модернитѣ автори не отдаватъ значение, защото били диктувани отъ партийна страсть. Обаче, ако и да признаваме, че Демостенъ прѣувеличава, трѣбва да се съгласимъ, че въ неговитѣ думи ще да има капка истина, защото Филипъ ималъ доста подкупени приятели въ Атина, които лесно би могли да оборятъ Демостена, като му покажатъ, че Филипъ е гръкъ, а не варваринъ. Ако атинцитѣ, които слушали Демостена, сж били на мнѣние, че македонцитѣ сж гърци, то думитѣ на тоя ораторъ биха били съвсѣмъ не на мѣсто[20]). Но да оставимъ Демостена. За неговия съврѣменикъ Исократъ никой не може да твърди че е билъ политически противникъ на Македония. Въ своята рѣчь (V, 107 сл.), въ която съвѣтва Филипа да обедини грѫцкитѣ сили и слѣдъ това да се обърне противъ Персия, той никѫдѣ не казва, че македонцитѣ сж гърци; напротивъ съвсѣмъ ясно е, че Исократъ счита само царския родъ за грѫцки (именно за произходещъ отъ Херакла), а македонския народъ смѣта другоплемененъ: ср. V, 108: *καὶ γάρ τοι συνέβη διὰ τὸ γνῶναι περὶ τούτων αὐτὸν ἰδίως καὶ τὴν βασιλείαν γεγενῆσθαι πολὺ τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένην· μόνος γὰρ Ἑλλήνων οὐχ ὁμοφύλου γένους ἄρχειν ἀξιώσας μόνος καὶ διαφυγεῖν ἠδυνήθη τοὺς κινδύνους τοὺς περὶ τὰς μοναρχίας γιγνομένους*[21]).

---

[18] „Тогава вие се борѣхте за хегемония и честь противъ ахейцитѣ и нашитѣ еднoплеменници, македонцитѣ, прѣдвождани отъ Филипа; а сега прѣдстои на елинитѣ война за поробяване противъ другоплеменни хора, които мислите, че сте ги повикали противъ Филипа, а забравяте, че сте ги повикали противъ самитѣ васъ и противъ цѣла Елада“.

[18a] Ще наведемъ единъ примѣръ за това: споредъ *Pausanias* IV, 29, (дѣто се говори за нападение на македонцитѣ върху Месена 214/13 г. пр. Хр.), Месенцитѣ отначало помислили, че нападателитѣ сѫ лакедемонци, *ἐπεὶ δὲ ἔκ τε τῶν ὅπλων καὶ τῆς φωνῆς Μακεδόνας καὶ Δημήτριον τὸν Φιλίππου γνωρίζουσιν ὄντας...*: отъ това мѣсто Хаджидакисъ (стр. 51) заключава, че македонцитѣ говорѣли грѣцки диалектъ, защото ако това *φωνή* би било атическо или съвсѣмъ варварско то не би помогнало за разпознаване на македонцитѣ. Ала той не взима прѣдъ че описанието на Павсания е съвсѣмъ фантастично; тука е дума за нападение на *Деметрия отъ Фаросъ*, когото Павсаний фалшиво замѣства съ Деметрия, сина на Филипа V. (в. *Niese*, Gesch. d. griech. und Makedon. Staaten, II, 472; *Pauly-Wissowa*, Realencyl. I Supplement, стр. 344).

Хаджидакисъ не обрѫща внимание на това, ами казва (стр. 46), че и Исократъ ще да е смѣталъ македонцитѣ гърци, защото иначе не би било понятно, защо той се старае да убѣди Филипа да обедини гърцитѣ подъ своя хегемония и да ги поведе противъ общия неприятель — перситѣ.

Хаджидакисъ тукъ не взима прѣдъ видъ състоянието на Гърция прѣзъ това врѣме. Извѣстно е, че гърцитѣ не могли съ собствени сили да достигнатъ обединена национална държава; партикуларизмътъ билъ основното зло на политическия имъ животъ. Непрѣкѫснатитѣ жестоки политически и социални борби, особно отъ IV в. пр. Хр. нататъкъ, които съсипвали благосъстоянието на малкитѣ държавици-градове (πόλεις), спомогнали да се породи мисъльта за една силна държавна власть, която да стои надъ партиитѣ и тѣхнитѣ интереси, която да въплъщава чистата държавна идея, за да може да възстанови социалния миръ въ измѫченото отъ дългитѣ борби общество. Такава държавна власть не могла да прѣдставя нито аристокрацията нито демокрацията, защото досегашниятъ опитъ показалъ, че тия партии, щомъ получавали властьта, експлоатирали я изключително за удовлетворение на личнитѣ си интереси. Такава неутрална власть могла да бѫде само монархията. Тая мисъль, изказана още отъ Аристотеля, развилъ особно Исократъ [22]), Той очаква спасението на Гърция именно отъ монархията: затова именно обръща погледъ къмъ силната сѣверна монархия, къмъ македонския царски дворъ, който отдавна вече билъ центъръ на гръцка култура; той подбужда Филипа да помогне да се прѣкѫснатъ постояннитѣ борби между отдѣлнитѣ гръцки държавици и да отправи обединенитѣ гръцки и македонски сили къмъ обща цѣль: завоюване на персийската държава; съ това щѣло да се намѣри и разрѣшението на най-важния социаленъ въпросъ: да се отърве гръцкото общество отъ опасностьта, която му грозѣла отъ постоянно увеличаващия се безимотенъ, бездоменъ пролетариатъ [23]). Тия отношения трѣбва да имаме прѣдъ видъ, за да разберемъ добрѣ мислитѣ на Исократа.

---

[19]) Епиротитѣ сж били по всѣка вѣроятность отъ илирийско потекло: в. *Kärsty* Pauly-Wissowa, подъ дума Epeiros; *Kretschmer*, ц. съч. 254.

[19а]) За значението на думата *βάρβαρος* у Тукидида в. *Eichhorn*, *βάρβαρος* quid significaverit, стр. 40.

[19б]) Ср. напр. III, 16 и 24; IX 31 и пр.

[20]) *Lenschau*, Jahresbericht über Fortschritte der klass. Altertumswiss.1904, стр. 249, казва: „sicher hatte Demosthenes, der es liebt seinen grossen Gegner und dessen volk als Barbaren hinzustellen, das Gefühl der Zuhörer auf seiner Seite“.

[21]) „Поради особната му разумность въ тия нѣща случи се, че и царството му твърдѣ много се отличава отъ другитѣ; тъй като той единствениятъ отъ елинитѣ поиска да властвува надъ *другоплемененъ* народъ и можа да избѣгне опасноститѣ, които заплашватъ монархиитѣ“. Ср. и *Kaerst*, цит. съч. I, 99.

Впрочемъ, въ дадения случай не е такова важенъ въпросътъ, да ли македонцитѣ въ това врѣме сѫ говорѣли гръцки. Много по-важно е да знаемъ, какви сѫ се чувствували сами македонцитѣ. Ето що дума по тоя въпросъ отличниятъ познавачъ на елинизма проф. Kaerst[24]): „не може да има съмнѣние, че още въ врѣме на Филипа и Александра елинитѣ не считали македонцитѣ като принадлежащи къмъ гръцката нация. Сѫщо е сигурно, че самъ македонскиятъ народъ въ оня периодъ не числѣлъ себе си къмъ елинитѣ, ами се отличавалъ отъ тѣхъ по ясенъ и опрѣдѣленъ начинъ. Достатъчно е да се хвърли погледъ въ историческата традиция върху врѣмето на Филипа и особно върху това на Александра и Диадохитѣ: на всѣкѫдѣ ще се забѣлѣжи ясното съзнание на македоцитѣ, че сѫ единъ народъ за себе си, който, като такъвъ, има призвание да спечели слава и сила въ свѣта“ [25]).

---

[22]) в. *Kaerst*, II, 1, стр. 310. *Бузескулъ*, Исторія аѳин. демократіи, 1909 год. стр. 440

[23]) в. *Pöhlmann*, Grundriss der griech. Gesch. 3⁰ изд. стр. 220.

[24]) Ц. съч. I, 99.

[25]) На сѫщото мнѣние е и *U. Köhler*, Sitzungsber. der Berl. Akad. 1898, стр. 124 — Противъ мнѣнието на тия учени се изказа *Beloch*, Griech. Gesch. III, 1, стр. 5., обаче не съ право. Ние ще укажемъ тука само на единъ примѣръ: Евменъ отъ Кардия, секретарьтъ нл Александра В., най-способниятъ

Впрочемъ гърцитѣ отъ свое гледище имали право да наричатъ македонцитѣ варвари, защото въ по-ранно врѣме Македония не взимала никакво участие въ общоелинската култура. Гръцкитѣ сказания, гръцката поезия изобщо не засѣгатъ Македония, македонцитѣ не участвували въ общоелинскитѣ праздници, които подържали елинското национално съзнание. Когато царьтъ имъ Александъръ Филелинъ (V в. пр. Хр.) поискалъ да вземе участие въ олимпийскитѣ игри, то гърцитѣ не искали да го допуснатъ, като казвали, че игритѣ не сѫ за варвари, а за елини. Той билъ допуснатъ тепърва, слѣдъ като доказалъ прѣдъ елинодикитѣ (уредницитѣ и прѣдседателитѣ на игритѣ), че той е потомъкъ на Херакла и като такъвъ принадлежи къмъ гърцитѣ. Това разказва Херодотъ[26]). Сѫщиятъ на друго мѣсто (V, 20) нарича Александра „елински мѫжъ, който властвува надъ македонцитѣ“. Отъ тия мѣста е явна противоположностьта между властвующата въ Македония династия и македонския народъ. Македонцитѣ споредъ Херодота не сѫ еднoплеменни съ гърцитѣ [26]а).

Hatzidakis (стр. 40) за да докаже, че македонцитѣ въ V в. се чувствували гърци навежда едно мѣсто отъ Еврипида (Iphig. Aul. 1399: *βαϱβάϱων δ᾽ Ἕλληνας ἄϱχειν εἰκός, ἀλλ᾽ οὐ βαϱβάϱους, μῆτεϱ, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰϱ δοῦλον, οἳ δ᾽ἐλεύθεϱοι)*, което било написано въ Македония; ако македонцитѣ не били гърци и не се чувствували такива, то тия думи би били голѣма обида къмъ гостоприемната царска фамилия и македонското болѣрство; Еврипидъ не е могълъ да извърши такава безтактность. — Еврипидъ прѣкаралъ при царя Архелая въ Пела послѣднитѣ $1^{1}/_{2}$ години на живота си; той умрѣлъ прѣзъ зимата 407/6 год. За неговата трагедия „Ифигения въ Авлида“ е извѣстно, че е прѣдставена слѣдъ смъртьта му въ 406 г. [27]). Ние не знаемъ, дали Еврипидъ е писалъ и прѣдставялъ тая трагедия въ Македония. Само за трагедията му „Вакханки“ се прѣдполага, че е прѣдставена за првъ пѫть въ столицата на Архелая, който учрѣдилъ сценически агони [28]). Тъй щото, аргументътъ на

отъ диадохитѣ не сполучилъ, въпрѣки своята храбрость и гениалность, да си основе държава — както другитѣ пълководци на Александра, защото македонцитѣ не искали да бѫдатъ водени отъ единъ бързо издигналъ се гръкъ. Ср. *Mahaffy*, The Progress of Hellenism in Alexander's Empire, 36.

[26]) V 22: *Ἀλεξάνδϱου γὰϱ ἀεθλεύειν ἑλομένου καὶ καταβάντος ἐπ᾽ αὐτὸ τοῦτο, οἱ ἀντιθευσόμενοι Ἑλλήνων ἐξεῖϱγόν μιν, φάμενοι οὐ βαϱβὰϱων ἀγωνιστέων εἶναι τὸν ἀγῶνα ἀλλὰ Ἑλλήνων. Ἀλέξανδϱος δὲ ἐπειδὴ ἀπέδεξε ὡς εἴη Ἀϱγεῖος, ἐκϱίθη τε εἶναι Ἕλλην καὶ ἀγωνιζόμενος στάδιον συνεξέπιπτε τῷ πϱώτῳ.* Ср. *Kaerst*, ц. съч. I, 99.

[26]а) За смисъльта на думата *βάϱβαϱος* у Херодота в. *Eichhorn*, *βάϱβαϱος* quid significaverit стр. 25.

[27]) *Dieterich*, у Pauly-Wissowa, подъ дума Euripides, стр. 1248

[28]) в. Еврипидъ, Вакханки, прѣв. Г. И. Кацаровъ, стр. 9 и тамъ цитир. литература.

Хаджидакиса пада. Но дори да се съгласимъ съ него, че тия думи сѫ писани въ Македония, то съ това не печелимъ много, защото, ако царската фамилия и болѣрството се чувствували като гърци, това още нищо не доказва за македонския народъ[29]).

Впрочемъ има и стари извѣстия, които положително говорятъ за сродство на македонцитѣ съ елинитѣ. Хесиодъ[29а]) (VII в. пр. хр.) казва, че Магнесъ и Македонъ били синове на Зевса, което означава че магнетитѣ били сродни съ македонцитѣ; а магнетитѣ влизали въ Делфийската Амфиктиония, значи били гръцко племе. Логографътъ Хеланикъ [29б]) (V. в. пр. хр.), нарича Македона, отъ когото се нарекла Македония, синъ на Еола. Тия двѣ извѣстия иматъ еднакавъ характеръ, защото най-стария историописъ на ионийскитѣ логографи е тѣсно свързанъ съ генеалогическия епосъ на Хесиодовата школа[29в]). За да оцѣнимъ тия извѣстия трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че въ гръцката генеалогическа литература често пѫти сѫ свързани чужди племена съ елински родоначалници и герои. Така напр. самъ Хесиодъ казва въ своята Теогония (ст. 1011 гл.) че Одисей ималъ отъ Кирка два сина: Агрий и Латинъ (*Ἄγριον ἠδὲ Λατῖνον*). Можемъ ли отъ това извѣстие да заключаваме, че Латинцитѣ сѫ сродни съ Елинитѣ? Никакъ не. Така ще си обяснимъ и извѣстието на Хесиодъ за Македона. Понеже македонцитѣ сѫ живѣли въ съсѣдство съ магнетитѣ, то генеалогическата поезия ги свързва; едва ли можемъ да даваме нѣкаква етнографическа стойность на подобни извѣстия. Послѣ трѣбва да споменемъ и извѣстието на Херодота (I, 56), който казва слѣдното за старитѣ жилищата на дорянитѣ: »*ἐπὶ μὲν γὰρ Δευκαλίωνος βασιλέος οἴκεε γῆν τὴν Φθιῶτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸν Ὄλυμπον χώρην, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῶτιν· ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαώτιδος ὡς ἐξανέση ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδνὸν καλεόμενον.*[29г]) Подъ

---

[29]) *Mahaffy*, ц.с. 33 казва: „Euripides had produced plays for the Macedonian, though it is very likely that the Macedonian nobles who came to hear the *Bacchae* at court understood it no better than did the Parthian lords who saw the head of Crassus brought in to play its ghastly part in the same immortal drama". Ср. и *A. Thumb*, die griech. Sprache im Zeitalter des Hellenismus, стр. 102·

[29а]) Fr. 23: *ἡ δ᾽ ὑποκυσαμένη Διὶ γείνατο τερπικεραύνῳ*
υἷε δύω, Μάγνητα Μακεδόνα θ᾽ ἱππιοχάρμην
Οἳ περὶ Πιερίην καὶ Ὄλυμπον δώματ᾽ ἔναιον.

Ср. *D'Arbois de Jubainville*, Les premiers habitants de l'Europe 2^0 изд. II, 227.

[29б]) fr. 46 (Müller, F. H. G. I, 51.): *Μακεδονία ἡ χώρα ἰονομάσθη ἀπὸ Μακεδὸνος τοῦ Αἰόλου.*

[29в]) в. *C. Wachsmuth*, Ziele und Methoden der griech. Gechichtsschreibung, рект. рѣчь, 1897, стр. 7. Бузескулъ, Введеніе въ исторію Греціи, 53 гл.

[29г]) „въ врѣмето на царя Девкалиона живѣли въ страната Фтиотида, а въ врѣмето на Дора, сина на Елина, въ мѣстностьта при Оса и Олимпъ, наричана Истиеотида, когато Кадмейцитѣ ги изгонили отъ Истиеотида, живѣли въ Пиндъ подъ име *Македни*". Ср. Herod. VIII, 43.

»*Пиндъ*« мнозина разбиратъ планината Пиндъ, но това не е право; по-добрѣ е да се разбира градътъ *Πίνδος* въ Дорида, (въ Срѣдня Гърция между́ Ита и Парнасъ). [29д].

Свѣденията на Херодота изобщо за разнитѣ жилища на Дорянитѣ въ Тесалия не сѫ достовѣрни, защото почиватъ върху епически сказания. [29е] Спорenъ е сѫщо въпросътъ, какво трѣбва да се разбира подъ *Μακεδνὸν ἔθνος*. *Μακεδνὸς* се срѣща още само единъ пѫть като синъ на Аркадския Ликаонъ (Apollod. III, 8, 3). Повдига се въпросъ, дали можемъ да отъждествяваме *Μακεδνοὶ* съ *Μακεδόνες*. Самъ Херодотъ, както се вижда, не ги смѣта идентични, защото въ противенъ случай той би трѣбвало да обясни малко извѣстната форма *Μακεδνοί* съ извѣстна въ негово врѣме *Μακεδόνες*.[29ж] Това се потвърждава и отъ обстоятелството, че Херодотъ нарича Александра I, „елински мѫжъ, който властува надъ македонцитѣ“, (в. по-горѣ стр. 163). Значи той не счита македонцитѣ за доряни. Stein[29з] прѣдполага, че името *Μακεδνὸν* се срѣщало въ епоса *Αἰγίμιος* и означавало по-ранишното население на Дорида.

Други учени приематъ идентичностьта на *Μακεδόνες* съ *Μακεδνοί*. Ние бихме подчертали мнѣнието на Busolt[29и], който казва, че *ἔθνος Μακεδνὸν* не е още обяснено удовлетворително. Щомъ е така, тия извѣстия на Херодота малко помагатъ за разяснение на въпроса, който разглеждаме.

Ние споменахме вече, че и *Beloch* поддържа мнѣнието на Хаджидакиса; той въ своята Гръцка история (т. III, 1, стр. 4) между друго изтъква, че въ всички държави, произлѣзли отъ Александровата монархия, гръцкиятъ езикъ билъ официаленъ; у македонцитѣ, които за малко врѣме завоювали свѣта, самосъзнанието трѣбвало да се усили въ висока степень; и ако тѣ биха имали свой собственъ езикъ, различенъ отъ гръцкия, тѣ биха го употрѣбявали; а това не станало, значи тѣхния националенъ езикъ билъ гръцки.

Тоя аргументъ на учения историкъ споредъ насъ нѣма голѣма тежесть. Не бива да се забравя, че споредъ намѣренията на Александра гръцката култура трѣбвало да служи като най-важно срѣдство, което да свърже въ едно цѣло разнороднитѣ елементи на държавата му; слѣдователно, гръцкиятъ (т. е. атическиятъ) езикъ трѣбвало да стане официаленъ езикъ. Справедливо изтъква *E. Schwyzer*[30], че македонцитѣ не сѫ могли да въведатъ своя езикъ, защото той нѣмалъ

[29д] ср. *Stein*, издание на Херодота, т. I, стр. 63.

[29е] в. *J. Miller*. у Pauly-Wissowa, Realencycl. подъ думата Dores и тамъ цитираната литература.

[29ж] *Stein*, издание на Херодода, т. V, 5⁰ изд. стр. 32.

[29з] цит. м. т. I, стр. 64.

[29и] Griech Gesch. I, 2⁰ изд. стр. 204. заб. 1.

[30] Die Weltsprachen des Altertums, стр. 16 сл.

никаква литература: напротивъ атическиятъ езикъ още порано служилъ въ Македония като придворенъ езикъ — както френскиятъ въ Русия въ врѣме на Петра и Екатерина, — почналъ да се разширява и въ М.-Азия и въобще почналъ да добива характеръ на всемиренъ езикъ; значи никой други езикъ не е могълъ да послужи по-добрѣ на цѣлитѣ на завоевателя.

III.

Хаджидакисъ (стр. 51 сл.) твърди, че споредъ свѣденията на старитѣ автори македонцитѣ говорѣли грѫцки, разбирали гърцки. Но и тукъ той се ползува отъ мѣста, които не говорятъ въ полза на неговото мнѣние, или поне не доказватъ нищо.

Така Плутархъ казва (Alex. 51): *ἀναπηδήσας* (т. е. Александръ при спора съ Клита) *ἀνεβόα Μακεδονιστὶ καλῶν τοὺς ὑπασπιστάς;* Eumen. 14, дѣто се говори за срѣщата на солдатитѣ съ Евмена: *ὡς εἶδον εὐθὺς ἀσπασάμενοι Μακεδονιστὶ τῇ φωνῇ τάς τ᾽ ἀσπίδας ἀνείλοντο* и пр. Споредъ Хаджидакисъ *μακεδονιστί* значи тукъ, „диалектично“ (dialektisch), не атически; „естествено е, казва той, че Александъръ при голѣмото си душевно вълнение изпадналъ въ диалекта си, и че солдатитѣ обичали тоя диалектъ и го употрѣбявали при такива радостни събития“. Искуственостста на това тълкувание нѣма защо да се изтъква: *μακεδονιστὶ* значи „на македонски“ и нищо повече.

Имаме обаче друго по-важно свидѣтелство, върху което трѣбва да се спремъ. Историкътъ отъ I в. сл. Хр. *Curtius* VI, 9, 36, като говори за процеса на Филота прѣдъ събраната македонска войска, съобщава, че Александъръ произнесълъ обвинителната си рѣчъ противъ Филота, слѣдъ което Филота отговаря: Tum Philotas: praeter Macedonas, inquit, plerique adsunt, quos facilius quae dicam percepturos arbitror, si eadem lingua (т. е. грѫцки) fuero usus, qua tu (Александъръ) egisti, non ob aliud, credo, quam ut oratio tua intellegi posset a pluribus. Tum rex: ecquid videtis odio etiam sermonis patrii (т. е. македонския) Philotan teneri[30]) *Beloch*[31]) заключава отъ това мѣсто, че македонцитѣ разбирали грѫцки (т. е. атически) и че гърцитѣ, които участвували въ събранието тоже могли да разбиратъ една македонска рѣчь, ако и съ извѣстна мѫка; значи разликата между атическия и македонски езикъ била само диалектична.[32]) Ние мислимъ, че въ дадения случай нѣма голѣмо значение обстоятелството, че гърцитѣ не разбирали македонски, защото отъ това не може да се заключава нищо за характера на македонския езикъ: сѣверния германецъ не разбира езика на швабския селянинъ, ако и да е нѣмски[33]) Отъ горѣказаното мѣсто слѣдва наистина, че македонцитѣ въ войската разбирали гръцки, защото Филота би постѫпилъ глупаво, ако би се защищавалъ прѣдъ сѫдиитѣ си на езикъ тѣмъ непонятенъ.[34]) Ала доказва ли това, че народътъ въ Македония въ врѣмето на Александра билъ гръцки и говорѣлъ дома си гръцки? Мислимъ, че не.[35]) Освѣнъ това, ако Александъръ се е чувствувалъ като гъркъ, както твърдятъ Beloch и Хаджидакисъ, то каква смисъль иматъ думитѣ му: videtis odio etiam *sermonis patrii* Philotan teneri . . . dum memineritis aeque illum a *nostro more* quam a *sermone* abhorrere; и по-горѣ дѣто Александъръ пита Филота: Macedones de te judicaturi sunt, quaero an patrio sermone sis apud eos usurus? Отъ тия думи е явно, че Алексендъръ не се чувствува като гъркъ, ами като македонецъ и че има противоположность между македонскитѣ нрави и езикъ, която се изтъква отъ Александра.

---

[31]) Крит. съч. III, 1, стр. 3.

[30]) Тогава Филота каза: освѣнъ македонцитѣ присѫтствуватъ мнозина, които, мисля, по-лесно ще разбератъ думитѣ ми, ако употрѣбя сѫщия езикъ на който говори ти не съ друга цѣль, вѣрвамъ, а да се разбере рѣчьта ти отъ повече души. Тогава царьтъ каза: виждате ли, че Филота прѣзира дори отечествения си езикъ?

[32]) На сѫщо мнѣние е и *Hatzidakis*, стр. 28.

За разяснение на езиковитѣ отношения въ Македония е важно едно мѣсто у Страбона (VII, 7, 8, p. 326), което гласи: *ἔνιοι ϰαὶ σύμπασαν τὴν μέχϱι Κοϱϰύϱας Μαϰεδονίαν πϱοσαγοϱεύουσιν, αἰτιολογοῦντες ἅμα ὅτι ϰαὶ ϰουϱᾷ ϰαὶ διαλέϰτῳ ϰαὶ χλαμύδι ϰαὶ ἄλλοις τοιούτοις χϱῶνται παϱαπλησίοις, ἔνιοι δὲ ϰαὶ δίγλωττοί εἰσιν;* значи споредъ нѣкои автори и Епиръ се числѣлъ къмъ Македония, защото жителитѣ на тия двѣ страни имали почти еднакъвъ начинъ на подстригване косата, еднакво облѣкло и говоръ. За да разберемъ добрѣ това мѣсто, трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че едно врѣме илирийски племена наводнили Епиръ, Акарнания и Етолия, дѣто се смѣсили съ завареното елинско население; затова населението на тия области се считало варварско; Тукидидъ напр. (III, 94) нарича езика на етолийскитѣ евритани съвсѣмъ непонятенъ *(ἀγνωστότατοι γλῶσσαν)*[18б]). Мѫчно е, разбира се, да се отдѣлятъ илирийскитѣ елементи отъ старогръцкитѣ, толкозъ повече, че въ по-сетнѣшно врѣме илирийското население на тия области било елинизирано; но сигурно сѫ се запазили въ културата имъ и илирийски елементи. Като се вземе прѣдъ видъ, че и въ състава на македонския народъ сѫ влѣзли илирийски племена, че Македония дълго врѣме е стояла въ тѣсна историческа свръзка съ Епиръ, то извѣстието на Страбона лесно се обяснява. Но то ни учи още, че покрай общия диалектъ (гръцкия *ϰοινή*) намѣсти се билъ запазилъ и стариягъ езикъ, та жителитѣ били *δίγλωττοι* [18в]; при това трѣбва да изтъкнемъ, че въ тия *ἔνιοι*, за които говори Страбонъ *(ἔνιοι δὲ ϰαὶ δίγλωττοί εἰσιν)* влизатъ и македонцитѣ въ тѣсна смисъль на думата [18г].

---

[33]) *Kretschmer*, стр. 285.

[34]) в. *Hatzidakis*, ц. м. стр. 50.

[35]) *Witkowski*, Jahresber. Fortschr. klass. Altertwiss. т. 120—123 (1904) стр. 186.

[18б]) *Kretschmer*, ц. с. стр. 264 сл.; *Fick*, Vorgriech. Ortsnamen, стр. 142.

Срѣщу мнѣнието на Хаджидакиса и други за гръцкия характеръ на македонския езикъ стоятъ други мнѣния. Видни лингвисти, които особно се занимаватъ съ изучването на балканскитѣ езици (напр. G. Meyer, A. Thumb, H. Hirt) мислятъ, че македонскиятъ езикъ е особенъ членъ въ фамилията на индоевропейскитѣ езици или е близко сроденъ съ тракийския и илирийския езици. Напослѣдъкъ цѣлия въпросъ наново разгледа *O Hoffmann*[36], добъръ познавачъ на старогръцкитѣ диалекти.

Прѣди да се запознаемъ съ неговото мнѣние, нека забѣлѣжимъ, че надписи на македонски езикъ ние още не притежаваме. Освѣнъ мѣстни и лични имена, притежаваме македонски глоси отъ лексикографа *Америасъ*[37], който билъ македонецъ (отъ александрийско врѣме). Но не всички думи, които сѫ прѣдадени у него като македонски, трѣбва да се смѣтатъ такива, понеже между тѣхъ има и такива, които сѫ заети отъ гръцки езикъ.[38]

Хофманъ разглежда подробно запазенитѣ глоси и дохажда до заключение, че отъ 39 глоси само при 15 е възможно съмнѣние, че не сѫ гръцки; гръцкиятъ характеръ на останалитѣ личалъ съвсѣмъ ясно. Критиката направи не безосновенъ упрѣкъ на Хофмана, че той, бидейки убѣденъ, че македонскиятъ езикъ е гръцки, при обяснението на думитѣ търси на всѣкѫдѣ гръцки елементи и не разчита достатъчно съ възможностьта че могатъ да се намѣрятъ други по-правдоподобни тълкувания чрѣзъ съпоставяне съ други езици, извънъ гръцкия. Такива примѣри навежда *Фасмеръ* въ своята рецензия. [39] Така Хофманъ не счита македонска думата *ζαϰελτίδες* (тикви), която може да се сближи съ фригийската *ζαϰυνϑίδες* съ сѫщото значение[40]. Споредъ Фасмера тия глоси у Америасъ, които по-лесно могатъ да се сближатъ фонетически и семасиологически съ трако фригийски или илирийски думи, трѣбва несъмнѣно да се считатъ македонски. Македонски сѫ и думитѣ *τιτύϱινος* (единъ видъ флейта *μόναυλος*) ср. лат. titio = цвърча; *βαδάς* (= *ϰίναιδος*), ср. слав. вадити, съвада; *γϱάβιον* (=*φανός*), ср. трак. *γϱάβος* (единъ видъ букъ) бълг.

[18в] Сравни Бисалтитѣ въ Акте, които тоже били *δίγλωττοι* в, Thuk. IV, 109; Diod. XII, 68, 5.

[18г] Ср. *Hoffmann*, Makedonen, стр. 152.

[36] Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum, 1906.

[37] цитирана въ Лексикона на Хесихия.

[38] *Kretschmer*, ц. съч. 286.

[39] Журн. Мин. Нар. Просв. Январь 1908, отд. класс. фил. стр. 22 гл.

[40] в. *Fick* Vorgriech, Orstnamen, 88.

габъръ; *γοτᾶν* (свиня), ср. староинд. gutha, бълг. гуце41). Послѣ Фасмеръ не удобрява и това, дѣто Хофманъ измѣнява произволно традицията на нѣкои македонски думи; сѫщо той не взима прѣдъ че, понеже македонскитѣ думи се прѣдаватъ отъ гръцки автори, трѣбва да разчитаме и съ народно-етимологически измѣнения на тия чужди имена отъ гръцкия авторъ (Фасмеръ стр. 28).42) Хофманъ неможе да обясни съ гръцкия и думата *καυσία* (шапка); Фасмеръ сравнява перс. *χαυδα;* твърдѣ съмнителни сѫ и обясненията му на думитѣ *σκοῖδος* и *σάρισα* (дългото македонско копие); послѣдното име напомня пеласгийското име *Λάρισα* 43).

Както виждаме, материалътъ на глоситѣ не е достатъченъ да се докаже, че македонскиятъ езикъ е билъ гръцки. По-скоро тѣ говорятъ, че македонскиятъ езикъ е билъ смѣсенъ. Дори да признаемъ, казва Тумбъ 44), че повечето македонска глоси сѫ гръцки, то това не е още рѣшителенъ бѣлѣгъ за първоначалния характеръ на македонския езикъ, защото може да се прѣдполага, че тѣ сѫ отъ врѣме на наймладия периодъ на елинизацията на тоя езикъ: въ такъвъ случай не е чудно, че той е наводненъ съ заети гръцки думи.

Сѫщо и много думи изъ природата на страната и катадневния животъ, които старитѣ автори цитиратъ като македонски, споредъ Хофмана сѫ чисто гръцки. Но тукъ има много думи, които по никакъвъ начинъ не се подаватъ на подобно обяснение: напр. *ἄξος* (гора: ср. *Ἄξιος* и македонския градъ *Λίπαξος); ἄβαγνα* (рози), *δάρυλλος* (гръцки *δρῦς;* ср. келтски daru—дѫбъ); *ἄσπρις* (единъ видъ дѫбъ: за това име в. Фасмеръ, стр. 28); *ἄλιζα* (топола); *ἀλίη (=κάπρος* глиганъ); *ἐστερικαί* (особенъ родъ кучета); *γόδα* (вѫтрѣшности, чърва); *γαβαλά* (глава)45); *βερρόν, βίρροξ* (гѫстъ); *ἄργελλα* (стая за баня); *ἰζέλα* (на добъръ часъ, на здраве)46); *ἄδδαι* (процѣпъ, аръшъ); *γὰρκαν* (жезълъ, *ῥάβδος); γάβενα* (тарелки, *ὀξύβαφια)*47); *ἄδισκον (κυκεῶνα,* нѣкакво смѣсено питие); *δράμις* (прѣсенъ хлѣбъ), *βαβρήν* (маслена утайка); *λακεδάμα* (солена чорба) 48); *κοῖος* (число, литов. skaitlius) и пр.

---

41) в. *Fick*, въ Wochenschr. Klass. Phil, XXIII (1906) стр. 1277.

42) Така споредъ Фасмера *ἄργιπος* (единъ видъ орелъ) е народно-етимологическо измѣнение на гръцка почва отъ формата *ἄρζιπος*. Принципиални бѣлѣжки за тълкуванието на глоситѣ в. и у *G. Meyer* Fleckeisen. Iahrbüch CXI 190.

43) *Fick*, Woch. Klass. Phil. 1906, стр. 1279.

44) Neue Jahrbücher f. das klass. Altertum, 1907, m. XIX, 76. сл.

45) За тая дума в. и *Fick*, Zeitschr. Vergleich. Sprachforsch. m 42 (1908), стр. 147; *Фасмеръ* стр. 28.

46) *Hoffmann* стр. 270 сближава съ трак. име *ζελᾶς* (вино); противъ това в. *Fick*, *Wochenschr*. стр. 1279.

47) *Fick*, Zft f. Vergleich. Sprachforssh. 1908, 147.

48) Споредъ *Fick*, Wochenschr. 1279: литов. lakù (сърбамъ); — damas форма на причастие.

Че имената на нѣкои служби (държавни и военни) сж гръцки (Hoffmann, стр. 76 сл.), това не бива да ни служи за аргументъ да доказваме, че македонскиятъ езикъ билъ гръцки; защото можемъ да приемемъ, че сж въведени отъ елинофилскитѣ македонски царе. Това важи особно за македонскитѣ *ἑταῖροι;* така се нарича македонскитѣ болѣри-конници, които били *другари* на царя. Това име се срѣща у Хомера съ сжщото значение; значи и въ Македония въ отношението на царя къмъ болѣрството се забѣлѣзва сжщия патриархаленъ характеръ, както въ хероическата епоха на Гърция, както и у други народи на сжщата културна стжпень. Обстоятелството обаче, че това име у македонцитѣ е досущъ сжщото както въ гръцкия епосъ (въ историческо врѣме въ Елада нѣма подобни *ἑταῖροι)*, показва, че то е заето именно отъ епоса. Kaerst[49]) прѣдполага, че това заемане е станало въ врѣмето между Александра I (498—454 пр. хр.) и Архелая (413—399 г.) т. е. когато елинизирващитѣ тенденции на македонското царство почнали да указватъ по голѣмо влияние върху Македония. Близу е до ума, че това заемане е станало именно въ врѣмето на Архелая, който искалъ да присади гръцката поезия въ Македония, и че то стои въ свръзка съ реорганизацията на македонската конница въ негово врѣме[49a]).

Но и въ тая область има запазени чисти македонски слѣди. Тука принадлѣжи думата *σκοῖδος*, единъ видъ сждебенъ чиновникъ (Hesych: *ἀρχή τις παρὰ Μακεδόσι τεταγμένη ἐπὶ τῶν δικαστηρίων)*. Това значение е спорно, защото у Фотия стои: *σκοῖδος: ταμίας τις καὶ διοικητής*. Споредъ Полуксъ[50]) *σκοῖδος* значи „началникъ на багажа“. Хофманъ (стр. 19), споредъ когото тия двѣ значения не сж съвмѣстими, мисли, че думата *δικαστηρίων* у Хесихия е развалена, и че трѣбва да се приеме значението на думата *σκοῖδος* споредъ Фотия и Полуксъ, защото въ старата макдонска държава не билъ мислимъ подобенъ специаленъ сждебенъ чиновникъ. *Kaerst*[51]) не се съмнѣва въ това извѣстие на Хесихия. Въпросътъ мжчно може да се разрѣши; възможно е, че думата първоначално е имала свързка съ сждейското дѣло и послѣ съ течение на врѣмето тя добила друго съдържание, както е напр. случаятъ съ римския квесторъ (quaestor), който първоначално билъ сждебенъ чиновникъ, а послѣ станалъ касовъ чиновникъ[52]). Колкото се отнася до етимологията на тая дума отъ Хофмана,[53]) Фасмеръ я счита съвсѣмъ несигурна.

---

[49]) l. c. I, 128. За хетайритѣ ср. подробно *Daremberg-Saglio*, Dictionn. des Antiquités, III, 1, стр. 160 сл.

[49a]) Мнѣнието на Kaerst отхвърля *C. Fr. Lehmann* (Klio. V, 246) който мисли, че тая институция и нейното име *(ἑταῖροι)* е общо старогръцко-македонско наслѣдство; ср. *Costanzi*, Saggio di Storia Tessalica I, 14.

[50]) Onomastikon. X, 16: *Κρατῖνος δ' ἐν Πανόπταις τὸν σκευοφύλακα ἔοικε σκευωρὸν καλεῖν· τοῦτον δὲ καὶ σκοῖδόν τινες ὠνόμαζον τὸν ἐπὶ τῶν σκευῶν ἐν ταῖς βαρβαρικαῖς ἀποσκευαῖς· ἕτεροι δὲ οὕτως οἴονται κεκλῆσθαι τὸν ἐπὶ τῶν σιτίων.*

[51]) Цит. съч. I, 130.

Хофманъ (стр. 92 сл.) се старае понататъкъ да докаже, че и македонската религия била главно гръцка. Главнитѣ богове Зевсъ, Аполонъ, Херакълъ, Артемида се почитали и въ Македония; но, както признава и самъ Хофманъ, това не доказва нищо, защото тѣхниятъ култъ може да е въведенъ отъ македонскитѣ царе. Но Хофманъ има и други доказателства.

Така, праздникъ *Ἑταιρίδεια* билъ старъ македоски праздникъ, който се празднувалъ и отъ магнетитѣ [54]). Но Атеней, отъ когото черпимъ свѣдение за тоя праздникъ, не казва, че той се е наричалъ съ сѫщото име и въ Македония, както справедливо бѣлѣжи Фасмеръ; той казва само: *θύουσι δὲ καὶ οἱ Μακεδόνωι βασιλεῖς τὰ Ἑταιρίδεια.* Щомъ е тъй, имаме право да считаме тоя праздникъ за въведенъ отъ филелинскитѣ македонски царе.

Македонския богъ-лѣкарь *Δάῤῥων* е споредъ Хофмана старогръцки; но това име не може да се отдѣли отъ името на тракийското племе *Δάῤῥωνες* или *Δερσαῖοι,* както е вече указано[55]).

Еринниитѣ се наричали у македонцитѣ *Ἀραντίδες*, което споредъ Хофмана е гръцко (отъ *ἀρᾶ-εντ*, *ἄρα*=клетва [55]а). Но други го свързватъ съ името на бога Аресъ: *Ἄρης* = *Ἄρας*, *Ἄραντος*, което е по-вѣроятно[56]); трѣба да забѣлѣжимъ, че богътъ Аресъ е проникналъ въ гръцкия пантеонъ отъ сѣверъ (Тракия) [57]).

Има и други слѣди, които сближаватъ македонската религия съ тракийската, а не съ гръцката: Афродита се наричала у македонцитѣ *Ζειρήνη* (Hesych.), което трѣбва да се свърже съ тракийското мѣстно име *Ζειρηνία.* — Послѣ, оргиастическиятъ култъ на Савазия (Диониса) е билъ распространенъ и въ Македония; Силенитѣ се наричали въ Македония *Σαυάδαι*, което е сродно съ *Σαβάζιος*[58]); сигурна етимология на това име още не е намѣрена [59]). Македонскитѣ вакханки се наричали *Μιμαλλόνες* и *Κλώδωνες* и по всичко приличали на тракийскитѣ. Интересно е извѣстието, което дава за тѣхъ Плутархъ (Alex. 2): „всички жени въ тая страна (Македония), казватъ, отъ старо врѣме сж прѣдадени на орфическитѣ мистерии и на оргиастично служение Дионису и се наричатъ Клодони и Мималони; много отъ церимониитѣ, които извършватъ, имъ сж общи съ Едонянкитѣ и Тракийкитѣ около планината Хемусъ, отъ които, както се вижда, е заетъ и изразътъ *θρησκεύειν*, който означава неумѣренъ и суевѣренъ божески култъ. Олимпиада, която повече отъ другитѣ обичала изстжпленията и се прѣдавала на вакхическото въодушевление напълно както варваритѣ, носѣла съ себе си въ хороветѣ на вакханкитѣ голѣми питомни змии, които често излазяли подъ бръшляна и мистическитѣ кошници, увивали се около тирситѣ и вѣнцитѣ на женитѣ и изплашвали мжжетѣ“.

---

[52]) *G. de Sanctis*, Storia deí Romani, I, 419.

[53]) Спорѣдъ него *σκοῖδος* = *σκεο-Ϝιδός* (който гледа багажа) стр. 84, сл.

[54]) Athenaeus, XIII, 572 d.

[55]) *G. Kazarow*, въ Klio, IV, стр. 116.

[55]а) Това сближаване е съмнително и споредъ *O. Gruppe*, Griech. Mythologie, II, 767, заб. 2.

[56]) Pauly—Wissowa, R. E. II, 379.

[57]) *Chantepie de la Saussaye*, Lehrbuch der Religionsgesch. II,303 (3⁰изд)..

[58]) *Usener*, Götternamen, 44 сл. *Rohde*, Psyche, II, 14 сл.

[59]) в. *Cumont*, у Daremberg—Saglio, Dict. des ant. greques, подъ думата; У Хесихия четемъ: *Δευάδαι· οἱ σάτυροι ὑπ' Ἰλλυρίων:* Споредъ *Fick.* Woch. klass. Phil. 1906, стр. 1279, въ това име би могло да се вижда първата слѣда на илирийско-тракийското божеско име *Δεύνυσος*.

За една тъмно божество, което се почитало у македонцитѣ дава свѣдение Неантесъ отъ Кизика (у Clem. Alex. Strom. V, 8, 46): *ὁ Κυζικηνὸς Νεάνθης γράφων τοὺς Μεκεδόνων ἱερεῖς ἐν ταῖς κατευχαῖς βέδυ κατακαλεῖν ἵλεω αὐτοῖς τε καὶ τοῖς τέκνοις, ὅπερ ἑρμηνεύουσιν ἀέρα*[59а]; значи божеството *βέδυ* олицетворявало въздуха. Спорѣдъ Fick въ тая дума влиза коренътъ ve—(вѣя); Хофманъ (стр. 98) отхвърля тая етимология, безъ да може да я замѣсти съ по-добра. Въ всѣки случай тая дума не трѣбва да се счита гръцка, както мисли Хофманъ. Да ли тя не може да се свърже съ името на мѣстото *Βεδύνδια*, което се намирало въ Бисалтия на З. отъ Амфиполисъ? [59б]

У Хесихия се срѣща и глосата *Εὐδαλαγῖνες· αἱ Χάριτες*, но безъ означение на нейния произходъ. Хофманъ, въпрѣки това, я счита македонска и я сближава съ гръцкия глаголъ *θέλγειν* (очаровамъ). Това едва ли е право, защото Харититѣ първоначално сж подземни божества и по-послѣ сж станали богини на любовьта. (Ср. Pauly-Wissowa, Realenc. III, 2160).

Отъ горнитѣ бѣлѣжки е явно, че Хофманъ нѣма основание да твърди, че македонската религия била гръцка. За подкрѣпа на тезата си той навежда и имената на македонскитѣ мѣсеци, които се произвеждатъ отъ имена на гръцки божески праздници. Македонската календарна година почвала първоначално съ есенното равноденствие и имала слѣднитѣ мѣсеци[60] : *Δῖος, Ἀπελλαῖος, Αὐδναῖος, Περίτιος, Δύστρος, Ξανδικός, Ἀρτεμίσιος, Δαίσιος, Πάναμος, Λώιος; Γορπιαῖος; Ὑπερβερεταῖος*. Впрочемъ самъ Хофманъ признава, че три отъ тѣхъ: *Αὐδναῖος, Γορπιαῖος*,[60а], *Ξανδικός* не могатъ да се тълкуватъ

[59а] Ср. комика Филилия (Poet. comic. reliquiae, Didot, стр. 333):

ἕλκειν τὸ βέδυ σωτήριον προσεύχομαι
ὅπερ μέγιστόν ἐστιν ὑγιείας μέρος,
τὸ τὸν ἀέρ᾽ ἕλκειν καθαρόν, οὐ τεθολωμένον.

[59б] в. Diod. XIX 50, 7; *Niese*, Gesch. der griech. und maked. Staaten I,254,

[60] Hoffmann, стр. 100 гл.

[60а] *Boguslawski*, Einführung in die Gesch. der Slaven, 71, сравнява *Γορπιαῖος* съ слав. „srpen“ (отъ „сърпъ“).

отъ гръцки. Kretschmer[61]) сближава *Αὐδναῖος* съ пеонското име *Αὐδωλέων* и илирийското *Αὐδάτα.* Трѣбва обаче да забѣлѣжимъ, че отъ имената на мѣсецитѣ не бива да се вади заключение, защото — както казва самъ Хофманъ — свѣдения за тѣхъ имаме отъ надписи и папируси отъ елинистическо врѣме (отъ III в. нататъкъ); а ние знаемъ, че македонцитѣ разпространявали въ прѣдна Азия и Египетъ гръцка култура и гръцкия *κοινή,* слѣдвателно не е чудно, че намѣрваме имена на гръцки мѣсеци. Стари извѣстия за македонския каландарь ние нѣмаме; елинистическитѣ имена на македонскитѣ мѣсеци сѫ заети отъ гърцитѣ.

На дълго разглежда Хофманъ и македонскитѣ лични имена и дохожда до заключение, че имената на князетѣ, благороднитѣ, пълководцитѣ сѫ чисто гръцки, и особно сѫ близко сродни съ *тесалийскитѣ,* както изобщо споредъ него македонския диалектъ билъ най-близъкъ до тесалийския (стр. 114).

Но и тоя резултатъ едва ли може да се счита сигуренъ, защото, както бѣлѣжи и Фасмеръ (ц. м- стр. 32) ние не знаемъ, дали носителитѣ на тия имена сѫ били македонци по произходъ. И Thumb изтъква, че личнитѣ имена малко доказватъ; като аргументъ въ дадения случай би могли да служатъ само негръцкитѣ имена. Размѣната на личнитѣ имена е обикновено явление; Фасмеръ именно отъ тесалийския характеръ на собственитѣ имена заключава, че повечето отъ тѣхъ сѫ заети отъ тесалийския. Ако се съгласимъ, че македонскиятъ езикъ е билъ особенъ диалектъ на гръцкия, то, дѣйствително, ще ни се види чудно обстоятелството, дѣто македонскитѣ имена не показватъ такорѣчи никакви бѣлѣзи на специаленъ, диференциранъ диалектъ; тѣ сѫ почти напълно гръцки; а това вече ясно показва, че сѫ заети.[62]) Послѣ не бива да се изпуща изъ прѣдъ видъ, че нѣкои македонски имена сѫ измѣнени въ гръцки уста възъ основа на народна етимология, напр. *Περδίκκας;* не изглеждатъ гръцки имената *Ἀερμήναιος, Βυργῖνος, Κράστων, Ἀδαῖος*[62a]) и пр.; произволно тълкува Хофманъ и името *Σέλευκος* (Фасмеръ).

Географическитѣ имена, отъ които би могли да се извадятъ нѣкои заключения за старото население на Македония, Хофманъ не разглежда. Ние ще изтъкнемъ, че нѣкои имена на градове иматъ гръцки характеръ: напр. *Ἄργος* (въ Орестида)[63]) *Βέροια, Αἰγαί, Εἰδομένη, Ἀταλάντη, Γορτυνία, Εὔρωπός, Ἀλκομεναί* и пр.; и самото име *Μακεδονία*[64]) трѣба да се причисли тука. За тия мѣстни имена мжчно може да се прѣдположи, че сж заети. *U. Köhl*er[65]) прѣдполага, че тия имена произхождатъ отъ старото гръцко население, което обитавало областитѣ между Тесалия и Аксиосъ, които по-послѣ били наводнени отъ траки. I. Beloch[66]) отхвърля това мнѣние, защото споредъ него македонцитѣ сж гърци; щомъ е тъй, лесно се обясняватъ отъ негово гледище горѣизброенитѣ географически имена. Въ всѣки случай трѣбва да се приеме, че въ Македония сж проникнали и отдѣлни гръцки племена, отъ които произхождатъ въпроснитѣ имена. По тоя въпросъ ще се повърнемъ по-долѣ.

---

[61]) Ц. м. стр. 247.

[62]) в. *Kaerst,* Gesch. d. Hellen. I, 100,

[62a]) И женското име *Ἀδώ* (Jahresh. des österr. Arch. Jnst. XI, Beiblatt, 188); *Kretschmer,* ц. с. 337 свързва *Ἀδαῖος* съ Карийското име *Ἄδα.*

[63]) Впрочемъ *De Cara,* Gli Hethei — Pelasgi II, 228 счита това име хетитско.

Най характерното свойство на македонския езикъ е, че индоевропейскитѣ *mediae aspiratae* въ македонски се явяватъ като *médiae*, а не като tenues aspiratae, както въ гръцки езикъ (*δ*, *β*, *γ*, съотвѣтствуватъ на гръцкитѣ *ϑ*, *φ* *χ*; напр. *Βερενίκα* вм. *Φερενίκη*; *Ξανδικός* вм. *Ξανϑικός*; *κάναδοι* вм. *γνάϑοι*; *Γαλάδραι—Χαλάδρα* (в. Fick, Vorgriech. Ortsnamen, 150). Това е явление, което доближава македонския езикъ до тракийския, защото и тракитѣ замѣнявали гръцкото ph съ p (напр. Pulpudeva = Philippopolis). Кречмеръ[67]) приема, че македонцитѣ, подобно на индийцитѣ, запазили старитѣ mediae aspiratae и ги употрѣбявали вмѣсто гръцкитѣ tenues aspiratae въ думи, заети отъ гръцки: значи *в* въ *Βίλιππος* (гр. *Φίλιππος*) е неточно прѣдаване на македонското *bh*. Хаджидакисъ (стр. 35)[68]) и Beloch (Gesch III, 1, 8) отдаватъ това езиково явление на влиянието на тракийското население, покорено и прѣтопено отъ македонцитѣ[69]. Хофманъ (стр. 235) обяснява другояче: той мисли, че индо-европейскитѣ mediae aspiratae въ гръцки езикъ въ найстаро врѣме не били tenues aspiratae, ами *глухи mediae aspiratae*. Въ македонския диалектъ тия глухи mediae aspiratae загубили аспирацията, а въ другитѣ гръцки говори я запазили.

Не влиза въ наша компетентность да критикуваме това мнѣние на Хофмана; ще забѣлѣжимъ само, че то се отхвърля отъ всички специалисти, отъ Фасмера, Тумба и Хирта; тѣзи учени смѣтатъ това езиково явление като особно характерно, което ясно дѣли македонския езикъ отъ гръцкитѣ диалекти.

Фасмеръ въ заключение на рецензията си на Хофмановото съчинение казва: „Малкото това, което се е запазило отъ македонския езикъ, още не ни позволява да опрѣдѣлимъ по-точно отношението на тоя езикъ къмъ другитѣ езици на балканския полуостровъ въ старо врѣме; въ всѣки случай, за сега ние имаме повече данни въ полза на хипотезата за родството на македонския езикъ съ тракофригийскитѣ езици“. Тумбъ пъкъ е наклоненъ да приеме, че македонскиятъ е особенъ езикъ, който отрано билъ повлиянъ силно отъ гръцкия чрѣзъ прѣселени гръцки племена и съсѣдско влияние, но при все това си запазилъ звуковия и флексивенъ характеръ до врѣмето на елинизма, съ изключение на рѣчника. (Слѣдва).

---

[64]) У Хомера (Odyss· *η* 106) „*μακεδνός*“ значи „високъ“; отъ него се произвежда и *Μακεδών*, ж. р. *Μακέτα* (или *Μακέστα*, в. Jahresh. des österr. arch. Jnst. XI, Beiblatt, 188); в. *Fick*, Vorgrieh. Ortsnamen, 150; *Hoffmann*, ц. с. 259.

[65]) Sitzungs Berl. Akad. 1907 г. 270 сл.

[66]) Griech. Gessh III, 1, 7.

[67]) Einleitung, стр. 288.

[68]) Противъ Хаджидакисъ в. *Hirt*, Indogermanen, II, 603.

[69]) По тоя въпросъ в. *Lesny*, Zft f. Vergleich. Sprachforsch. 1909, стр. 301.

Г. Баласчевъ.

V.

Българския държавенъ гербъ[1]).

Народитѣ твърдѣ отрано почнали да си служатъ съ особени символически знакове, когато сѫ искали да означатъ нѣкакво важно душевно или тѣлесно свое състояние. Туй е ставало повече между источнитѣ народи, у които символиката постепенно завзела широки размѣри. Напримѣръ у перситѣ, партитѣ, старитѣ еллини, македонцитѣ, тракитѣ и пр. и пр. Сѫщо и гръцката, както и римската старина знаятъ многобройни символически знакове, които се виждатъ почти на всѣкѫдѣ: върху щитоветѣ, военнитѣ прѣдмети, монетитѣ корабитѣ, сградитѣ и пр. Напримѣръ на гръцкитѣ вази често се изобразяватъ мизитѣ и троянцитѣ съ щитове, върху които има змия за различие отъ еллинитѣ. Обаче, тогавашнитѣ знакове не сѫ носили чисто хералдически характеръ т. е. не сѫ се прѣдавали наслѣдственно по родове и по извѣстни правила, нъ сѫ бивали доста произволни, и въпрѣки туй все пакъ тѣзи знакове сѫ послужили на срѣдневѣковнитѣ народи, като основа за възприемането на символиката.

Между туй кръстоноснитѣ походи, които започнали отъ XI вѣкъ, сѫ дали поводъ да се образуватъ систематически и редовни витежки знамена и бѣлѣзи. Френския краль Людовикъ VII, който на II кръстоносенъ походъ се срѣщналъ съ мнозина господари и военачалници отъ видни родове, установилъ е съ договоръ извѣстенъ редъ въ употрѣблението на знаковетѣ. Нъ въвеждането на сѫщински редъ за хералдическитѣ знакове и начало за систематическа хералдика се длъжи на западъ на нѣмския императоръ Фридрихъ Барбароса. Прѣзъ 1150—1160 год. той е завелъ военни игри (турнири) за благороднитѣ рицари. На тѣзи турнири сѫ могли да взиматъ участие само отлични и благородни личности отъ знатнитѣ родове[2]). Заради това прѣдварително било опрѣдѣлено, кой какъвъ знакъ ще носи върху щита. Прѣдвидени били специални лица, наречени *херолди,* които сѫ били длъжни да знаятъ всичкитѣ частни знакове на състезателитѣ. Херолдитѣ изпълнявали и длъжностьта на арбитри — сѫдии, които сѫ държали и бѣлѣжки за подвизитѣ имъ. По такъвъ начинъ сѫ се въвели знаковетѣ върху орѫжията на по-виднитѣ сѣмейства. Къмъ тѣхъ постепенно сѫ се прибавяли и други хералдически елементи, които изпърво сѫ служили като накитъ на орѫжията, а по-подирѣ станали тѣхни необходими съставни части, които образували сѫщинския *гербъ*[3]).

---

[1]) Въ историята на българитѣ г. Др. К. Иречекъ е писалъ за герба слѣдното: „Господарствения гербъ билъ левъ; само че той не се срѣща въ срѣдневѣковнитѣ монети и печати; обаче той се констатира въ по-новитѣ извѣстия отъ XVII стол. История на българитѣ стр. 485, българ. прѣводъ.

Между туй въпросъ е, дали е имало въ срѣдневѣковна християнска България обичаи да се произвеждатъ състезателни игри между боляритѣ? Сѫществувале ли нѣкакви херолди, и имаме ли спомени или пъкъ слѣди отъ хералдическа литература, тъй като възъ основа на тѣхъ ще можемъ да установимъ дали въ старо врѣме по насъ е сѫществувалъ специаленъ знакъ, който изразявалъ българската държава. Обаче, както българския дворъ, тъй и болярството обичали сѫ ловътъ, развъждали сѫ соколи, нъ нѣмали хералдически обичаи нито пъкъ се срѣщатъ въ паметницитѣ ни хералдически названия съ изключение на думата *челенка*. Тъй че отсѫтствието на всичко туй ни кара да се сѫмняваме въ сѫществуванието на български държавенъ бѣлѣгъ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове*).

---

[2]) F. Warnecke. Heraldisches Handbuch III Auflage. Goerlitz 1883.

[3]) Прѣдметъ на хералдиката сѫ гербоветѣ.

*) *Римско-византийския гербъ.* У древнитѣ елини орела се считалъ като емблема на бога Зевса и се ваялъ върху фасадитѣ на посветенитѣ нему храмове. Едноглавия орелъ служелъ още и у Перситѣ, като воененъ знакъ и „*като царско знамение*“, както за туй свидѣтелствува историкътъ Ксенофонтъ. У римлянитѣ по късно като знаме на легионитѣ служелъ орела. А прѣзъ императорскитѣ врѣмена едноглавия орелъ се изобразявалъ или бивалъ извѣзванъ върху императорскитѣ знамена до деньтъ, въ който Константинъ Велики като воювалъ срѣщу Максентия, ужъ видѣлъ на небосклона знаме, на което билъ изобразенъ кръсть, вмѣсто орелъ, съ надписъ *съ туй ще побѣдишъ*. Оттогава императорскитѣ знамена вмѣсто съ орелъ се украсявали съ кръсть въ монограмъ *ХР*, който означавалъ Исуса Христа. Нъ прѣзъ Юлияновата епоха, се изхвърлилъ кръста отъ знамената и се въвелъ наново едноглавия орелъ, който и останалъ като воененъ и императорски знакъ на Византия до Комненитѣ.

Между туй прѣзъ XI вѣкъ въ Византия се появилъ *двуглавия орелъ* като домашенъ знакъ на Комненовата династия. Тя произхождала отъ провинцията Пафлагония, та прѣнесла отъ Мала Азия митическото прѣдание за двуглавия орелъ или *ханка*, (митическо животно) за което се разказвало, че съ ногтитѣ си е могло да сграбчи слонъ или бикъ и да го подхвърли тъй легко, както ястреба мравка . . . Това всесилно животно послужило като военна емблема на сила и власть на нѣкои персийски племена, отъ които много по-късно го бѣха взели селджуцитѣ и турцитѣ. Понеже като люлка на *ханката,* се считала Пафлагония, отдѣто произхождали и Комненитѣ, то послѣднитѣ отъ 1048 г. нататъкъ промѣнили едноглавия орелъ върху византийскитѣ военни знамена съ двуглавия и оттогава той останалъ като емблема на византийската имерия и на вселенската черква.

Нъ южнесловѣнската хералдическа литература отъ края на XV вѣкъ и нататъкъ ни съобщава за българско държавно хералдическо знамение, което по-късно се нарекло *гербъ*. Тази дума е руска и е скоро въведена въ нашия езикъ[4]. Тя не е извѣстна на най-стария южнесловѣнски хералдикъ добровчанина Петра Охмучевича, който първъ прѣзъ 1482 г. начерталъ редъ гербове на видни южнесловѣнски сѣмейства. Сборникътъ е билъ изработенъ на пергаментъ и се пазелъ дълго врѣме въ мънастира Сутйескъ въ Босна, а подиръ станалъ притежание на гяковачкия владика, покойния И. И. Щросмайера[5].

Въ сборника пъкъ на Кориеничъ-Неорича (Korienić Neorić), който е билъ копиранъ прѣзъ 1595 г. въ Добровникъ отъ по-старъ хералдически сборникъ, държавния ни гербъ се нарича insignia regni Bulgariae. Въ Allgemeines Wappenbuch отъ XV вѣкъ на мюнхенската държавна библиотека, пергаментенъ кодексъ подъ № 145, който съдържа държавни и царски гербове, на страница 68, се срѣща слѣдния гербъ съ думитѣ: Der Kaiser von Bulgarien.

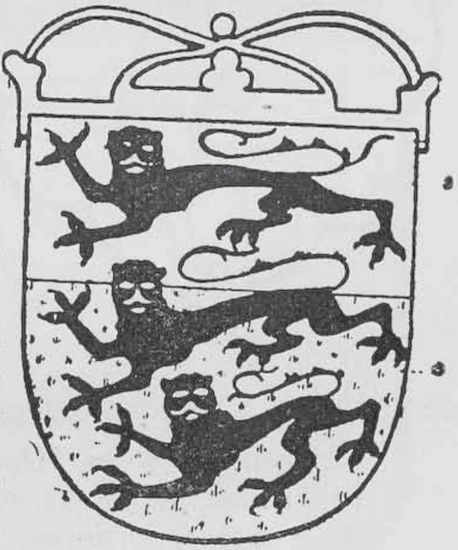

„Герба прѣдставлява, както вижда читателя, три тичащи лева по истинско поле съ трѣва яснокафявъ фондъ и корона съ жълта подплата и поле“.

(„Вечерна поща“ 1906 г. брой 1790 отъ 13 августъ. П. Дарвинговъ, български императорски гербъ изъ Allgemeines Wappenbuch отъ XV столѣтие на мюнхенската държавна библиотека). Този български гербъ въ нѣмския сборникъ не е извѣстенъ на южнесловѣнскитѣ хералдици. Въ историята пъкъ на Мавро Орбини: Jl regno de gli slavi hoggi corrotamente detti schiavoni. Historia di Don Mavro Orbini Rauseo, abbate melitense. Pesaro 1601, p. 398, българския държавенъ гербъ е означенъ съ *arma*. А въ съчинението Familiae Byzantinae отъ Dufresne, издадено въ Парижъ прѣзъ 1680 стои: Arma et insignia Regni Bulgariae. Понеже Dufresne се ползувалъ направо отъ работата на Мавро Орбини, то въ Франция били запознати съ българския държавенъ гербъ чрѣзъ италиянския трудъ на Orbini. Ето видътъ на тоя гербъ, въ който не личатъ по-къснитѣ хералдически прибавки.

---

[4] Въ руския езикъ думата гербъ се въвела твърдѣ просто. Руситѣ като сж приели хералдическитѣ обичаи отъ западъ чрѣзъ западнитѣ словѣни, заели сж названието гербъ или отъ поляцитѣ или отъ чехитѣ, защото първитѣ си служили съ думата herb, която на полски означава сжщото, което на французски armoiries, а на нѣмски Wappen. Полската дума, ако не е заета отъ нѣмската erbe, която означава наслѣдство, наслѣдникъ, то може би е заета отъ чехския езикъ, въ който erb или herb означава гербъ въ днешния смисъль на думата; нъ освѣнъ туй тя значи още и наслѣдство, бащиния и господство. Въ нѣмски езикъ Wappen е гербъ, а Waffen — оржжие, една и сжща дума въ по-стара и въ по-нова форма. Въ повечето езици гербътъ се нарича съ сжщата дума, съ която и оржжието; гербоветѣ сж се появили отначало върху оржжието и за оржжието.

[5] Archiv für Slavische Philolog. t. IV, s. 339. и пр.

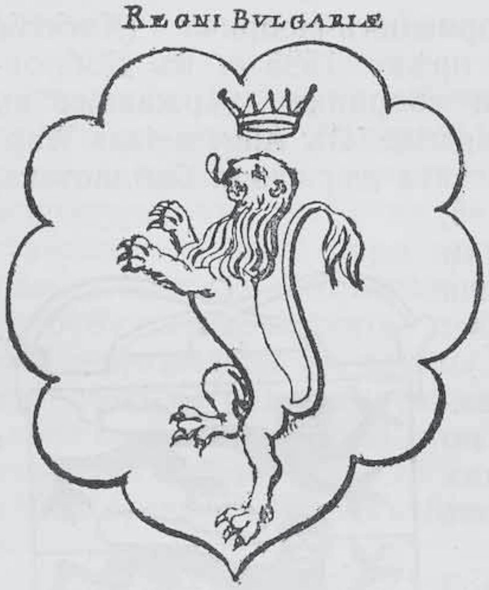

Между туй въ 1701 год. българския държавенъ гербъ намираме и въ книгата на добровчанина Павла Ритера или Витезовича. Stemmatographia sive armorum illiricorum delineatio, descriptio et restitutio. П. Ритеръ като хералдикъ не оставилъ и българския гербъ непоправенъ. Той, споредъ хералдическитѣ приеми, го разукрасилъ и ни го прѣдава въ оня видъ въ какъвто и Христофоръ Жефаровичъ родомъ отъ Кратово, който прѣвелъ книгата на П. Ритера прѣзъ 1741 г. подъ надсловъ: **Стемматографїа или орꙋжїе иллирїческихъ изображенїѧ . . .**

На стр. 179 личи видътъ на *българския гербъ*, който ни се прѣдава у Жефаровича съ слѣднитѣ думи:

Свѣтлїй Лéвъ въ Чáрномъ пóлю себѐ и̑зправлѧ́етъ,
Грѣшитъ, Чéрна за свѣтла, и̑же поставлѧ́етъ,
Имѧ́ моѐ собственно, є̑стъ ѿ Болги рѣки,
На лови́твꙋ и̑скꙋсны, Здѣ оузри́шъ ч҃ловѣки. (Виж. Хр. Жефаровичъ, Стематографiа, листъ 17 (б). Въ сжщаща книга въ отдѣла: **Изѧснéнїе знамéнїи или Áрмъ Предлóженныхъ** на листь 44 (б) четемъ:

Болгáрїа. Златимъ лвóмъ и̑ Коронóваннимъ На пóлю Чáрномъ Вообрꙋжáетсѧ.

Въ нѣкїихъ ѡ̑брѣтохъ, Лвà червлéна на злáтомъ пóлю: и̑же ѻ̑бáче Македóнскїй глéтсѧ бы́ти . . .

Нъ освѣнъ горѣпоменатитѣ хералдически сборници има и други, въ които се срѣща и българския гербъ. Така въ фойничкия сборникъ, който споредъ изслѣдванията на Д-ра Фениксъ Лужанъ, е копиранъ прѣзъ XVII вѣкъ, на листъ 8 се намира *българския гербъ*, който прѣдставлява: *червенъ левъ* безъ корона на главата върху *златно* поле. Нъ въ сжщия сборникъ на друго мѣсто българския левъ е съ корона на главата, а освѣнъ туй въ тоя сборникъ българския левъ *стои исправенъ* и върху *жълто поле.*

Въ повечето южнословѣнски хералдически сборници левътъ се явява като български държавенъ бѣлѣгъ. Нъ пита се, какъ именно се приело това животно за такъва инсигния и прѣзъ кое врѣме станало това? Тѣзи въпроси ни заставятъ да направимъ единъ излетъ върху миналото на левътъ въ нашитѣ земи. Прѣди всичко приема се, че въ днешно врѣме левътъ е живѣлъ въ полуострова ни. За това говори и бащата на историографията, Херодотъ. Одриския царь Коти I (383—359 г. пр. Хр.) „на едного, който му подарилъ пантеръ, въ замѣна подарилъ *левъ*“. Това ни разказва Плутархъ. Левътъ се срѣща доста често въ полуострова ни изработенъ на камъкъ и то още къмъ XV вѣкъ пр. Христа; той стоялъ или като украшение или като символъ на сила прѣдъ вратата на мощни крѣпости и палати. Нъ може би той е служилъ и като емблема на нѣкое божество, което олицетворявало божествената сила и въ такъвъ случай левътъ носелъ религиозенъ характеръ. Херкулесъ, който споредъ митологията извършилъ множество хероически подвизи, се изобразява носящъ левска кожа, като знакъ на непобѣдимость.

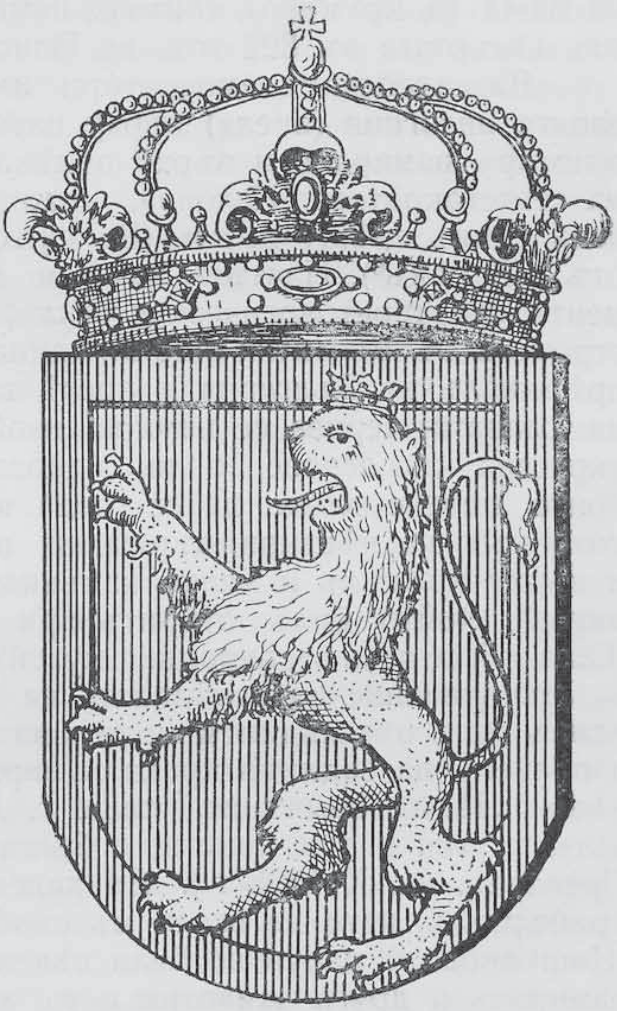

У Хр. Жефаровичъ.

Левътъ се намира изобразенъ и върху монети на много градове, както въ вжтрѣшностьта на Балканския полуостровъ, тъй и по тракийското крайбрѣжие. Одриситѣ, тракийско племе, считали лева за своя държавна емблема. Почти въ всичкитѣ разкопани могили по насъ се намира изобразенъ левътъ върху нѣкои домашни сждове и накити, или пъкъ само главата му. (Въ могила при Панагюрище, въ Пловдивъ, въ туловската могила, въ кюстендилско и пр.). Въ народния ни музей се намира левъ изваянъ отъ чистъ бѣлъ мраморъ, както и бронзовъ позлатенъ, а тоже и върху по-грубъ камъкъ. Сжщо и въ Парижъ въ Лувъра се намира бронзовъ левъ позлатенъ, който произхожда отъ България. Прѣзъ римската епоха два легиона, които лагерували въ нашитѣ земи, получили лева, вмѣсто орела, за своя военна инсигния. На мадарската скала (до гр. Шуменъ) е изобразенъ левъ навѣрно подъ тракийски ловецъ или божество, възсѣднало конь. Нъ и прѣзъ старобългарската епоха левътъ се явява по насъ. Така напримѣръ, великия ханъ Омъртагъ *(Κανας Υβιγι Ομορταγ)* поставилъ два лева върху стълбъ (това се говори въ каменния надписъ откритъ на 1904 г. въ Крумово), който се намиралъ въ авлията построена отъ Омъртага въ 822 год. на Плисковското поле.

Византийскитѣ императори имали обичай да извѣзватъ своята инсигния (орела) върху царскитѣ си дрѣхи. По тѣхенъ примѣръ намираме и върху облѣклото на Десислава, съпруга на севастократора Калояна, крѫгове съ по два лева, изправени единъ срѣщу други. (Въ фрескитѣ на Боянската черква отъ XIII вѣкъ[6]). Платътъ на тази дреха е украсенъ съ орнаментъ отъ тератологическия стилъ, който билъ много разпространенъ въ Византия още въ единадесетия вѣкъ, отъ кѫдѣто прѣминалъ въ България и послѣ въ Сърбия[7]). Въ фрескитѣ на сѫщата черква се намира изобразена и плащь, която е украсена съ левове, орли, едноглави и двуглави и пр. на които повече може да се гледа като на орнаментъ, отколкото като на нѣкакви държавни инсигнии. Левъ се вижда и върху крѫгълъ и малко изпъкнатъ прѣдметъ грубо емайлиранъ, който билъ откритъ при разкопкитѣ въ Трапезица. (Сега той се пази въ народния музей). Той трѣбва да е служилъ за закопчаване на намѣталата на боляритѣ. Сѫщо и върху единъ типъ отъ мѣднитѣ монети на царь Шишмана личи левъ, изправенъ на заднитѣ крака съ вирната опашка, обърнатъ на лѣво. „Нѣма съмнѣние, пише г. Добруски, че лева изобразенъ въ тия редки монети, е българския гербъ“. (Български Прегледъ, кн. X 1896 г.). Въ дадения случай г. Добруски е прибързалъ като не взелъ въ съображение факта, че прѣзъ Шишмановото царуване били сѣчени монети, върху които се намиратъ и други животни и то не като знакове на хералдика, а просто като украшения. Напримѣръ орелъ, муле и пр. Така щото монетитѣ, които, както виждаме, сѫ разнообразни, не прѣдставляватъ достатъчно доказателство за да се приеме, че дѣйствително левътъ е служилъ, като държавна инсигния на българитѣ.

---

[6]) Въ Византия сѫ се изработвали платове съ образа на лева и прѣзъ XI столѣтие когато цъвтѣлъ тератологическия стилъ.

[7]) Ученитѣ погрѣшно твърдятъ, че тератологическия стилъ, който е застѫпенъ и въ южнословѣнскитѣ пергаментни рѫкописи, прѣминалъ отъ Сърбия въ сѣвероисточна България. Върху този въпросъ ние ще имаме случай да поговоримъ по обширно. Въ Византия златни и сребърни сѫдове били орнаментирани по тератологически стилъ още въ XII вѣкъ, ако не и по-рано.

Левътъ се срѣща и на много други мѣста. Той е приетъ отъ чуждитѣ и южнесловѣнскитѣ хералдици за български хералдически бѣлѣгъ, за това, че българитѣ прѣзъ миналия си политически животъ сѫ се отличили съ левско юначество. Това распространилъ въ 1601 г. Мавро-Орбини, чрѣзъ своя горѣцитиранъ панславистически трудъ. Истото обяснение за българския левъ като държавенъ гербъ дава и Дю-Канжъ и Павелъ Ритеръ, което прѣвелъ и Хр. Жефаровичъ който въ **ѝзѧснені́й знамені́й пише: Наро́дъ вѧ́шше сылами, неже разꙋмомъ славенъ, ѿча́сти ѝ граби́телствꙋ склоненїи, ѝ ꙗ҆́же ѝногда множа́йшихъ Кра́левствь Бога́тства, и Коро́ни Восто́чнагѡ Црт҃ва превращаше; но тракі́йскꙋ Лꙋнꙋ̑ весма̀ попираше . . .** (Виж. Стемат. листь 44 (б). Почти подобно обяснение намираме и у отца Паисия Хилендарски. „*Знаменіе на печатъ царски имеяли (Болгаре) изображеніе лъвово: то знаменуетъ како былъ народъ Болгарскп силенъ на бранъ и войска, како леви*". (Історія Славено-болгарска, стр. 95 изд. А. Тодоровъ). Отъ изложеното до тукъ излиза, че пакъ литературнитѣ паметници отъ края на XVI вѣкъ и нататъкъ ни даватъ обяснение за приемането на лева като български хералдически *бѣлѣгъ*. Що се отнася до въпроса, прѣзъ кое именно врѣме се явява за първъ пѫть българския гербъ въ литературата, то пакъ излиза края на XVI в., тъй като хералдическия сборникъ Корйеничь—Неоричь, кѫдѣто фигурира и българския гербъ, билъ изработенъ къмъ 1595 г. Тъй поне се приема отъ критиката[8]). Послѣдната като се опитва да издири първоначалния комбинаторъ на гербовитѣ сборници, дохожда до заключение, че тази работа е могълъ да извърши Мавро Орбини при работението на своя панславистически трудъ и то подъ влиянието на италиянската хералдика нему се удало да нагласи повечето отъ гербоветѣ на южнословѣнскитѣ господарства и земи, отъ които нѣкои цѣли десетини вѣкове не сѫ сѫществували като отдѣлни държави. Врѣмето, въ което се появило съчинението на дубровчанина М. Орбини е благоприятствувало доста за нагласяванието на гербоветѣ. Турската сила прѣзъ онова връме е достигнала до най-високата си степенъ на развитието; тогава още не сѫ били забравени старитѣ спомени за добруванието на християнитѣ. Въ книгата му се говорело за славнитѣ дѣла на царетѣ, кралетѣ и владѣтелитѣ: на България, Босна, Далмация, Рашка, Сърбия, Хърватско и пр. когато такива вече нѣмало никѫдѣ. Тогава е цъвтѣло още витешството и се давало голѣмо значение на хералдиката.

Нъ нека видимъ какво ни говорятъ за българския гербъ другитѣ главни извори на хералдическата наука, имено сигилографията, нумизматиката, епиграфиката (почетнитѣ и надгробнитѣ надписи), сетнѣ дипломитѣ и другитѣ официални документи, както и орѫжията и щитоветѣ на онѣзи врѣмена. Въ досега извѣстнитѣ моливдовули (оловени печати) отъ българскитѣ царе, както и въ златнитѣ вули не се вижда левътъ като държавенъ хералдически знакъ. Върху тѣхъ личи царьтъ и подписа на името му безъ даже да съдържа нѣкакви хералдически знакове, кринъ или звѣзда и пр. Тъй че думитѣ на Паисия: „Знаменїє на печатъ царски имеѫли (Болгарє) изображенїє лѣово“ не се потвърждаватъ до сега отъ извѣстнитѣ оловени и позлатени печати. На тѣхъ ще трѣба да гледаме у Паисия, като на патриотическа фраза, поне до днесъ. Взрѣмъ ли се и на старо-българскитѣ монети ще забѣлѣжимъ, че върху ония отъ първитѣ царе на II-то царство не се срѣщатъ ясно опрѣдѣлени хералдически знакове. Такива не се намиратъ и върху монетитѣ отъ сѫщото врѣме, сѣчени въ сърбскитѣ земи, които се намиратъ по-близко до запада, кѫдѣто хералдиката била пуснала вече дълбоки корени. Нъ къмъ II-та половина на XIII вѣкъ и нататъкъ се виждатъ сегисъ тогисъ на монетитѣ дребни хералдически елементи, нъ на тѣхъ трѣба да се гледа като на просто украшение (орнаментъ), а не като на съзнателни хералдически знакове, които може би били заети направо отъ венецианскитѣ, както е билъ заетъ типътъ на матапанитѣ (единъ видъ монети), заедно съ латинската азбука. Възможно е, щото тѣзи български монети съ латинска азбука да сѫ били сѣчени въ Венеция, съ която българитѣ тогава водили оживени търговски сношения. Тъй, че тѣзи съмнителни и нередовни хералдически елементи, които се срѣщатъ тукъ тамѣ безъ система, мѫчно ще може да се считатъ като знаци на сѫшинската срѣдневѣковна хералдика. Относително пъкъ типътъ монети отъ царь Ив. Шишмана и то мѣдни, а не сребърни, въ които е изобразенъ левътъ, орела, мулето и пр., ще кажемъ, че именно това разнообразие въ знаковетѣ върху монетитѣ говори най-ясно за отсѫтствието на опрѣдѣленъ *български държавенъ гербъ* къмъ края на XIV вѣкъ, когато и настѫпила пълната катастрофа на България. Това разнообразие въ знаковетѣ ни дава право да гледаме на разнитѣ животни, като на украшения, а не като на хералдическа инсигния. При туй не трѣба да прѣнебрѣгваме и факта, че слѣдъ пропаданието на България, сърбския деспотъ Георги Бранковичъ (1427—1462) е сѣкълъ между другитѣ и сребърни монети съ левъ на тѣхъ. Ако левътъ е служилъ като опрѣдѣлена държавна инсигния на България, то Г. Бранковичъ едва ли би го изобразявалъ и на своитѣ монети.

---

[8]) Виж. Archiv für slavische Philolog. IV.

Между туй до сега въ България не сѫ открити почетни или надгробни надписи, които да съдържатъ хералдически спомени. Извѣстнитѣ пъкъ до днесъ документи сѫщо не говорятъ за нѣкаква българска хералдика. Нъ и въ орѫжията, които се намиратъ по насъ не личатъ хералдически елементи. А що се отнася до щитоветѣ, върху които, слѣдъ настѫпването на хералдическитѣ врѣмена, винаги гербътъ бивалъ изобразяванъ, имаме напослѣдъкъ твърдѣ неудовлетворителни свѣдения, които намираме въ списаиието на Българското Инженерно-Архитектно Дружество, въ статията: „По разкопкитѣ на „Хисаря“ и „Трапезица“ въ Търново“.

Авторътъ ѝ г-нъ П. Ц. Абаджиевъ пише, че въ Трапезица били разкопани около 19 могилки. Въ могилката подъ № VIII се открила зграда, която се отличавала отъ другитѣ по формата и голѣмината си, както и по разкошнитѣ си изображения по стенитѣ. Г-нъ инженеръ Абаджиевъ, прѣдполага, „*че е било нѣкое специално заведение,* което ще е служило, „вѣроятно, за тържествени приеми и празднични церемонии“. „Централната му часть се раздѣля на двѣ отдѣления отъ „единъ редъ колони, базитѣ на които сѫ още добрѣ спазени, „както и нѣколко части отъ самитѣ колони“. „На южната и „западната страни сѫ се запазили педесталитѣ на колонитѣ, „които сѫ носили вѣроятно нѣкаква *артика* на това мѣсто“. „Външната мазилка на южната стена, която е била запазена „отъ тая артика е доста добрѣ изографирана съ различни „изображения, които добрѣ личатъ, кѫдѣто мазилката се е „спазила. *За забѣлѣзване сѫ двѣ фигури, изобразяющи двама „войника. облѣчени съ ризници и въоржжени съ мечове, копия „и щитове. На всѣки отъ щитоветѣ има изобразено по единъ „левъ — нѣщо което ни показва, че левътъ е билъ бойната „военна емблема и на нашитѣ прадѣди*“ (кн. 5 стр. 71, 1992 г.). Това съобщение се нимира въ пълна свързка съ нашия въпросъ; нъ, за жалость, то не удовлетворява научнитѣ трѣбвания. Авторътъ не ни извѣстява, каква сцена прѣдставляватъ тѣзи образи? Да ли е тя изъ българския животъ; подирѣ, каква е формата на орѫжията, какъвъ видъ иматъ щитоветѣ. Защото по тѣхъ ще може да се опрѣдѣли: отъ кое врѣме е зографията, и какви войници сѫ изобразени, български ли или чуждестрани наемници? Слѣдъ туй ще може да се констатира, кѫдѣ сѫ изработени щитоветѣ, въ Венеция ли, или въ Византия? Левътъ, изобразенъ върху щитътъ, ще се узнае, не е ли той венециански, или пъкъ е на друга нѣкоя държава. Тъй като се знае документално, че левътъ е служилъ като държавенъ знакъ и на други държави, а въ България се внасяло и тогава още отъ вънъ орѫжие. При туй не трѣба да се забравя, че българскитѣ царе често си служили съ чуждестрани наемници. Асѣнъ II държалъ на служба франки; при Свѣтослава, латинеца Мартинъ, билъ командантъ на 300 души гвардейци кавалеристи, облѣчени въ ризници и пр. и пр.*). Освѣнъ това твърдѣ малко количество отъ българската войска по онова врѣме се обличала съ ризници и шлемове и се защищавала съ шитове. Това било византийско и западно-европейско облѣкло. Даже не е извъстно, да ли сѫ сѫществували въ България работилници за орѫжие отъ тоя родъ. Нека прибавимъ тукъ, че свѣдения за въорѫжаванието на българскитѣ войници ни даватъ и образитѣ на ватиканската Манасиева лѣтописъ, прѣведена на срѣднесловѣнски езикъ къмъ срѣдата на XIV вѣкъ. Шлемоветѣ тамъ иматъ видъ на полукълбо и сѫ на върха украсени съ пера; други покриватъ главата на войника до плещитѣ, като оставятъ лицето открито; трети пъкъ изглеждатъ като крѫгли кожени и заострени шапки. Редко се срѣщатъ на тѣзи миниятюри ризници. Въ нашия музей се чуватъ нѣколко, нъ твърдѣ желателно е музея ни да се снабди съ точни копия на споменатитѣ войници, за да могатъ да се направатъ по нататъшни проучвания на нашия въпросъ. Освѣнъ туй и въ черквата въ село Бояна до София се намира твърдѣ важна фреска, въ която е прѣдставенъ простъ войникъ, облѣченъ въ желѣзна или бронзова ризница съ шлемъ на главата, който я покрива до ремената. Този образъ е особено интересенъ, като се има прѣдъ видъ, че се намира въ датиранъ храмъ, който съхранява и други цѣнни паметници на веществената култура у насъ прѣзъ срѣдата на XIII вѣкъ. Тамъ се намиратъ и болярски военни облѣкла сходни съ ония на фрескитѣ въ трапезичкитѣ черквици и пр.

---

*) К. Иречекъ, история на българитѣ стр. 525.

Въ заключение трѣба да се припомни още, че къмъ края на XIV вѣкъ не само българитѣ не сѫ имали държавни гербове, а и съсѣднитѣ на България самостоятелни държави като: Босна, Сърбия, Маджарско и Влашко. Нъ и нѣманието между южнитѣ словѣни на специална дума, която да означава гербъ*), както прѣзъ старата епоха, тъй и прѣзъ срѣдната, говори въ полза на отказвание сѫществуванието на *държавенъ гербъ*. Не по-малко важи за туй и отсѫтствието на хералдически обичаи и даже спомени въ народния епосъ у насъ. Държавенъ гербъ се явява обикновено като слѣдствие на силно развити хералдически обичаи, които сѫ се появили между западно-европейскитѣ народи, вслѣдствие феодалния строй, който се различавалъ значително отъ оня въ България. Знаемъ съ положителность, че българскитѣ господари сѫ обичали извънредно ловътъ, нъ нѣмаме никакви свѣдения, които да говорятъ за нѣкакви състезателни игри на българскитѣ боляри въ търновския царски дворъ или другадѣ.

Распространението на българския държавенъ гербъ прѣзъ XVI, XVII, XVIII и XIX вѣкове.

И до като български държавенъ гербъ нѣмало прѣзъ XIV вѣкъ благодарение на патриотическата книжнина, и на

---

*) Въ Сърбия първъ пѫть е употрѣбена думата *грб* (гербъ) прѣзъ 1826 г., а въ официалния служебенъ езикъ влѣзла въ употрѣбление въ 1835 г. когато се прокламиралъ първия държавенъ „*Уставъ*“.

духътъ на XVI вѣкъ, освѣнъ че билъ създаденъ такъвъ, нъ той получилъ и широко распространение, както извънъ територията на българския народъ, тъй по-късно и вѫтрѣ въ България и Македония. Така напримѣръ, българския гербъ се намира илюстриранъ, освѣнъ въ горѣнаведенитѣ сборници, нъ още и въ други отъ тоя родъ, които се съхраняватъ въ виенската, бѣлградската, загребската библиотеки и пр.*). При туй гербътъ се срѣща и въ така наречения *комбинованъ гербъ*, който отъ едни се приписва на сѣмейството на Неманичитѣ, а отъ други — на Стефана Душана. Тоя комбинованъ гербъ има и туй значение, че служилъ дълго за подържанието идеята на обединението на южнитѣ словѣни и то въ ония тежки политически врѣмена за тѣхъ, когато мощьта на османската държава достигнала до пълния си разцвѣтъ. Ний тукъ даваме тоя гербъ така както го нагласилъ, навѣрно, Мавро Орбини, а подирѣ го възпроизвелъ и Dufresne въ споменатото съчинение Familiae Byzantinae. Въ него се съдържатъ по редъ гербоветѣ на слѣднитѣ държави: българския левъ съ корона на главата (първия отдѣсно отгорѣ), славонския — три хъртки (първия отлѣво отгорѣ), босненския — звѣзда съ полумѣсецъ върху кръстосани ключове на св. Петра и Павла (втори отдѣсно), македонския — левъ (втори отлѣво), далматинския — три короновани левски глави (трети отдѣсно), сърбския (трети отлѣво). На сѣмейството Неманичъ, двуглавия орелъ коронованъ съ разперени крила и разкрачени крака (първия по срѣдата). Котромановичевия — левъ (втори по срѣдата), хърватския — квадратчета (четвърти отдѣсно долѣ), рашки — три подкови, (четвърти отлѣво долѣ). Тоя комбиниранъ *илирийско-словѣнски гербъ* въ разни сборници е видоизмѣняванъ; нъ въ всички се съдържа *българския*, само че е поставянъ на различно мѣсто.

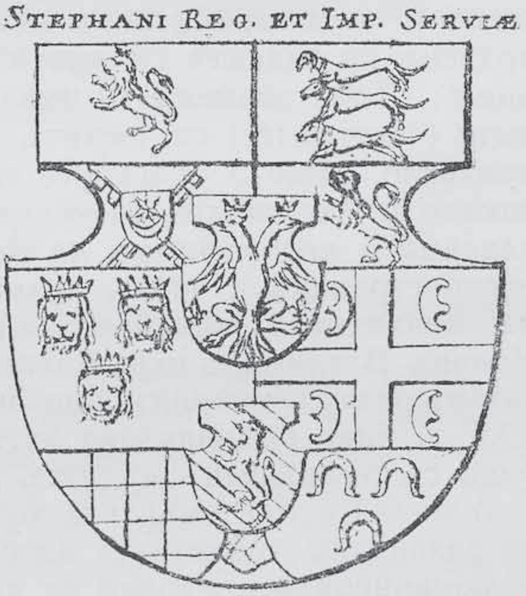
STEPHANI REG. ET IMP. SERVIÆ

Между туй комбинирания гербъ въ книгата на П. Ритера получилъ друга форма; сѫщото се забѣлѣзва и въ Жефаровичевия сборникъ, който като словѣнски билъ проникналъ и между български народъ, нъ все пакъ въ твърдѣ ограничено число. Най-широка извѣстность между българитѣ нашия държавенъ гербъ придобилъ къмъ края на XVIII вѣкъ, когато комбинирания гербъ билъ изобразенъ въ една щампа, издадена отъ Рилския мънастиръ. Въ нея между съвсѣмъ невиннитѣ и съ религиозно съдържание образи отдолѣ се намира и комбинирания гербъ въ който ясно личи държавния гербъ съ надписъ *„Болгарія“*. А понеже невиннитѣ щампи, споредъ заведения обичай, се раздавали даромъ на благочестивитѣ богомолци изъ България и Македония, то и българския гербъ се распространявалъ на всѣкждѣ безъ да подозиратъ турскитѣ власти, които тогава твърдѣ малко се интересували отъ подобни нѣща.

---

*) Ст. Новаковића Хералдички обичаји у Срба у примена и књижевности, въ Годишњица Николе Чупића кн. VI.

Отъ прѣписитѣ на Паисевия царственикъ прѣзъ XIX вѣкъ гербътъ билъ извѣстенъ почти на по-голѣмата часть отъ грамотнитѣ българи; а на 1844 ималъ възможность да види българския държавенъ гербъ всѣки български учитель и даже ученицитѣ, защото Христаки Павловичъ ни го прѣдалъ въ своя царственикъ, печатанъ въ Будапеща на 77 страница подъ заглавие *„Знаменіе на болгарскихъ хоругвахъ“*. Тукъ е прѣдставенъ левъ заобиколенъ въ кржгъ, обърнатъ на лѣво, изправенъ на заднитѣ си крака, безъ корона. Хр. Павловичъ пише: „Това знаменіе са имали болгарскитѣ царіе на хоругвыте (пантіерыте) си, сирѣчъ изображеніе лвово, което знаменувало, защото болгарите са на войска силни като лвове, както и Александръ Македонскій проповѣда рекъ: *„народъ славный и непобѣдимыи на брань“*. А на 1858 г. гербътъ се распространилъ и чрѣзъ щампата, напечатана въ Бѣлградъ въ княжеската каменорезница, която прѣдставлявала „Св. Иоаннъ Владимиръ царь Болгарскій“, отъ х. Найденъ Ивановъ татаръ-пазарджичянинъ книгоиздатель (сжщата щампа прѣзъ 1907 г. биде прѣиздадена като премия на в. *Балканска Трибуна* съ прѣиначенъ надписъ „царь Борисъ“ по случай хилядо годишнината отъ смъртьта му*). Когато пъкъ въ Букурещъ се развиваше трѣскавата патриотическа дѣятелность отъ революционеритѣ, редовно се вижда и българския държавенъ гербъ на щампитѣ, издавани въ литографията на Георгъ Венриха.

Съчинители на нѣкои отъ тѣзи щампи сж А. С. Клипарски и Н. Д. Пандурски. Така прѣзъ 1866 год. е издадена една картина съ образитѣ на повечето български царе въ влашка болярска носия. Друга щампа прѣдставлява стария градъ Търново (Търновъ-бургъ) и на видно мѣсто личи царския палатъ на хисаря съ българския левъ на фасадата. Прѣзъ 1867 г. щампирано е сражението на Филипъ войвода при село Върбовка и върху знамената имъ се вижда гербътъ. А прѣзъ 1871 г. въ *Цариградъ* е литографирана друга щампа,

---

*) Образътъ и облеклото е сходно съ Жефаровичевия, както и съ оня отъ Г. С. Раковски, въ книгата *„О Асѣну первому“*.

която прѣдставлява „кръщението на царь Бориса“ и отдолѣ се вижда българския гербъ. Начертана е тази историческа картина отъ Найдена Брайковичъ, родомъ отъ Копривщица. Тукъ даваме на читателя една щампа, на вѣрно отъ XIX вѣкъ, въ която се вижда българския гербъ, както на знамето, което се развѣва върху царския палатъ въ Търново тъй и отдолѣ. Авторътъ ѝ А. Г. Клипорцки, вѣроятно полякъ, искалъ да прѣдстави една сцена изъ живота на царь Иванъ Шишмана и брата му Ивана Асѣна прѣзъ 1367 год.*).

Левътъ е приетъ у насъ като държавенъ гербъ прѣзъ 1879 г. отъ Търновското Учрѣдително Събрание, което като взело въ внимание стиховетѣ на Павла Ритера, прѣведени отъ Христофора Жефаровича отъ латински на словѣно-сърбски или словѣно-български езикъ: **Свѣтлїй Ле́въ въ Ча́рномъ по́лю себе ѝзправлѧетъ** . . . тъй като тогава нѣмало особена разлика между тѣхъ, а сѫщеврѣменно, като имало прѣдъ видъ и широкото распространение на герба между българитѣ прѣди освобождението, се съгласило да го обяви за държавенъ знакъ. Тъй поне ни се съобщи отъ видни членове на Учрѣдителното Събрание.

Д. Мишевъ.

VI.

Едно писмо отъ прочутия даскалъ Джинотъ до Н. П. Тъпчилещовъ.

Писмото на Иорданъ Х. Констандиновъ, което помѣстяме, е намѣрено въ г. Велесъ**). То е писано въ Гюзелъ Хисаръ, градъ въ Мала-Азия, за Н. П. Тъпчилещовъ въ Цариградъ. Дата носи 12-и априлъ 1863 година. Не се зная, дали е самиятъ оригиналъ на писмото, което по непознати причини е останало непрѣдадено, или е копие. По вѣроятно е, че е копие. Покойниятъ учитель страдалецъ „за чесно имя болгарское“, заточенъ въ Гюзелъ-Хисаръ, писалъ писмото си въ отговоръ на писмо, което получилъ отъ Н. П. Тъпчилещовъ. Това се вижда отъ първитѣ встѫпителни думи на писмото, на което началото даваме и въ факсимиле.

„Ты пыташъ ме“, почва прокуденикътъ, „колко са моите муки бѣды и гоненіи? Азъ отъ край до край все подробно ще ти искажемъ мощно въ кратцѣ“. И той разправя живота си и изпълня желанието на цариградския родолюбецъ, който живо се интересувалъ за сѫдбата на скромния дѣецъ. Писмото е скелетъ на автобиография, на която липсва

---

*) Трѣвненскитѣ зографи, като взели за основа тази щампа, изработили съ малки измѣнения на дъска сѫщата сцена и украсили полскитѣ облекла на царетѣ съ златна краска Тази картина-икона сега се пази въ народния музей, и е подарена отъ Борисъ Мокревъ изъ гр. Търново.

**) Това писмо на покойния Иорданъ Х. Костадиновъ заедно съ едно негово стихотворение озаглавено „Горка чаша княза Лазара, послѣдна тайна вечера“, ми е дадено въ Велесъ прѣзъ 1896 г. отъ сегашния св. Пелагонийски митрополитъ г. Авксенти, тогава св. Велешки.

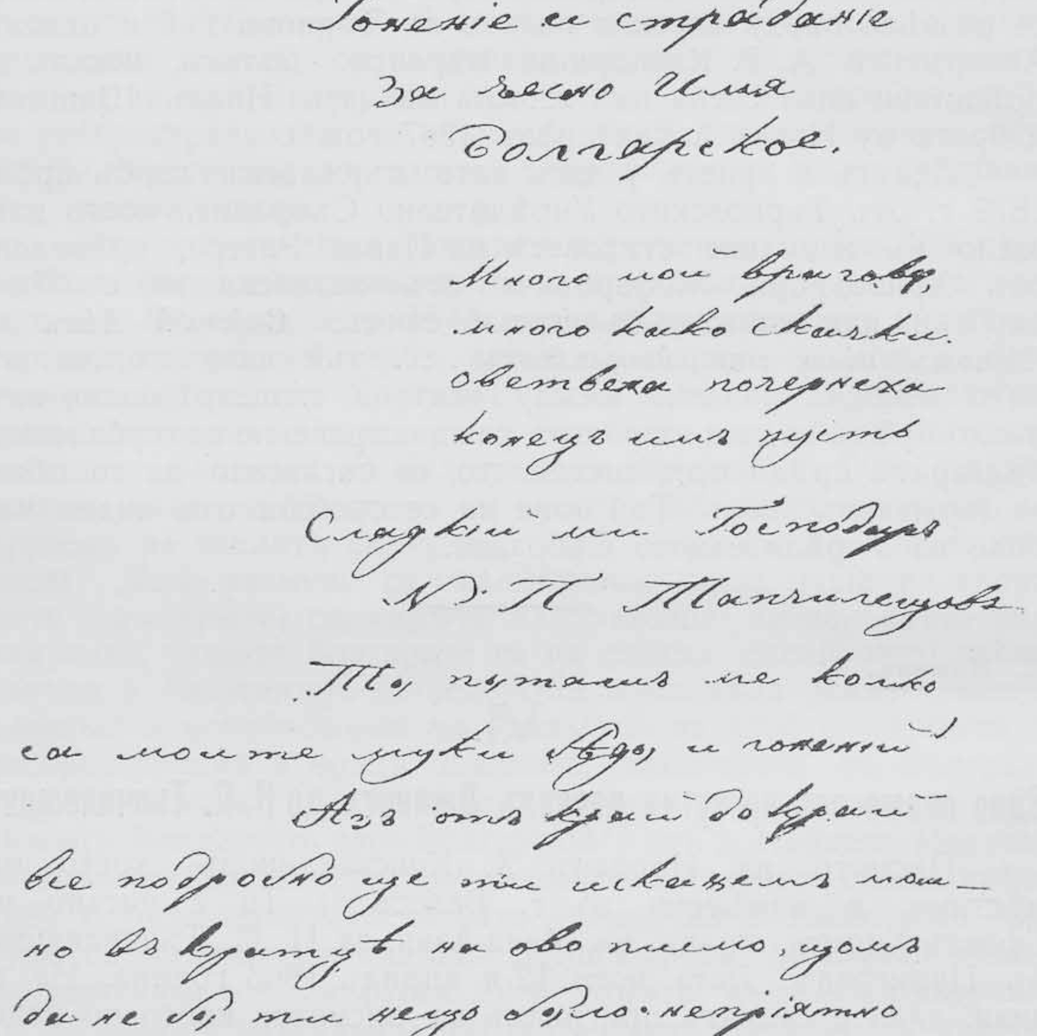

Гоненіе и страданіе
За чесно Имя
Болгарское.

Много мои врагове,
много какво скачки.
светвеха почернеха
конецъ имъ путь

Сладкій ми Господаръ
N. П. Танчилецовъ

Ти, питашъ ме колко
са моите мукы бѣдно, и гоненій!
Азъ отъ край до край
все подробно ще ти искажемъ мощ-
но въ кратцѣ на ово писмо, щомъ
да не бѫ ти нещо было·непріятно
На лѣто 1838, бѣхъ мал-
че отъ 18, година, отъ тогава по-
чехъ за любимъ родътъ нашъ бол-
гарскія и се превърнахъ на войн

най-сѫщественото: дати, освѣта на фактитѣ и очертъ на споменаванитѣ лица. Та това и не може да се иска отъ едно писмо, писано въ прокуда. Но и въ тази си форма писмото е цѣнно. То иде да потвърди „мощно въ кратцѣ“ всичко, що се знае за ентусиазирания учитель на българската книга, минало и слава въ Македония, а прѣдимно въ Велесъ, Скопие и Прилѣпъ, дѣто е учителствувалъ. То иде да потвърди и освѣти хубавата биография, която покойниятъ В. Кънчевъ, бѣлѣжития и талантливъ етнографъ на Македония, напечата прѣзъ 1896 г. въ „Български прѣгледъ“ за автора на писмото. Биографията е озаглавена: „Иорданъ Хаджи Костадиновъ“[1]).

Въ писмото имаме черти отъ симпатичния ликъ на учитель патриотъ. Имаме живота на скроменъ дѣецъ, който е свързалъ името и дѣйностьта си съ възраждането на българския народъ. Добилъ образование въ Велесъ и въ Самоковъ въ българско училище и го продължилъ въ Солунъ въ гръцко, Иорданъ Х. Костадиновъ, извѣстенъ още подъ име *Джинотъ*, се върналъ въ родния си градъ распаленъ българинъ и се посветилъ на учителство и писателство. Славяно-българската книга, честното българско име и, главното, българското минало били за него най-високото и свещеното. Той станалъ тѣхенъ енергиченъ и фанатизиранъ проповѣдникъ. Той дишалъ чрѣзъ тѣхъ. У него имало нѣщо апостолско — вѣра въ българския завѣтъ, който проповѣдвалъ съ постоянство и самоотвержение. Той кръстосва Македония, посѣщава почти всичкитѣ ѝ градове и паланки, печати въ „Цариградски вѣстникъ“ впечатленията си за всѣки градъ и паланка съ характеристика за гражданитѣ имъ, а въ Бѣлградъ въ сп. „Гласник дружества србске словесности“ — паметницитѣ, които намѣрилъ съ бѣлѣжки по всѣки паметникъ. Автодидактъ, етнографъ, филологъ и археологъ, той прьвъ отъ българитѣ доказва съ статистични свѣдения, и съ езиковни разсѫждения, съ които пълни „Цариградски вѣстникъ“ и съ исторически паметници, които печата въ сърбското научно списание или праща въ Бѣлградъ на сърбскитѣ професори, че Македония е *славяно-болгарска страна*. И той буди навредъ съзнание въ съотечественицитѣ си, изнася въ примамнитѣ образи на Раковски миналото и величието на „превозлюбленаго рода болгарскаго“, разпространява българска книга и насажда просвѣта. Той гърми съ проклетии срѣщо гърцитѣ, врагове български, и говори съ вѣра за бѫднината на „благородното болгарство и отечество“, която ще изникне отъ съзнанието и просвѣтата. Сѫщитѣ градове и паланки, които прѣбродилъ като ентусиазиранъ апостолъ, той минава окованъ въ вериги, съпровожданъ отъ стражари, прѣдаванъ отъ затворъ въ затворъ, злословенъ, оскърбяванъ и битъ, додѣто, боленъ и съ избито и изтекло дѣсно око, го заточаватъ въ Азия и хвърлятъ въ затворъ у Гюзелъ-Хисаръ. Той болѣдува и страда не толкова физически, колкото морално. Никѫдѣ въ писмото си той не споменува, че стражари ослѣпили окото му. Той пише: „Бѣда и мучение въ Острово: удариха ми 50 гърбача“, ала ни дума, че сѫ го ослѣпили. За него душевнитѣ страдания сѫ по страшни отъ физическитѣ[2]).

---

[1]) Вижъ: Б. Пр. кн. IV, 1896 г., стр. 85—108.

[2]) Вижъ Пс., книга XL, стр. 180.

Той се мѫчи и болѣе не толкова, че го гонятъ и прѣслѣдватъ гръци владици, турски паши и каймаками за идеитѣ му и за бунтовния духъ, който клокоче въ гърдитѣ му, колкото отъ това че приятели, другари и първенци не мислятъ и не чувствуватъ като него, не обичатъ отечеството си така лудо като него и не се застѫпятъ за рода си така огнено като него. Той иска всички българи да обичатъ езика си, рода си, свободата си и правата си съ неговия жаръ. Той иска да види у всички своя сприхъ на гнѣвъ срѣщо враговетѣ на българитѣ и своя сприхъ на прѣхласъ отъ всичко българско. Нетърпѣливъ, нервенъ, жлъченъ и крайно амбициозенъ, какъвто го изобразяватъ биографа му и писмото му, той счита да постигне въ мѣсецъ или година онова, което се чертае въ патриотическото му въображение и на което трѣбва да работятъ съ десетки години редица поколѣния. И всички, които нѣматъ неговия духъ, неговата бързина и сприхавость, той ги счита за врагове и прѣдатели, които му причиняватъ само „зло велико, муки и бѣди“. Учитель Джино болѣе, защото е може да изпрѣвари врѣмето, мѫчи се, защото не вижда подирѣ си тръгнали всички учители и първенци, тѫгува, защото не вижда у приятелитѣ си своята енергия, огънь и бързина. Той се енервира, защото съврѣменицитѣ не схващатъ висотата на мислитѣ му и чистотата на душата му. Той се мръщи, защото го не разбиратъ и прѣчатъ на народолюбивитѣ му пориви. Прѣдъ себе си и около себе си вижда само врагове. Строгъ къмъ себе си, аскетъ въ живота си, той билъ строгъ и безпощаденъ и къмъ другитѣ. За него нѣма граница между наврѣменно и ненаврѣменно, нѣма тактъ, нѣма и прѣчка. Който не мисли като него, той е противъ него. Който му прѣкорѣчи, не да отхвърли мисъльта му и схващанията му, но да ги направи по-пълни, по-общи и по-постижими, той е измѣникъ, юда прѣдатель. Прѣдъ него стои една цѣль: да буди и просвѣщава народа. На тази цѣль трѣбва да работятъ всички така, както той разбира. За него има едни врагове на благитѣ му пориви: гърцитѣ владици и невѣжеството. Срѣщо тия врагове трѣбва да се хвърлятъ въ борба всички така, както той разбира. За него има едно срѣдство и единъ пѫть за тържество: да се бърза и да се върви напрѣдъ. Съ това срѣдство трѣбва да си служатъ и изъ този пѫть трѣбва да вървятъ всички така, както той си служи и върви безогледно напрѣдъ. И защото не вижда подирѣ си въ пѫтя всички, между които работи, той се вълнува, енервира и кипи отъ гнѣвъ. Едно нѣщо само го радвало и възхищавало: „благородното болгарство“. Той пише за него, за своята гордость и за своитѣ силни чувства огнено и на чудесно хубавъ за врѣмето български езикъ: „Азъ съмъ болгаринъ, и моето благородно болгарство не ме допуща да не быдамъ добъръ, за това имамъ вѣра и надежда и любовь о человѣчество и учителство, съ което туне бѣломъ роду моему, и кой иска безъ лицеприятіе и безпристрастіе учитель, ето кой самъ во пламени реченіе, распаленъ самъ подобно етна и хекна и вулканъ диемантовъ вѣнецъ ми кова. Нека служимъ роду моему, ако е и за крива Бога. Не е честно мене Болгарину да отчаявамъ и вракямъ зло за зло. Болгаринъ прави и вѣрны и благородны човѣкъ, Болгаринъ е любитель всякое добро, Болгаринъ е срамота да се отрича отъ своя родъ и языкъ“....

Но такива душевни прояви сж редки у него. Той повечето е билъ мраченъ, раздразливъ, ядовитъ и дори жлъченъ. Той не можелъ да търпи равнодушнитѣ и малодушнитѣ. Въ сжщия вѣстникъ прѣзъ 1852 г. той съ ранителенъ сарказъмъ пише лѣточисление:

„Отъ Христа лѣта . . . . 1852.
Отъ како е слѣпа Болгарія лѣта . . . . 1852.
Отъ како се отвориха училища въ Болгарія лѣта 12.
Отъ како не ни любятъ гърцитѣ лѣта . . 3505.
Отъ како ни принудила слѣпота греческа да се учиме и во черквитѣ гречески да служиме лѣта 202.
Отъ како ги храниме и облечуваме и имъ полниме кесіитѣ на греческитѣ гладници лѣта 291.
Отъ како учителитѣ болгарски како апостоли ги гонятъ отъ градъ въ градъ има лѣта 13.

Съ натура болезнена, съ духъ буенъ и подозрителенъ, той се обладава постояно отъ съмнѣния. Той не може да живѣе съ никого. На това му бърка неповѣрно честолюбие. Той иска да бжде първъ, него да слушатъ, подиръ него да вървятъ. За него всички, които не мислятъ като него и не вървятъ подиръ него, дории ония, които сж оставили толкоза доказателства за патриотизма си и сж понесли толкова жертви за народа си, сж прѣдатели. Тъй, Хаджи Георги, личенъ родолюбецъ, който съгражда училище въ Скопие, създава фондъ за издържка на училището и довежда най-достойния тогава българинъ за учитель въ това училище — самия Джино, е юда прѣдатель. Такъвъ е и хаджи Зафиръ, който най-силно и енергично се застжпялъ въ конака да го брани отъ клеветитѣ на гръцкия владика. Джино обвинява въ гонение и безчестие митрополита Авксентий, въ зло епископа Партения кукушки, въ велико зло Зафира Станинъ и Петруша Шулевъ, въ велико зло прилѣпскитѣ даскали и другаря си учитель Георги Икономовъ. Всички обвинения, безосновни и сприхъ на моменти, въ които чувството взема върхъ надъ разума, изтъкватъ характерната оная черта, която и днесъ отличава нашитѣ сънародници дѣйци отвждъ Рила. Безъ да ги ороня, тази черта ги издига. Тѣ искатъ всички еднакво да мислятъ за бжднината на отечеството си — Македония, еднакво да го обичатъ и съ еднаква готовность да мратъ за него и за неговата свобода. И които имъ отстѫпватъ въ мисли, не да имъ прѣкорѣчатъ, но да ги развиятъ и освѣтятъ, както и въ рѣшителность и готовность да се жертвуватъ лудо за каузата на Македония, тѣ ги подозиратъ, обвиняватъ, епитетиратъ. Прѣдани на идеята за свободата и правото на народа си, тѣ не трепватъ прѣдъ смъртьта. И ако Джино бѣ днесъ въ редоветѣ на своитѣ съземленици, той би съревнувалъ съ тѣхъ въ любовь, жаръ и прѣданость къмъ народа, но би ги прѣвъзхождалъ въ подозрѣния, както и въ самоотвержение и въ готовность да срѣща смъртьта. Той би носилъ бомби въ джеба си, като тѣхъ, хвърлялъ би ги срѣщо всички врагове на свободата и правата на народа и, ако се види изоставенъ самъ и окрѫженъ отъ полиция, той би хвърлилъ бомба въ краката си, както безстрашния оня българинъ, така сѫщо велешанинъ, въ Солунъ прѣзъ 1903 г. и би се издигналъ, заедно съ парчетата ѝ, къмъ небето съ гнѣва и протеста си срѣщо всички, които нѣматъ неговата любовь къмъ отечеството, неговата рѣшителность и неговото самоотвержение. Джино починалъ неразбранъ. Неговата буйна дѣйность, неговитѣ безпорни заслуги и неговото самоотвержение стоятъ неоцѣнени. Буренъ покрива гроба на ентусиазирания учитель, съ когото цѣлия народъ въ Скопие съ сълзи и признателность се раздѣлилъ, когато властьта го изпратила въ прокуда. Автобиографното писмо напомня едно минало и единъ идеенъ дѣецъ, чийто общественъ животъ е клокотъ на болки и стонове за отечество и „за чесно имя болгарское.“ То ще напомня и дълга на неговитѣ ученици, съграждани и сънародници да подирятъ гроба му и да очистятъ бурена отъ него, както и да съbeратъ всичко, каквото народната память знае за него и прашнитѣ тавани сѫ запазили отъ писмата, трудоветѣ, сбиркитѣ и библиотеката му. Това послѣдното е нужно да се попълни биографията му.

Н. П. Тапчилещовъ.

Никола П. Тъпчелещовъ[1]), роденъ въ г. Калоферъ (19 февр. 1817 г.), умрѣлъ въ София на 15 май 1895 г. е билъ виденъ търговецъ и общественъ дѣецъ. Първоначалното си образувание, каквото било въ негово врѣме, добилъ въ родния си градъ и го продължилъ въ г. Пловдивъ. Билъ казватъ нѣкое врѣме и въ Одеса на учение. Оттукъ заминалъ за Цариградъ, дѣто се прѣдалъ на търговия. Изпърво работилъ съ брата си Христо, а послѣ открилъ своя търговска кантора. Неговитѣ търговско банкерски работи скоро се разширили и го турили въ сношение съ първитѣ български търговски кѫщи въ Одеса, Букурещъ, Галацъ и Виена и съ тия въ по-главнитѣ търговски градове въ Турция. Името му, както това на брата му, скоро станало извѣстно въ главнитѣ градове на България, Тракия и Македония. Интелигентенъ за врѣмето си, енергиченъ и отличенъ родолюбецъ, Никола П. Тъпчилещовъ скоро влѣзълъ въ общение съ всички видни съврѣменни обществени дѣйци, както и съ много български общини. Чрѣзъ неговата кантора изпращали пари въ чужбина. Чрѣзъ нея се сношавали по църковно-училищни работи съ българитѣ извънъ Турция. Чрѣзъ нея събирали свѣдения по въпроси отъ общественъ характеръ, изпращали ученици въ Русия на учение и дори дирили учители. Често чрѣзъ нея общинитѣ изпращали махзари по църковно-обществени работи съ молба да се прѣдадатъ на Високата порта. Това се вижда отъ съхраненитѣ двѣ копирни книги на търговската му кѫща. Писмата отъ общественъ характеръ, извадени отъ тия книги и напечатани миналата година (*„Сборникъ на Калоферската дружба“*, книга I, стр. 85—118), показватъ, че Н. П. Тъпчилещовъ не само е билъ въ прѣписка съ виднитѣ наши обществени дѣйци, но е участвувалъ непосрѣдно въ общественитѣ и народни работи. Прѣданъ на тѣхъ и воденъ отъ чувство на патриотизъмъ, той обърналъ търговската си кантора на справно бюро по обществени работи, а самъ се турилъ въ услугитѣ на всички, на които можелъ да бѫде полезенъ. Той билъ въ прѣписка съ К. Г. Фотиновъ въ Смирна, съ А. Екзархъ въ Парижъ, съ Г. Раковски въ Бѣлградъ, съ Найденъ Геровъ, д-ръ Ст. Ив Чомаковъ, Н. В. Чалѫковъ въ Пловдивъ, съ Сава Филаретовъ и Д. Трайковичъ въ София, съ Евлогий Георгиевъ въ Галацъ, съ Христо Георгиевъ въ Букурещъ, съ Г. В. Шоповъ въ Исмаилъ, съ Ив. Д. Гешооглу въ Виена, съ Д. Тошковичъ и М. Тошковъ въ Одеса, съ Рачо Мавридовъ въ Варна, съ Д. Начовичъ въ Свищовъ, съ Т. Минковъ въ Николаевъ, съ Ботйо Петковъ въ Калоферъ, съ общинитѣ въ Калоферъ, Пазарджикъ, Панагюрище и прочи, съ студенти и прочи. Къмъ Н. П. Тъпчилещовъ се обърналъ буйния и гордия учитель Джино. Това показва, че той го цѣнилъ високо за родолюбието му и за влиянието му, иначе не би му разкрилъ живота си и болкитѣ си. Не ще съмнѣние, че Н. П. Тъпчилещовъ е спомогналъ много да се съкрати прокудата на ревностния и буенъ учитель, отъ който Македония имала такава нужда. Къмъ Н. П. Тъпчилещовъ се обърнала и Велешката община съ молба да се застѫпи за тѣхния буенъ, но любимъ учитель.

Нека оставимъ да говори самото писмо:

Гоненiе и страданiе за чесно имя болгарское.

Много мой врагови,
много како скачки.
Оветвеха почернеха,
конецъ имъ пусть.

Сладкiй ми Господаръ

Ты пыташъ ме колко са моите муки бѣды и гоненiи!
Азъ отъ край до край все подробно ще ти искажемъ

мошно въ кратцѣ на ово писмо, щомъ да не бы ти нещо было непріятно.

На лѣто 1838 »бехъ момче отъ 18« годины, отъ тогава почехъ да любимъ родатъ нашъ Болгарски, и се превручихъ на Божія промысль, но безъ да престанемъ да сумъ гонитель прелажливыте гречулій, съ восхищенность почехъ да опровергавамъ нихныте лукавства и неправды.

Гоненіе отъ грчкаго Митрополита Игнатія[2]).

Игнатий[2]), гръкъ отъ Лариса, билъ втори патрияршески владика въ Велесъ, подиръ унищожението на Охридската архиепископия. Велешката митрополитска катедра заелъ въ 1795—96 г. Владикувалъ въ Велесъ 45 години. Починалъ въ 1841 г. Малокниженъ, каквито били тогава повечето гръцки владици, той челъ на гръцки, но не умѣялъ да пише. Прѣзъ негово врѣме се съградили двѣтѣ църкви въ Велесъ: прѣзъ 1837 г. храмътъ Св. Спасъ въ Бързорѣкъ и прѣзъ 1840 г. храмътъ Св. Панталеймонъ въ срѣщоположната, западната часть, на града. Въ църквитѣ свещеницитѣ служили на славянски, на който езикъ и се учили. На гръцки служилъ само владиката. Въ училищата се учило на български и славянски, но митрополията подържала единъ гръкъ учитель, койтоималъ частно училище. Въ послѣднитѣ дни на живота си Игнатий настоявалъ силно да се служи въ цървитѣ на гръцки. Той накаралъ да се чете отдѣсно въ храма Св. Панталеймонъ на гръцки. За тази цѣль довелъ гръкъ псалтъ. Игнатий, който инакъ билъ кротъкъ и гледалъ да бѫде добрѣ съ първенцитѣ българи, които били съ влияние прѣдъ правителството, получилъ заповѣдь отъ Цариградската патрияршия да почне да трѣби славянскитѣ писменни паметници и да прѣслѣдва българскитѣ учители. Той се подчинилъ на заповѣдьта и съ това оставилъ най-лоша паметъ за себе си въ Велесъ. Той обходилъ всички мънастири и църкви въ епархията, събралъ славянскитѣ книги и пергаменти и ги изгорилъ. Почналъ да клевети прѣдъ властитѣ и учителитѣ Жертва на негова клевета ще е билъ и Йорд. Х. Констандиновъ. Владиката ненавиждалъ послѣдния много. Веднъжъ учитель Констандиновъ написалъ сатира противъ Игнатий и я залѣпилъ на улицата. Ядосанъ отъ това, владиката се заканилъ да го бие и да го наклевети на властьта. Той отишелъ въ училището и сърдито заговорилъ на Костандиновъ, като заманалъ и съ пасоха си да го удари. Въ тази минута влѣзълъ Петъръ Щулевъ, грабналъ пасоха отъ рѫката на владиката, като забѣлѣжилъ на разярения пастирь, че нѣма никакво право на учителя, който е назначенъ и се плаща отъ общината. Игнатий умрѣлъ прѣзъ 1842 година и билъ погребанъ въ двора на храма св. Панталеймонъ. (Вижъ Пс. кн. XL, стр. 550—553, статия *„Сегашното и недавното минало на г. Велесъ“* отъ К.).

Злоба отъ даскала Митра[3].
Злоба отъ попъ Янета владыкінъ.
Ме обгласи Митрополитатъ да сумъ Еретикъ, затвори ми училището.
Злоба отъ грчкаго даскала Махмана[4] *и отъ Пира Екима.*
Гоненіе отъ Митрополита Теоклита[5].
Гоненіе отъ сущаго за да ми узматъ св. Библія.
Гоненіе отъ Пстушра Шулевъ[6].

Даскалъ Митре[3] билъ отъ с. Негоричани, кумановско. Годината на рождението му не се знае, както и дѣ се е училъ. Въ 1810 г. дошелъ въ г. Велесъ, дѣто открилъ славяно-българско училище. Училището било частно, негово. Открилъ го въ рилския метохъ у Велесъ. Учениците̍ му плащали по 60 пари недѣлно. Било врѣме, когато приходътъ му се възкачвалъ и до 6—7 гроша недѣлно. Училъ дѣцата и на църковно пѣние. Въ 1832 г. билъ назначенъ за учитель отъ църковното настоятелство въ Бързорѣкъ, източната часть на Велесъ. Плащали му отъ църковния ковчегъ. Той билъ първиятъ общински учитель въ Велесъ. Съ неговото назначение се турило началото за безплатно учение на дѣцата. Учителствувалъ, съ малко прѣкѫсване, цѣли 22 години въ общинското училище. Всички по-стари грамотни на български въ Велесъ били негови ученици. Самъ И. Х. Констандиновъ билъ неговъ ученикъ и слѣдъ врѣме неговъ колега. На старини ослѣпѣлъ. Починалъ въ 1857—58 година. (Вижъ, Пс., кн. XL стр. 558)

Махманъ[4], учитель гръкъ, плащанъ отъ митрополията, прѣподавалъ частно гръцки на куцовлашки дѣца.

Теоклитъ[5]. Наслѣдилъ владиката Игнатий. Той билъ простъ монахъ при патрияршията. Съ пари и хитрости сполучилъ да бѫде завладиченъ на 30 години и назначенъ велешки митрополитъ. Християнитѣ въ Велесъ го посрѣщнали студено, но скоро съ държането си той успѣлъ да ги разположи. Въ училищнитѣ работи не се бъркалъ. Въ негово врѣме гъркъ учитель не се подържалъ отъ митрополията, както това било при неговия прѣдшественикъ. Самъ владиката залегналъ да се учи на славянски. Владикувалъ отъ 1842—1847 г. Прѣзъ 1847 г. билъ дигнатъ отъ Велесъ и пратенъ въ Беръ (Вижъ Пс. кн XL, статия: *Сегашното и недавнашно минало на г. Велесъ*, стр. 552—553).

[6] *Сѣмейството Шулеви* е вземало дѣйно участие въ църковно-училищнитѣ работи въ Велесъ. Петрушъ Шулевъ (1798-1868) му оставилъ въ примѣръ ревностьта си и родолюбието си. Той билъ единъ отъ дѣйцитѣ, които съдѣйствували да се съгради храма Св. Спасъ и да се открие общинско училище въ Бързорѣкъ. Той билъ безкниженъ, но съ силенъ умъ и естествено развитъ мѫжъ. Приятель на просвѣтата и влиятеленъ въ конака, почитанъ отъ гражданитѣ, той се застѫпялъ прѣдъ властьта за общественитѣ работи и за учителството. Не веднъжъ той въздържалъ и прѣдпаз-

Зло велико отъ даскала прелажливаго Спиридона Нишлія[7]*.*

Зло отъ даскала Милутина великолажливца србина.

Зло велико отъ даскала Жинзифа[8] *цинцарогрека.*

валъ съ съвѣти буйния и нетърпѣливия учитель Джино. Той го посъвѣтвалъ и въ 1860 г. да се отстрани отъ Велесъ, додѣто замине великия везирь Кърбъзли Мехмедъ паша, който заедно съ Гаврилъ Кръстевичъ и Фотиади бей обикалялъ европейскитѣ вилаети. Той се боялъ, че битолскиятъ владика Венедиктъ ще се възползва да наклевети Джино, когото мразилъ и гонилъ. Джино не послушалъ съвѣтитѣ му. Неговитѣ страхове се сбѫднали: Джино билъ обискиранъ и пратенъ на заточение.

[7] Въ Велесъ, както въ Скопие, Прилѣпъ и др. градове у Македония имало учители сърби. Тѣ учителствували въ български училища съ другари българи учители. Тѣ не били агенти на пропаганда. Сръбската пропаганда въ Македония се явява по-късно, и не датува по-рано отъ освобождението на България. Прѣди 1850 г. българитѣ учители били редки, а броятъ на българскитѣ училища отъ година на година расълъ. Общинитѣ били принудени да дирятъ учители, дѣто намѣрятъ. Понеже сърбитѣ били най-близки, общинитѣ уславяли за учитель всѣки сърбинъ учитель, който се явявалъ или който имъ билъ прѣпорѫчванъ. Такъвъ учитель въ Велесъ билъ Спиридонъ отъ Нишъ. Той билъ доведенъ за учитель въ 1844 г. отъ Петрушъ Шулевъ и Ангелъ Палашевъ, най-развития тогава гражданинъ въ Велесъ. Послѣдниятъ, макаръ да се училъ въ Бѣлградъ и Пеща на сръбски и нѣмски, билъ горещъ патриотъ българинъ. Той се подписвалъ „зритель и настоятѣль словено-българской училиште прьцоречкогъ“. Въ това „словено-българско“ училище учителствувалъ Спиридонъ, отъ когото се оплаква Иорданъ х. Костадиновъ Джино.

Другъ сърбинъ учитель, отъ когото се оплаква сѫщиятъ, е Нешковичъ. Той учителствувалъ въ това училище отъ 1856 до 1858 г. Условенъ билъ заедно съ жена си. Училището нарекълъ „Търговско училище“. Прѣподавалъ на сръбски, но билъ въ найдобри отношения съ учитель Икономовъ, отличенъ патриотъ и запаленъ български дѣецъ. Самъ Нешковичъ билъ образованъ мѫжъ, свършилъ билъ правнитѣ науки въ Пеща. По-късно за български учитель въ Велесъ билъ условенъ, по прѣпорѫка на бившия велешки митрополитъ Авксентий, Георги Милетичъ, баща на сегашния нашъ професоръ Л. Милетичъ. (Вижъ Пс. кн. XI, стр. 571 — 575).

[8] Баща на познатия български поетъ и писатель Ксенофонтъ, Жинзифовъ на автора на поемата „Кървава кошула“ и прѣводачъ на „Слово о полку Игора“ и на чешката „Кралидворска рѫкопись“.

Гоненіе съ безчестіи отъ Миттрополита Авксентія[9] *болгарина и безкнижнаго.*

Разореніе на училището ми отъ Истаго.

Разны безчестіи отъ сущаго.

Неученіето и простотата на отечеството отъ постреканіи Авксентіевы силно ме гони, но и оно само незнае за каква причина.

Гоненіе отъ вси священницы.

Гоненіе отъ скопски Митрополитъ.

Велико зло отъ четирма грекомана Скопски.

Велико зло отъ Никола х. Трайковъ, зло седмогодишно.

Зло отъ Калугератъ Монастыра Побожіе.

Зло отъ Калугератъ Марковъ манастырь.

Зло отъ Поповыте.

Ме оклевети Митрополитатъ на Али бега и на всички мезличъ какъ да сумъ былъ бунтовникъ и Русски гледачъ.

Обклеветенъ на Гали бега.

Обклеветенъ на скопскій каймаканъ.

Гоненіе немилостиво отъ Митрополитатъ скопски.

Обклеветенъ на Тосумъ Паша въ Призренъ.

Гоненіе отъ митрополитатъ Призренски.

Зло велико отъ учителя Никола Мусулинъ сръбинъ.

Зло въ Гиланы, отъ Епитропотъ на Призренскій Митрополитъ.

Обклеветенъ на Акифъ Паша Призренскаго.

Все що имахъ въ Призренъ узеха ми.

Бѣда въ Скутари.

Бѣда въ Призренската хапсана.

Бѣда въ Сирникъ.

Бѣда въ Кочаникъ.

Бѣда въ Тетово.

Велика бѣда въ скопската хапсана.

До десетъ пути избиха ме въ Скопѣ.

Велико зло отъ Зафира х. Кочовъ, онъ е Іуда предатель.

Велико зло отъ х. Георгія[10] *очъ е Іуда предатель.*

---

[9] Авксентий митрополитъ Велешки, по-рано Мостарски. Единъ отъ именититѣ трима български иерарси, които се обявили противъ Цариградската патрияршия и се турили на чело на българския църковенъ въпросъ. Той е родомъ отъ Самоковъ. Училъ се въ Рилския мънастирь.

[10] *Хаджи Георги Поповичъ* билъ първенецъ и дѣецъ въ Скопие. За да служи по-добрѣ на народа си, той оставилъ търговията на братията си, а самъ се прѣдалъ на общественитѣ работи. Той работилъ да открие българско училище и да доведе българинъ владика въ Скопие. Мечтаялъ и за българско царство. Той се турилъ на чело на младежитѣ. Съ него били Зафиръ Милевъ

Шестьдесеть дена ме пратиха въ Бытоля за имя Руссъ.
Гоненіе отъ Антима[11] *велешкаго Митрополита.*

Зафиръ х. Кочовъ), Георе Трайковъ, Хаджи Кочо, Гйорги Карайовевъ и пр. По неговъ починъ съградило се ново училище въ църквата Св. Богородица и се образувалѣ фондъ за поддържката му. Фондътъ възлизалъ на 30,000 гроша. Зафиръ хаджи Кочовъ билъ съ голѣмо влияние въ конака. Хаджи Георги и Зафиръ условили въ 1848 г. за учитель въ училището Джино. Поповичъ билъ въ сношение съ Одеса, поради което билъ подозрѣнъ, като руски агентъ. За такъвъ подозирали и учитель Джино. Хаджи Георги билъ назначенъ за почетенъ руски консулъ въ Скопие и почналъ да дига на кѫщата си руско знаме. Гръцкиятъ владика Иоакимъ, възползуванъ отъ това, оклеветилъ хаджи Георги и Джино. Прѣзъ врѣме на Кръмската война хаджи Георги билъ заточенъ въ Сѣресъ, а за Джино се застѫпилъ силно Зафиръ Милевъ. Прѣзъ 1857 г. Иоакимъ наново наклеветилъ учительтъ Джино прѣдъ властьта. Прѣдставилъ го за бунтовникъ и руски агентъ. На 23-и януари 1857 г. Джино билъ изгоненъ отъ Скопие. Всички българи излѣзли и го изпратили. Изпращанието на Джино приличало на това на Гр. Пърличева въ Охридъ. (*Псп.* кн. LV—LVI, стр. 122—131).

[11] *Антимъ* е послѣденъ гръцки владика въ г. Велесъ. Велешката катедра заелъ прѣзъ 1853 г. Отначало се държалъ добрѣ съ гражданитѣ. Залегналъ да се учи български. Въ черква почналъ да чете нѣкои кѫси молитви на славянски. Гледалъ да бѫде добрѣ съ учителитѣ, особено съ учителя Икономовъ, който се ползвалъ съ голѣмо влияние. По българския църковенъ въпросъ се изказвалъ въ полза на българитѣ. Помамени отъ това, първенцитѣ му прѣдложили да се откаже отъ патрияршията. Той не склонилъ. Този неговъ отказъ отстудилъ гражданитѣ. Алченъ за пари, Антимъ почналъ да съблича народа. Първенцитѣ се събрали, опрѣдѣлили му заплата и му забранили да събира пари отъ паство (1860 г.), но владиката не се съгласилъ и протестиралъ прѣдъ властьта, като си подалъ оставката. На три пѫти се опиталъ да наклевети първенцитѣ прѣдъ властьта, но и тритѣ пѫти билъ уличенъ въ лъжа и изобличенъ отъ самитѣ власти. Прѣзъ августъ 1860 год., възползуванъ отъ отсѫтствието на първенцитѣ, които били на панаиръ въ Прилѣпъ, владиката отишелъ при най-влиятелния турчинъ въ Велесъ, Хаджи Исмаилъ, и му явилъ, че българитѣ готвили бунтъ и че на чело на бунта били Зафиръ Ангеловъ, Х. Георги Дръндаръ, Мише Кушевъ, учителитѣ Икономовъ, Джино и др. Хаджи Исмаилъ познавалъ добрѣ българитѣ и изведнъжъ схваналъ, че владиката клевети. Поискалъ писменно да му изложи за готвения бунтъ, което владиката сторилъ. Благородниятъ турчинъ изобличилъ владиката въ клевета и интриги, като го поканилъ, намѣсто да смразява народа съ царщината, да напусне Велесъ. Втори пѫть оклеветилъ първенцитѣ прѣзъ 1867 г. прѣдъ муширъ Исмаилъ паша, който заминавалъ прѣзъ Велесъ за

Зло велико отъ учителя Нешковича прелажливый србинъ.

Зло велико отъ учителя Георгія Икономовъ[12]*) многолажовнаго.*

Босна. Казалъ на мушиpъ паша, че нѣкои отъ първенцитѣ били въ сношение съ московцитѣ и сърбитѣ. Пашата повикалъ първенеца Михаилъ Кушевъ, комуто съобщилъ какви свѣдения има за него и за другитъ първенци. Безъ да защищава себе си и оклеветенитѣ първенци, Кушевъ помолилъ пашата да повика турскитѣ първенци и да узнае отъ тѣхъ, има ли опасность отъ страна на българитѣ за царството. Събранитѣ турски първенци съ негодувание отхвърлили клеветитѣ. Исмаилъ бегъ нарекълъ владиката интригантинъ и клеветникъ. Пашата повикалъ владиката и го изобличилъ прѣдъ турскитѣ първенци. Трети пѫть съ телеграми до патрияршията оклеветилъ велешкитѣ младежи. Работата се състояла въ това. Българскитѣ първенци отъ Цариградъ съобщили, както навсѣкѫдѣ, тъй и въ Велесъ, радостната вѣсть, че турското правителство се съгласило да признае църковнитѣ права на българския народъ. Това било прѣзъ 1868 г. на 5-и декември. Първенцитѣ въ Велесъ прогласили, че Велеската епархия се отцѣпва отъ патрияршията. Една депутация отъ младежитѣ Д. Карамфиловичъ, К. Шулевъ, Т. Х. Митовъ, Д. Свакяровъ, П. Урумовъ и П. Дрѫндаръ съобщила, по порѫчка на първенцитѣ, рѣшението на владиката и го поканила да служи на 6-и декември, като спомене, намѣсто името на патрияpха, всѣко епископско православно, както и да направи молебенъ за султана. Владиката не се съгласилъ. На 7-и декември сѫщата депутация, по рѣшение на първенцитѣ, съобщила на Антима, че народътъ го не признава вече за свой пастирь. Прѣдложила му да напусне веднага митрополията, което ѝ сторилъ. По поводъ на това той телеграфиралъ, че велешкитѣ младежи били напоени съ бунтовнишки духъ, че били го нападнали въ дома му и че народътъ се намѣсилъ да го защити, но станали сбивания и се пролѣла кръвь. Битолскиятъ мютесарифинъ веднага потеглилъ съ отдѣление войска за Велесъ съ строга заповѣдь отъ великия везиръ и солунския валия да потуши бунта и да накаже бунтовницитѣ. Първенцитѣ турци съ негодувание се научили за клеветитѣ на владиката. Тѣ се явили прѣдъ разярения мютесарифинъ и разправили, че никакъвъ бунтъ не е имало и никаква кръвь не е пролѣна. Самъ владиката призналъ, че телеграмата му до патрияршията не е вѣрна. Изобличенъ така, Антимъ станалъ невъзможенъ. Слѣдъ това велешани го изгонили. (Пс. кн. LX стр. 580—589).

[12]) *Георги Икономовъ* (1822—1865) е роденъ въ Дупница. Първоначално се училъ при Неофитъ Рилски. Образованието си продължилъ въ Пловдивъ и въ Цариградъ, у прочутото Арнаутъ-киойско училище. Отначало се занимавалъ съ търговия, отпослѣ се прѣдалъ на учителство и писателство въ Карлово, Сопотъ, Велесъ и Прилѣпъ. Билъ симпатиченъ, благъ въ обноски, интелигентенъ и

Зло велико отъ пріятелите.
Превара великолажа и немилостиво зло отъ Владикина Якимка Професора. ч, д. с.
Превара отъ Милутина Вукадиновика професора. ч. д. с.
*Немилость отъ Илія Гарашанина*13)*.*
Мука отъ дълги путовы
Мученіе отъ Отца ми защо немогохъ да го успокоймъ.
Гоненіе отъ велешкій Мудиръ.
Гоненіе отъ Бытолскій Митрополитъ.
Гоненіе отъ Дебрски Митрополитъ.
Зло отъ Кърчовски Монастиръ.
Бѣда отъ Крчова до Велесъ.

енергиченъ. Горещъ патриотъ, той повелъ борба срѣщо гръцката патрияршия въ мѣстата, дѣто учителствувалъ. Въ Велесъ и Прилѣпъ оставилъ най-добри спомени като учитель. Живѣлъ съ всички добрѣ билъ въ противоположность на Джино, прѣдпазливъ и тактиченъ. Джино не можелъ, по характера си, да живѣе съ него. Покойниятъ В. Кънчовъ цѣни високо дѣйностьта на Икономова. Той казва, че името му трѣбва да се тури между имената на най-добритѣ наши дѣйци прѣзъ началото на втората половина отъ изтеклото столѣтие. (Пс. кн. LX, стр. 389).

*Илия Гарашанинъ*13)*,* (1812—74) привърженикъ на династията Карагеоргиевичъ, далъ една отъ крупнитѣ личности на Сърбия, шефъ на партия, народенъ прѣдставитель (св. Андрейска скупщина), министръ, посланикъ. Въ 1839 г. участвувалъ въ бунта противъ князъ Милошъ. Подиръ несполуката принудилъ се да напусне Сърбия. Въ чужбина живѣлъ до 1842 г. Когато заелъ сърбския прѣстолъ Александъръ Карагеоргиевичъ, Гарашанинъ билъ назначенъ м-ръ на вжтрѣшнитѣ работи. Отъ 1852 до 1854 билъ м-ръ прѣдседатель. Отъ прѣдседателството и министерството билъ отстраненъ по влияние на руситѣ. Въ 1857 г. поелъ отново министерството на вжтрѣшнитѣ работи, на което останалъ до детронирането на Карагеоргиевича. Подиръ смъртьта на Милоша, въ 1862 г. станалъ м-ръ прѣдседатель. На 1867 г. се отстранилъ отъ държавничеството по недоразумѣние съ князя. Пращанъ е при Наполеонъ III съ особна мисия. Учитель Джино го познавалъ лично, ходилъ при него въ Бѣлградъ и билъ въ прѣписка съ него, както и съ нѣкои бѣлградски професори. Милошъ Милоевичъ билъ въ прѣписка съ него. Той дори го увѣщавалъ да се прѣсели въ Сърбия, като му обѣщавалъ и пенсия. Увѣщанията и пенсията не съблазнили ентусиазирания учитель на „благородното болгарство“. Той си останалъ въ Велесъ. Покойниятъ В. Кънчовъ слушалъ отъ нѣкои велешани, че Джино билъ избранъ за почетенъ (по-вѣроятно за дописенъ) членъ на сръбската академия, което му спечило много неприятности въ града. Самъ Джино, както свѣдочи писмото му, е разочарованъ отъ сръбскитѣ професори и държавници (Пс., кн. LX, стр. 580).

Обклеветаніе отъ Бытолскій Митрополитъ на Мюшуръ Паша Бытолскій.

Обклеветаніе отъ истаго на Сераскеръ Исмайлъ Паша.

Исмайлъ Паша ме изгони отъ Прилепъ.

Велико зло отъ прилепските даскали.

Бѣда отъ Прилепъ до Велесъ.

Зло отъ Партенія Епископа Кукушкаго. 62

Зло отъ К. Петковича отъ мое отечество Велесъ, който е Асесоръ въ Русското въ Дубровникъ Консулато. 63

Зло отъ Волкова.

Зло отъ А. П. Гранитскаго.

Велико зло отъ Трайка Јовановъ.

Велико зло отъ Зафира Станинъ и Петруша Шулевъ кой ме изгнаха отъ Манастиръ Ветерско.

Скопскій, Бытолскій[14]*), Призренскій, Вранскій, Охридскій, Струмничкій и Кіостендилскій Митрополиты ме прѣдадоха на великій Везиръ Кърбризли Мехметъ Паша.*

Гавріилъ Бей[15]*) и Фотіадисъ на три часа нощя ме земаха отъ дома, ме затвориха хапсъ.*

Бѣда въ Велешката хапсаана.

---

[14]) Битолски владика прѣзъ това врѣме билъ Венедиктъ. Енергиченъ, лукавъ и отмъстителенъ гръкъ, той прѣслѣдвалъ българскитѣ учители и всички по-събудени българи. Особено злѣ билъ настроенъ срѣщо Иорданъ х. Костадиновъ за неговия буенъ духъ и за неговитѣ проповѣди срѣщо гръцитѣ. Той го изгонилъ изъ епархията си, изъ г. Прилѣпъ, дѣто билъ учитель и бунилъ народа срѣщо него. Но не се задоволилъ съ това. Той го прѣслѣдвалъ и въ Велесъ. Той знаялъ, че вълненията срѣщо Велешкия Антимъ се подклаждатъ и раздухватъ отъ Джино. Възползванъ отъ прѣбиването на великия везирь Мехмедъ Кърбъзли паша въ Велесъ, Венедиктъ рѣшилъ да очисти еперхиитѣ отъ българитѣ учители, които размирявали народа и тласкали младежитѣ къмъ буни. Той се явилъ прѣдъ везиря и наклеветилъ учителитѣ Икономовъ и Джино като бунтовници. Първиятъ нарекълъ руски шпионинъ, а вториятъ сърбски агентъ, който въ училището учи дѣцата на талимъ. Клеветата сполучила. Везирьтъ заповѣдалъ да се прѣтърсятъ домоветѣ на учителитѣ. При обискътъ присѫтствувалъ и Гавраилъ Кръстевичъ. Въ дома на учитель Икономовъ нищо компрометирно не се намѣрило, но въ дома на учитель Джино намѣрили нѣкои отъ съчиненията на Раковски, вѣроятно, „Горски пѫтникъ", „Дунавски лебедъ" и др. Джино билъ затворенъ и изпратенъ на заточение въ Мала Азия, въ Айдинъ Гюзелъ Хисаръ, отдѣто писалъ писмото, което печатаме. (Вижъ П. сп., кн. LX, стр. 58—82).

[15]) *Гаврилъ Кръстевичъ*, ученъ българинъ, високъ турски сановникъ, авторъ на Екзархийския уставъ, генералъ губернаторъ на Южна България. Умрѣлъ прѣзъ 1898 въ Цариградъ.

Бѣда въ село Изворъ.
Бѣда и безчестіе въ Прилепска хапсаана.
Бѣда 25, дена въ Бытолска хапсаана.
Бѣда въ село Паница.
Бѣда и мученіе въ Острово[16]), удариха ми 50 грбача.
Бѣда въ градъ Воденъ.
Бѣда въ градъ Ениже.
Бѣда на Вардаръ хани.
Бѣда въ Солунска хапсаана.
80 *Зло отъ Партенія Епископа.*
Нейсказаны муки отъ диви суварій.
Бѣда въ Чанакъ кале; 9„ дни въ гадни занданъ.
Бѣда въ Смирненската хапсаана 18„ дни въ гадна смрадъ.
Жалостно состояніе. Пешъ отъ Измиръ до Айдинъ Гузелъ хисаръ отъ една страна до друга, въ седумъ дни дойдохъ.
Бѣда отъ скудости въ Айдинъ.
Бѣда въ Спиталето.
Зло велико отъ Епитропатъ на спиталето.
Отровъ на душата ми отъ грчките свещеницы.
Зло отъ спиталіото.
Зло велико отъ даскалъ Викториди.
Зло отъ даскалъ Сократа.
Зло отъ даскалъ Георгія Григоропуло простака и лукавца.
Зло отъ тримина Болгарина нейсделканы.
Препири съ грцы за да си бранимъ родатъ ни болгарскіи.
97 *Велико мученіе 2½ годины отъ скудость, отъ самота, отъ хули, отъ препири, верху мене е былъ пакровь жалованіе, плачь, туга и смерть.*

Наконецъ ударъ ме найде щехъ да умрамъ, който живимь не за мене, но за името на превозлюбленаго ми Рода Болгарскаго.

Ето предисловіето ми на моето за Болгарството ми Гоненіе.

Сега Богъ да даруе долга и весела животъ на нашіи Царь Султанъ А. Азиса и такъ въ неговите добри дни още мало да поживеемъ.

I. х. Константіновъ.

12 апрілъ 1863 год.
Гюзелъ Хисаръ.

---

[16]) Въ с. Острово, Воденска кааза, сега станция по желѣзнопѫтната линия Солунъ-Битоля, злочестиятъ учитель Джино е билъ злѣ битъ съ камшикъ отъ свирепитѣ и диви стражари, които го конвоирали за Мала-Азия. Тукъ той изгубилъ дѣсното си око. Единъ отъ стражаритѣ завъртѣлъ камшика си и ударилъ окования злочестникъ по окото. Ударътъ билъ тъй силенъ, че окото се пръснало. Въ Солунъ той стигналъ съвършено изтощенъ и боленъ отъ раната на окото, която се подлютила и много го мѫчила. (Бъл. прѣгледъ, кн. IV, 1896 г., стр. 99).

VII.

Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава*).

Въ наведения разказъ отъ Дуклиянския пресвитеръ, въ които, както видѣхме, се говори за идването на българитѣ отъ къмъ р. Волга заедно съ сѣмействата си и съ всичкитѣ движими имоти и огромни срѣдства, подъ прѣдводителството на единъ върховенъ вождъ, когото българитѣ на свой езикъ наричали *хаганъ* и комуто били подчинени деветь князе, които управлявали и сѫдели нѣкогашния многолюденъ български народъ, намираме такива свѣдѣния, които се схождатъ съ историческата дѣйствителность и почти напълно могатъ да се потвърдятъ отъ съврѣменитѣ на събитието източници. Така напримѣръ, че прѣселванието на прѣбългаритѣ е станало отъ мѣстностьта около р. Волга, не подлежи на съмнѣние, защото то се констатирва едногласно отъ съврѣменитѣ и покъсни писатели, както имахме вече случай да наведемъ въ нашата студия. Че изселванието се извършило ведно съ сѣмействата и движимитѣ имоти, сѫщо тъй не може да се оспорва отъ критиката, тъй като това е било изобщо въ редътъ на нѣщата, щото изселващитѣ се народи да водятъ съ себе си женитѣ, дѣцата и добитъка си. Волжко-камскитѣ българи още прѣзъ 1041—42 год. сѫ живѣли въ чадъри на брой 50.000. Тѣ смѣтали своята земя за най-отдалечена отъ останалитѣ турски земи. Сравн. Frähn. Bullet. scientifique de l'Acad. de St.-Pétersburg t. IV, 1838, p. 379.). Че прѣдводителя имъ се величаелъ съ титлата *каганъ*, и върху туй неможемъ да се съмняваме. (По тоя въпросъ имахме случай да говоримъ доста подробно въ статията си: „титлитѣ на старобългарскитѣ господари“ I кн. на Минало). Че сѫ сѫществували и други вожди (principes) който сѫ били подчинени съ ордитѣ си на върховния вождъ (chagan) и че отдѣлнитѣ вожди самостоятелно управлявали и сѫдѣли ордитѣ си, които съвокупно образували многолюдния български народъ, се установява и отъ редъ други свидѣтелства. Прѣди всичко нека си припомнимъ тукъ за обичая между българитѣ да нагласяватъ даже гръцкитѣ пленници въ отдѣлна група, поставена подъ управлението на прѣдводитель (стратилатъ), които билъ подчиненъ на върховния вождъ на българитѣ. Племенното устройство запазили българитѣ даже и между подчиненитѣ на тѣхъ словѣнски племена, които заварили въ Мизия при покоряванието имъ. Такъва наредба българитѣ наслѣдили отъ прѣдѣдитѣ си. Тя е била свойственна на всичкитѣ сродни племена съ българитѣ: на хунитѣ, аваритѣ, печенегитѣ, куманитѣ и пр. а сѫщо тъй и на всичкитѣ старотюркски племена, както това узнаваме и отъ старотурскитѣ каменни надписи въ Монголия отъ началото на VIII вѣкъ подиръ Христа. Така въ тѣхъ четемъ: Ich war ein aus vollständigen Stämmen bestehendes Volk, (азъ бѣхъ народъ, които се състоехъ отъ комплектни племена). W. Radloff. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei S. 8. Или още: Die Stammweise lebenden ordneten wir in Stämme. brachten die chanswürde zur Geltung. Ibid. p. 12 (тѣзи, които живѣеха по начинъ, по които живѣятъ племената, устроихме ги въ (сѫщински) племена и поставихме въ дѣйствие ханския санъ, или турихме въ сила ханското достойнство). И по нататъкъ: Wie ich, das türkische Volk samelnd Stämme gebildet habt. Ibid. p. 36 и пр. Да се нагласи единъ разбитъ народъ или племе наново на племена, е означавало, щото послѣдното да се явява съ ордата си на помощь на владѣтелния ханъ. А сѫществуванието у прѣбългаритѣ *принципътъ на племенната организация* извънредно важи при обяснението причинитѣ за успѣхътъ имъ въ Мизия веднага слѣдъ завладяванието ѝ отъ тѣхъ.

---

*) Продължение отъ кн. I стр. 117.

Обаче, въ разказа на Дуклянския пресвитеръ, остава загадочно само собственото име на българския прѣдводитель *Крисъ* (Kris (?)), което прѣдизвиква подозрѣние върху правдоподобностьта на цѣлия разказъ. Нъ като се има прѣдъ видъ, че въ кодекситѣ често се побъркватъ совственитѣ названия отъ самитѣ прѣписвачи, то едва ли подобно смѣшение трѣбва да укаже влияние върху духътъ на разказа. Що се отнася пъкъ до числото на прѣдводителитѣ (principes), които били подчинени на българския върховенъ ханъ (въ единъ прѣписъ се наброяватъ осъмь, а въ други деветь), то и туй надали е отъ значение при оцѣнката на нашия разказъ въ Дуклянската хроника. Въ всѣки случай източникътъ, отъ дѣто черпилъ словѣнския пресвитеръ е билъ доста надѣженъ по отношение идването на българитѣ въ полуострова ни.

Между туй за държавния строй на прѣбългаритѣ важно е да се знаятъ отношенията спрямо словѣнитѣ, които били заварени отъ прѣбългаритѣ въ Мизия. Седъмь словѣнски племена били настанени въ (сѣвероизточна България) Малка Скития и Мизия; тѣ признавали върховната власть на Византия *(ὑπὸ χριστιανῶν τότε κρατουμένην* Theoph. p. 547 ed. Bonn.)*). А крѣпоститѣ въ тази область, снабдени съ незначителни гарнизони, били населени съ мѣстнитѣ тракийски остатки, които били християни съ гръцко-римска култура. *(καὶ ἤρξαντο τὰ ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν ὄντα κάστρα τε καὶ χωρία ἐπιρρίπτειν και αἰχμαλωτίζειν)*. Българитѣ слѣдъ настаняванието си въ Малка Скития и Мизия, почнали да разрушаватъ крѣпоститѣ и селенията, които се намирали подъ властьта на Византия).

---

*) Г-нъ проф. В. Златарски погрѣшно твърди, че само „страната на сѣв. отъ източния Балканъ била вече завзета отъ словѣни, които, макаръ и да живѣяли на византийска територия, все още не сѫ се смѣтали като поданици на ромейския императоръ, който тепърва би трѣбало да ги покори подъ властьта си“. Студии по българската история, стр. 335. (Пер. спис. кн. LXIII). Фактътъ, че византийскитѣ сухопѫтни войски сѫ се опѫтили прѣзъ Тракия и стиг-

Както лѣтописецътъ Теофанъ, тъй и патриархъ Никифоръ ни разпривятъ, че българитѣ, слѣдъ като се настанили въ страната между Дунава, Балкана и Черно море, завладѣли и намиращитѣ се на близо словѣнски народи, така нарѣченитѣ седъмь племена, отъ които едното сѣверитѣ *Σεβέρεις*, поселили въ мѣстата на изтокъ отъ прѣдната часть на берегавската клисура, а останалитѣ седъмь племена, които били *ὑπὸ πάκτον* поданни на българитѣ, поселили на югъ и западъ дори до Авария. *(Κυριευσάντων δὲ αὐτῶν (τῶν Βουλγάρων) καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαυΐνῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σεβέρεις κατῴκισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισούρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὰς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρι Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτον ὄντας.* Theop. p. 549. А Никифоръ пише: българитѣ „завладяватъ и блисконаходящитѣ се словѣнски народи и на едни отъ тѣхъ заповѣдватъ да укрѣпяватъ мѣстата, които се намиратъ близо до аваритѣ, а на други — да държатъ мѣстата, които се допиратъ до ромеитѣ. *(Κρατοῦσι δὲ (οἱ Βούλγαροι) καὶ τῶν ἐγγιζόντων παρῳκειμένων Σκλαβηνῶν ἐθνῶν, καὶ οὓς δὲ τὰ πρὸς Ῥωμαίους ἐγγίζοντα τηρεῖν ἐπιτάττουσιν.* Niceph., p 35)“. Думитѣ *κυριευσάντων*, като ги завладѣли *ὑπὸ πάκτον ὄντας*, които били поданни, *κρατοῦσι* държатъ ги, *ἐπιτάττουσιν* заповѣдватъ, сѫ достатѣчни да ни убѣдатъ въ факта, че словѣнскитѣ племена, които по прѣди били поданни на Византия, съ промѣната на владичеството въ тѣзи страни, подпаднали подъ властьта на новитѣ господари, българитѣ. Обаче нашия професоръ г-нъ В. Златарски приема, че прѣбългаритѣ се намирали въ съюзни отношения съ мизийскитѣ словѣни и че мѣжду тѣхъ нѣмало побѣдители и побѣдени. „При това, пище г. Златарски, Теофанъ изрично забѣлѣзва, че тѣ (словѣнитѣ) били *ὑπὸ πάκτον*, т. е, „подъ договоръ*)“. Че „дълго слѣдъ официалното при-

---

нали до устието на Дунава, кѫдѣто по море стигнала и византийската флота, установява по най-категориченъ начинъ, че словѣнскитѣ племена били подчинени на Византия. При туй не трѣба да се забравя още, че византийския императоръ прѣдприелъ походътъ срѣщу българитѣ съ цѣль да защити сѣверо-източната си граница *(καὶ τὰ πλησιάζοντα τῷ Δανουβίῳ ἐκτρέχει καὶ λυμαίνεται, τοῦτ᾽ ἔστιν τὴν νῦν ὑπ᾽ αὐτῶν (τῶν Βουλγάρων) κρατουμένην χώραν ὑπὸ χριστιανῶν τότε κρατουμένην.* Theoph. p. 547.).

*) „Въ какво се състоялъ тоя договоръ? Отъ думитѣ на Теофана се види, че българитѣ сѫ измѣстили само северитѣ, които

„знавание на новооснованата държава, византийскитѣ писатели „строго различаватъ въ нея българи и словѣни и въ първитѣ „съвмѣстни походи срѣщу Византия словѣнитѣ ни се прѣд„ставятъ въ еднакви съ българитѣ отношения спрѣмо българ„ския князъ. Така, Тервелъ, отивайки на помощь на Юсти„нияна II Ринотмета, потеглилъ съ цѣлия нему подвластенъ „народъ, българи и словѣни. (*συγκινεῖ πάντα τὸν ὑποκείμενον „αὐτῷ λαὸν τῶν Βουλγάρων καὶ Σκλάβων* Theop., 374). Освѣнъ „това, продължава г-нъ В. Златарски, ако да биха словѣнитѣ „покорени, поробени и да не бѣха си запазили своето вжтрѣшно „самостойно положение, тѣ не биха могли така лесно да се „отцѣпватъ отъ българитѣ, както направиха при покачванието „на Телеца; дори и въ тая сжщата епоха тѣ се явяватъ по„вече като съюзници, отколкото като единъ покоренъ народъ. „Така, когато Телецъ почналъ война въ 762 год. съ византий„ския императоръ, той излѣзълъ срѣщу него въ съюзъ съ сло„вѣнитѣ“. Teoph. 433: *ὁ δὲ Τελέζης ἀκούσας τὴν διὰ γῆς καὶ „θαλάσσης κατ᾿ αὐτοῦ κίνησιν, λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ „τῶν προσπαρακειμένων ἐθνῶν χιλιάδας κ΄.* Niceph., „69: *καθ᾿ ὃν Τελέσσιος ἐξέρχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβη„νῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη*“. (Период. спис. кн. 63 стр. 336). Това сж сжщинскитѣ научни доводи, прѣдставени отъ г-нъ проф. В. Златарски, при помощьта на които се сили да прокара

„тѣ поселили на изтокъ, т. е. къмъ източнитѣ проходи на Балкана, „Лапушненския и Гулишкия, а сами завзели тѣхното мѣсто, т. е., „устието на Верегавския проходъ, т. е., днешния Чалъкавакски, като „взели върху си отбраната му. Другитѣ пъкъ седемь рода *(γενεαί)* „или общини словѣнски (?) се поселили на западъ (?), за да защи„щаватъ страната отъ аваритѣ“. (У Теофана стои *εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν*, т. е., а въ мѣстата къмъ югъ и западъ). „Вече това разпрѣдѣление, защита на завзетата отъ двата народа „територия, ни показва, че между българитѣ и словѣнитѣ е билъ „сключенъ нѣкакъвъ (sic) договоръ за взаимна защита отъ съсѣдитѣ; „и нѣма съмнѣние, че при сключванието на тоя договоръ били сж „прѣдоставени извѣстни права, както на еднитѣ, така и на другитѣ, „но какви именно; за сега остава за насъ неизвѣстно.

„Въ всѣки случай, надали ще трѣба да се сжмняваме, че от„ношенията. въ които се поставили двата народа, не сж били отно„шения на побѣдители къмъ побѣдени: напротивъ като имаме прѣдъ „видъ централното положение, което завзели сега българитѣ между „словѣнскитѣ племена, а сжщо и първенствующата роля, която пър„витѣ играли въ понататъшнитѣ събития, пада се да признаемъ, че „словѣнитѣ сж *влѣзли съ българитѣ въ отношения федера„тивни, съюзни, първоначалната цѣль на които била да за„пазватъ взаимно независимостьта си*, и може да се прѣдпо„лага, че въ вжтрѣшната си уредба и двата народа останали отна„чало съвършено самостойни и живѣли отдѣлно единъ отъ други“.

твърдението си, че словѣнитѣ, които се намирали въ българската държава *„сѫ влѣзли съ българитѣ въ отношения федеративни, съюзни, първоначалната цѣль на които била да запазватъ взаимно независимостьта си“*. Ний тукъ ще разгледаме единъ подругъ аргументитѣ му за да видимъ до колко сѫ тѣ приемливи, а това се налага и поради туй, че тѣ безъ критика сѫ възприети вече отъ нѣкои. Напримѣръ К. Шкорпилъ пише: „Византiйскiе лѣтописцы передаютъ, что древнiе Болгары, покоривши семь славянскихъ племенъ, поселили едно изъ нихъ, именно Сѣверянъ *(Σεβέρεις)* на востокъ отъ Верегавской клисуры (Ришскаго прохода), а останальныхъ по договору къ югу и къ западу для обороны отъ Аваровъ“. Theoph. p. 359). Славяне были изгнаны изъ области между Дунаемъ, морскимъ берегамъ и восточнымъ балканомъ. (Материалы для болгарскихъ древностей стр. 561). Даже и въ учебницитѣ е въведенъ този възгледъ, благодарение на професорското звание на г-нъ В. Златарски.

Нека разгледаме първо фразата *ὑπὸ πάκτον*, която г-нъ Златарски прѣвежда съ „подъ договоръ“. Думата *πάκτον*, множествено *πάκτα* е латинска, заета е отъ византийскитѣ писатели. Дѣйствително pactus на латински значи *договоръ*, нъ тукъ трѣбва да се знае, въ каква смисъль се е употрѣбявала тя (*πάκτον*) отъ византийскитѣ писатели къмъ края на VII, VIII и IX вѣкъ. Затова достатъчно ще ни бѫде като наведемъ нѣкои мѣста отъ Теофана, у който е употрѣбена тази дума. Напримѣръ на стр. 549 ed. Bonnae у тоя авторъ четемъ: *Ο βασιλεὺς εἰρήνευσε μετ᾽ αὐτῶν (τῶν Βουλγάρων), ἐτήσια αὐτοὺς συμφωνήσας παρέχειν πάκτα ἐπ αἰσχύνη Ρα μαίων*, т. е. Императора сключи миръ съ тѣхъ (българитѣ), като се съгласи да имъ дава годишни данъци за срамъ на ромеитѣ (гръцитѣ). Отъ приведения по-горѣ цитатъ се вижда ясно, че думата *πάκτον* означава данъкъ, а не договоръ. Даже и самъ г-нъ Златарски на стр. 339 въ студиитѣ си, като говори за мира сключенъ между Константина IV Погоната и Аспаруха, прѣвежда горнитѣ думи: *„подъ условие да имъ плаща ежегоденъ данъкъ.«**) Нъ нека приведемъ и други примѣри: *Ο῾ δὲ Φόκας...... τῷ Χαγάνῳ τὰ πάκτα ἐπαυξήσας.* (Phocas porro auctis et foederis pacto faciendis chagano donis) Т. е. а Фока, като увеличи (уговоренитѣ) даждия. Теор. р. 451. Или още: *Υ῾ποσχόμενος καὶ ἐτήσια τῷ βασιλεῖ παρέχειν πάκτα* (qui annua quoque tributa pollicerentur), т. е. като обѣщавалъ да плаща на императора и годишни даждия. Theoph. p. 543. *Κάρδαμος δὲ ὁ κύρις βουλγαρίας ἐδήλωσεν τῷ βασιλεῖ ὅτι ἢ τέλεσόν μοι πάκτα, ἢ ἔρχομαι ἕως τῆς χρυσῆς πόρτης καὶ ἐρημῶ τὴν Θράκην.* Т. е., а Кардамъ господаря на България извѣсти на царя: че или ми давай данъкъ, или пъкъ идвамъ до златнитѣ врата и опустошавамъ Тракия. Theoph. p. 728. Прѣдъ видъ на горнитѣ аналогични примѣри трѣбва да обявимъ прѣвода, подъ „*договоръ*“, който ни прѣдлага г-нъ професора, за невѣренъ.

---

*) Pactam annuatim pecuniam eisdem persolvere.

Нъ нека подложимъ на критически анализъ и останалитѣ аргументи, върху които г-нъ В. Златарски базира своя възгледъ. Той ни казва, че византийскитѣ писатели строго различавали българи и словѣни въ българското ханство и че въ първитѣ съвмѣстни походи срѣшу Византия словѣнитѣ ни се прѣдставятъ въ еднакви съ българитѣ отношения спрѣмо българския ханъ. Върху туй ще кажемъ, че не само словѣнскитѣ племена се различаватъ строго въ българската държава, нъ и самитѣ гръцки пленници, които били настанени отъ българитѣ въ *Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου*. т. е., въ България оттатъкъ Дунава. Нашия професоръ навѣрно ще си спомни думитѣ си: »*че* (гръцкитѣ) *плѣнници* въ новото си отечество (задъ дунавска България) *сѫ имали чисто военна уредба* (?!): тѣ се управляватъ отъ единъ стратилатъ, или воински началникъ съ пълномощна власть, защото въ своето отсѫтствие той остава сина си да управлява македонцитѣ т. е. плѣнницитѣ. Освѣнъ това на тия плѣнници било оставено орѫжието“. (стр. 104 Период. спис. кн. 63). Прѣбългаритѣ, по традиция вѣрни привърженици на старитѣ си държавни наредби и въ Мизия пазили строго турскитѣ принципи при организирането на държавата си. Тѣ на завладяванитѣ съ орѫжие инородни племена опрощавали имъ живота, нъ ги прѣустройвали спорѣдъ своитѣ понятия за държавата, като се стараели да ги използуватъ въ военно и икономическо отношение. Съ други думи, тѣ ги нагласявали на племена, които длъжни били да признаватъ ханската власть и да плащатъ данъкъ, както и да помагатъ въ военно врѣме на своитѣ господари. Такъва уредба сѫ имали и другитѣ турски народи, а сѫщо и хунскитѣ. Фактъ е, че разнитѣ народи подъ прѣдводителството на своитѣ началници, които признавали върховната власть на Атила, сѫ се борили за хунското величие и му дали възможность да диктува на изтокъ и западъ. Малко пъкъ по късно словѣнскитѣ племена, прѣдвождани отъ своитѣ началници, заедно съ българскитѣ орди, поставени подъ върховенството на аварския хаганъ Баяна, опустошаватъ балканскитѣ провинции на Византия, обсаждатъ заедно съ аваритѣ гр. Солунъ и застрашаватъ самия Цариградъ. Сѫщото вършатъ и българохунскитѣ орди въ Мизия. Тѣ, заедно съ подчиненитѣ си седъмъ словѣнски племена, които по волята на българитѣ—покорители, били разпрѣдѣлени по границитѣ за да пазятъ, въ съюзъ още и съ съсѣднитѣ словѣнски племена, които продължавали да сѫ свободни, воювали успѣшно срѣщу Византия. А прѣзъ Крумово врѣме, когато подпаднала подъ българската власть и една часть отъ аваритѣ, то послѣднитѣ пакъ заедно съ словѣнитѣ воюватъ срѣщу Византия за смѣтка на владѣтелитѣ си българи. Въ XIV вѣкъ съ сѫщата племенна организация си послужватъ и османскитѣ турци. Мурадъ I начело на албанци, българи, гърци, сърби, турци и пр. създава крѣпка империя въ тѣхнитѣ земи. Тъй че въ участието на подчиненитѣ словѣнски племена въ българската войска*) не трѣбва да се съгледватъ еднакви отношения на словѣнитѣ съ българитѣ спрѣмо българския ханъ, а напротивъ туй трѣбва да се обясни като задължение на подчиненитѣ словѣни спрѣмо българския ханъ и то като послѣдствие отъ племенната уредба на прѣбългаритѣ. Що се отнася пъкъ до твърдението на г. В. Златарски, че подчиненитѣ словѣни въ врѣмето на Телеца *„се явяватъ повече като съюзници, отколкото като единъ покоренъ народъ“*, то трѣба да констатираме, че и тукъ нашия професоръ не разбралъ правилно цитиранитѣ отъ него извѣстия на Теофана и Никифора (виж. на стр. 206.) У Теофана се казва, че Телецъ като потеглилъ срѣщу византийцитѣ, взелъ съ себе въ съюзъ двадесеть хиляди, не вече отъ подчиненитѣ нему народи (словѣнитѣ), *а отъ свърхприлежащитѣ. λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ τῶν πϱοσπαϱακειμένων ἐθνῶν χιλιάδας κ'*. А Никифоръ за сѫщата случка казва:... *Τελέσσιος ἐξέϱχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβηνῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη.* (Излиза Телецъ, като awималъ въ съюзъ немалки множества словѣни) Никифоръ никакъ неказва, че словѣнитѣ сѫ били подани на българитѣ, а просто говори неопрѣдѣлено. Нъ понеже Теофанъ тѣзи съюзници на българитѣ словѣни причислява къмъ връхъ *прилѣжащитѣ*, то тѣ немогатъ да се отнесатъ къмъ подчиненитѣ, които влизали въ състава на българското ханство, а къмъ независимитѣ словѣнски племена, които пълнели Балканския полуостровъ и образували нѣкои отъ тѣхъ даже независимо **словѣнско кнѧжение**. Въ сѫщата смисъль могатъ да се обяснатъ и слѣднитѣ думи у Теофана: *πίνειν εἰς αὐτὸ (τὸ ὀστοῦν) τοὺς τῶν Σκλαβίνων ἄϱχοντας ἐποίησεν ἐγκαυχώμενος*. (P. 764). Т. е. Крумъ като посребрилъ черепа на Никифора *„приготвилъ да пиятъ въ него словѣнскитѣ (архонти) вожди, като се гордѣелъ.* Тукъ става дума безъ съмнение за съюзнитѣ съсѣднитѣ словѣнски князе, прѣдъ които Крумъ трѣбвало да напомва българската военна мощь, за да може да ги държи въ респектъ.

Присѫтствието на съюзнитѣ словѣнски отряди между българскитѣ войски, отъ съсѣднитѣ неподчинени словѣнски племена както и спомагателни отряди отъ подчиненитѣ на българитѣ словѣни, ни дава възможность да си съставимъ

---

*) *Συγκινεῖ πάντα τὸν ὑποκείμενον αὐτῷ λαὸν τῶν Βουλγάϱων καὶ Σκλάβων*, т. е. Тервелъ раздвижва заедно цѣлата нему подчинена войска отъ българи и словѣни или още *Καὶ ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς λάθϱα εἰς Βουλγαϱίαν ἐπίασεν τὸν Σέβεϱον ἄϱχοντα Σκλαβουνῶν τὸν πολλὰ κακὰ ἐν τῇ Θϱᾴκῃ ποιήσαντα* Theoph. p. 673. „И като испрати царя (византийски) тайно въ България, хвана Сѣвера, вожда на склавунитѣ, които бѣ направилъ много злини въ Тракия.

напълно понятие за наборната система на старобългарската армия въ езическото врѣме. При туй не бива да се забравя, че 791—803 год., аварската държава била съсипана отъ франкитѣ и Крѫмъ вѣщо се възползувалъ отъ политическото положение, та присъединилъ къмъ държавата си источнитѣ аварски области. Отъ тогава въ българската войска личатъ и аварски спомагателни отряди. Затова ни съобщава Симеонъ Магистъръ, именно: „Слѣдъ всичко това се доложи, че Крѫмъ набралъ много войска, като събралъ и аваритѣ и всичкитѣ словѣни“... *Λοιπὸν οὖν.... ὁ Κροῦμος ἐστράτευσεν λαὸν πολὺν συναθροίσας καὶ τοὺς Ἀβάρους καὶ πάσας τὰς Σκλαβινίας*. Sym. Magist. p. 617 ed. Bonn. Това ставало, когато Крѫмъ прѣзъ 813—14 год. се тъкмѣлъ да нападне на Цариградъ. Аваритѣ указали какво-годѣ влияние върху държавното устройство на българитѣ. А споредъ извѣстието на лексикографа Суида, българитѣ, като видѣли красивото облѣкло на аваритѣ, до толкова сѫ го харесали, че го усвоили за себе си. (Вижъ въ студията ми: Бѣлѣжки върху веществената култура на старобългарското ханство стр. 65).

Обаче не винаги сѫ бивали полезни инороднитѣ спомагателни отряди въ старобългарската армия. Така на 763 г., когато Телецъ се сразилъ съ византийския императоръ Константинъ на полето до Анхиало[*] и между българскитѣ войски дѣйствували 20 хиляди души отъ съсѣднитѣ съюзни словѣни, въ разгара на самото сражение, словѣнитѣ измѣнили на българитѣ и се присъединили къмъ византийскитѣ войски.[**] *(ἄλλοι δὲ καὶ προσερρύησαν (τῷ βασιλεῖ)*. (Theoph. p. 668 ed. Bonn). Словѣнскитѣ племена само по неволя и по принуждение взимали участие въ българската войска.

Словѣнитѣ търсили сгоденъ случай да се отърватъ отъ тежкото поданство на българската държава; и удало имъ се слѣдъ поражението на българския ханъ Телеца (762—3 год.). Тогава настѫпило и онова масово изселване на словѣни, на вѣрно, отъ България на брой до 208,000 души. Тѣ прѣдпочели византийското християнско робство прѣдъ суровото българско язическо. А че словѣнитѣ въ България не сѫ се намирали въ съюзни отношения съ българитѣ, нито пъкъ по-късно къмъ първата половина на VIII вѣкъ сѫ образували нѣкаква „славянска партия“, която е водила борба съ прѣбългаритѣ за равноправно участие въ държавното управление,[***] ни свидѣтелствува и рускиятъ лѣтописецъ Несторъ. Той пише: **Словѣньскꙋ же ꙗзикꙋ.... живꙋщю на Дꙋнаи, придоша Скꙋфь, рекше отъ Козаръ, рекоми и Болгаре, сѣдоша по Дꙋнаеви, насилници словѣномъ биша.** (Лѣтопись по Лавр. списку. С.-П. 1871, стр. 10). Сходни извѣстия съ руския хронистъ ни донасятъ и арабскитѣ писатели, които сѫ писали прѣзъ язическата епоха. Така писателя отъ I половина на IX вѣкъ Muslim b. Abú Muslim al Garmi казва, че българитѣ воювали сполучливо и срѣщу словѣнитѣ и когато между българитѣ и византийцитѣ бивалъ сключенъ миръ, първитѣ изпращали на гърцитѣ млади робе отъ двата пола отъ словѣнско произхождение. Безъ съмнѣние тѣзи словѣнски робе сѫ бивали заграбвани отъ българитѣ слѣдъ сражения и продавани въ Цариградъ отъ българскитѣ търговци. Извѣстията на Мюслима ал Гарми за българитѣ се намиратъ заети и отъ по-късниитѣ арабски писатели, като у ал Бекри и у Масуди съ нѣкои измѣнения, безъ обаче да се различаватъ особенно отъ първоизточника.

---

[*] *Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐλθὼν ὑπλίκευσεν εἰς τὸν κάμπον Ἀγχιάλου... ἐφάνη Τελέτζης μετὰ πλήθους ἐθνῶν ἐρχόμενος;* Theoph. p. 668

[**] За измѣната на словѣнитѣ г-нъ В. Златарски говори въ студиитѣ си стр. 68.

[***] По тоя начинъ, казва нашия професоръ В. Златарски, отъ врѣмето на Кормисоша въ България се образуватъ двѣ течения, двѣ партии между самитѣ българи, които, ако и да сѫ изникнали на чисто политическа почва, въ основата си иматъ етнически характеръ

Понеже извѣстията на Muslima иматъ значение, както изобщо за битътъ на прѣбългаритѣ, тъй и за военния строй и за понятията за задгробния животъ, погрѣбалнитѣ обичаи и пр. и пр. то даваме ги тукъ по френския прѣводъ заедно съ български.

„Les Bordjâns. Ils sont descendants de Younân, fils de Japhet. Leur royaume est important et vaste. Ils combattent les Roumis. les Slaves, les Khazârs, les Turcs; leurs ennemis les plus redoutables sont les Roumis. De Constantinople au pays des Bordjân il y a quinze jours de marche; leur royaume a une étendue de vingt jours sur trente.

Chaque place forte, chez les Bordjâns, est entourée d'une haie que longe et que surmonte une sorte de réseau en bois, ce qui constitue une défense analogue à celle d'une muraille élevée derrière un fossé. Les Bordjâns sont de la religion des Mages, et ils n'ont point de livres. Les chevaux dont ils se servent dans les combats sont toujours en liberté dans les prairies, et personne ne doit les monter en dehors du temps de la guerre. S'ils découvrent qu'un homme a monté un de ces animaux en dehors de ce temps, ils le tuent. Lorsqu'ils se disposent à combattre, ils se forment en lignes, ils placent les archers devant et, derriére, ils entassent leurs femmes et leurs enfants. Les Bordjâns ne connaissent ni deniers ni dirhems; toutes leur transactions, ainsi que les contrats de mariage. se font au moyen de bœufs et

---

и затова ние ще ги наречемъ *българска* и *славянска*, тъй като почналата се между тѣхъ борба прѣзъ първата половина на VIII в. трѣбало да рѣши, кой отъ двата съставни елемента въ държавата — българскиятъ ли, или славянскиятъ — ще вземе надмощие въ образуванието на българската народность." Студии по българска история стр. 67.

de moutons. Lorsque la paix est conclue entre eux et les Roumis ils envoient aux Roumis de jeunes esclaves des deux sexes, slaves ou d'une race analogue. Lorsqu'un homme puissant meurt parmi eux, ils rassemblent les domestiques du défunt et les gens de sa suite, et, après leur avoir fait des recommandations, ils les brûlent avec le mort; ils disent: „Nous les brûlons en ce monde, mais ils ne brûleront pas en l'autre". Ou bien ils creusent un grand caveau où ils descendent le mort; ils y font entrer avec lui sa femme et les gens de sa suite, et ils les y laissent jusqu'à ce qu'ils soient morts. Il est d'usage chez eux que lorsqu'un esclave a commis une faute dont son maître veut le châtier, il se jette de lui-même par terre devant son maître qui le frappe autant qu'il lui convient; et si l'esclave se relève avant d'en avoir reçu la permission, il est passible de mort. Ils ont aussi pour coutume de donner de plus fortes parts d'héritage aux filles qu'aux garçons". J. Marquart. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge S. 204—205.)

Борджанитѣ (Българитѣ). Тѣ произхождатъ отъ (колѣното) на Юнана, синъ Яфетовъ. Тѣхното царство е значително и обширно. Тѣ биятъ гърцитѣ, (византийцитѣ) словѣнитѣ, хазаритѣ, турцитѣ (маджаритѣ); тѣхни най-върли неприятели сѫ гърцитѣ. Отъ Цариградъ до страната на борджанитѣ има петнадесеть дена пѫтуване; тѣхното царство се простира 30 дни на длъжъ и 20 на ширъ.

Всѣко укрѣпено мѣсто у борджанитѣ е обкрѫжено съ високъ плѣтъ, който заобикаля и засланя дървена ограда, нѣщо което съставлява съотвѣтствена защита (подобно) на стѣна издигната задъ единъ ровъ. Борджанитѣ по-религия сѫ маги (язичници) и нѣматъ никакви книги (свещенъ законъ). Конетѣ съ които си служатъ въ сраженията, всѣкога пасятъ свободни по лѫговетѣ и никой не трѣбва да ги яха, освѣнъ въ военно врѣме. Ако откриятъ, че нѣкой човѣкъ се е качилъ върху нѣкои отъ тѣзи животни вънъ отъ това врѣме, го убиватъ. Когато тѣ се готвятъ да се биятъ се строятъ на редове (линии); тѣ поставятъ стрѣлцитѣ отпрѣдъ, а отзадъ, тѣ натрупватъ женитѣ и дѣцата си. Борджанитѣ не познаватъ нито монети, нито теглилки; всичкитѣ имъ зимания и давания, както и женидбенитѣ спогодби се вършатъ посрѣдствомъ волове и овце. Когато между тѣхъ и гърцитѣ е сключенъ миръ, тѣ изпращатъ на гърцитѣ млади робе отъ двата пола, словени или отъ съответствена раса (подобно потекло). Когато измежду тѣхъ умира нѣкой голѣмецъ, тѣ събиратъ слугитѣ на покойника и неговата свита и слѣдъ като ги прѣпорѫчатъ, ги изгарятъ съ мъртвеца, като казватъ: „Ний ги изгаряме на тоя свѣтъ, нъ тѣ не ще изгорятъ на другия свѣтъ". Или пъкъ тѣ изкопаватъ голѣма изба, гдѣто спускатъ умрѣлия; тѣ поставятъ съ него тамъ жена му и неговата свита и ги оставятъ тамъ до като умратъ. У тѣхъ е обичай, че когато единъ робъ е извършилъ прѣгрѣшение, за което неговия господаръ иска да го накаже, робътъ пада на земята доброволно прѣдъ господаря, който

Тѣзи извѣстия сѫ били извѣстни въ историческата литература и въпрѣки туй нашия проф. г-нъ В. Златарски не ги взелъ въ внимание въ студиитѣ си, като разсѫждава за отношенията на словѣнитѣ и българитѣ. При туй забравилъ е г-нъ Златарски и за борбитѣ на великия ханъ Омъртага съ тимокскитѣ и браничевскитѣ словѣни, Бодричи и Кучани, за които говорятъ и франкскитѣ аналисти. Той, като говори за отношенията на словѣни и българи, до толкова се е увлѣкалъ отъ прѣдумишления си възгледъ, щото забравилъ даже онова, което писалъ попрѣди самъ той въ Период. Списание кн. 63 стр. 106 и пр. Между туй и домашнитѣ ни паметници, именно каменнитѣ надписи, които се отнасятъ къмъ източницитѣ отъ първа рѫка, говорятъ, че отношенията на българитѣ спрѣмо словѣнитѣ не сѫ били приятелски. Така въ Чаталарския надписъ откритъ прѣзъ 1905 г. четемъ: *Κάνας ὐβηγὴ Ὠμουρτὰγ... καὶ... τὴν δύναμιν του... Γραικοὺς καὶ Σκλάβους* т. е., че великия канъ Омъртагъ изпратилъ военитѣ сили, които се намирали на лагеръ въ Плисковското поле, срѣщу гърцитѣ и словѣнитѣ.*) Тъй че отъ всичкитѣ свидѣтелства, изложени до тукъ, се опровергава твърдението на г. В. Златарски относително отношенията на българитѣ спрѣмо словѣнитѣ, подчинени на българскитѣ ханове.

Слѣдъ като се установиха отношенията на подчиненитѣ инородни племена на българитѣ и се охарактеризира наборната система у тѣхъ, нека разгледаме сега наборна наредба между самитѣ българи. Всѣки princeps или вождъ на една область, а такива били десеть, билъ длъженъ да се прѣдстави въ военно врѣме прѣдъ своя върховенъ вождъ великия канъ съ свойта дружина, която трѣбало да я държи винаги готова за война и снабдена съ коне и съ всички военни принадлежности. Военната сила на прѣбългаритѣ се състоела въ тѣхната конница. Тѣ яздили твърдѣ искусно на коне, който, както свидѣтелствува арабски писатель Muslim al Garmi, нарочно сѫ се огледвали и служили само за врѣме на война. А отъ отговоритѣ на папа Николая до Бориса се вижда, че между българитѣ сѫществувалъ старъ обичай, щото, прѣди да се потегли на война върховния вождъ натоварялъ единъ вѣренъ, опитенъ и благоразуменъ мѫжъ да прѣгледа на всѣки войникъ коня, орѫжието и другитѣ потрѣбни припаси за война. Ако ли прѣзъ ревизията се укажело, че у нѣкого не се намирало всичко въ исправность, такъвъ войникъ се осѫждалъ на смърть**). Сѫщото наказание се прилагало и спрѣмо прѣд-

---

го бие колкото душа му иска; и ако робътъ стане прѣди да е получилъ позволение, той е достоенъ за смърть. Тѣ иматъ сѫщо обичай да даватъ въ наслѣдство по-голѣма часть на дъщеритѣ отколкото на синоветѣ.

*) Матеріалы для болгарскихъ древностей. стр. 545. Изданіе Русскаго Археол. Инстит. въ Констант. 1905.

**) Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum cap. 40.

водителя на всѣка область, които се отказвалъ да отиде на война съ дружината си. Така напримѣръ въ една словѣнска компилация оть разни византийски закони, която се запазила въ твърдѣ късна редакция четемъ: **Се же старєишєє отъ многихъ оузаконоположи сє. Єгда иматьь брань бити, сїи воиска: въсаки кнєзь и воивода и болꙗринь да прїидеть сь воискомь своомь къ цароу, своємоу гдє либо боудеть и въсаки болꙗринь или кластєлинь ижє нє прїидеть сь воискомь своомъ на брань къ цароу, да лишить сє люто живота и имєнїа єго вса боудоуть царєва, аще би било царєво повєлєнїє и онъ би нєбрєгалъ того, да лишить сє своєго живота.**

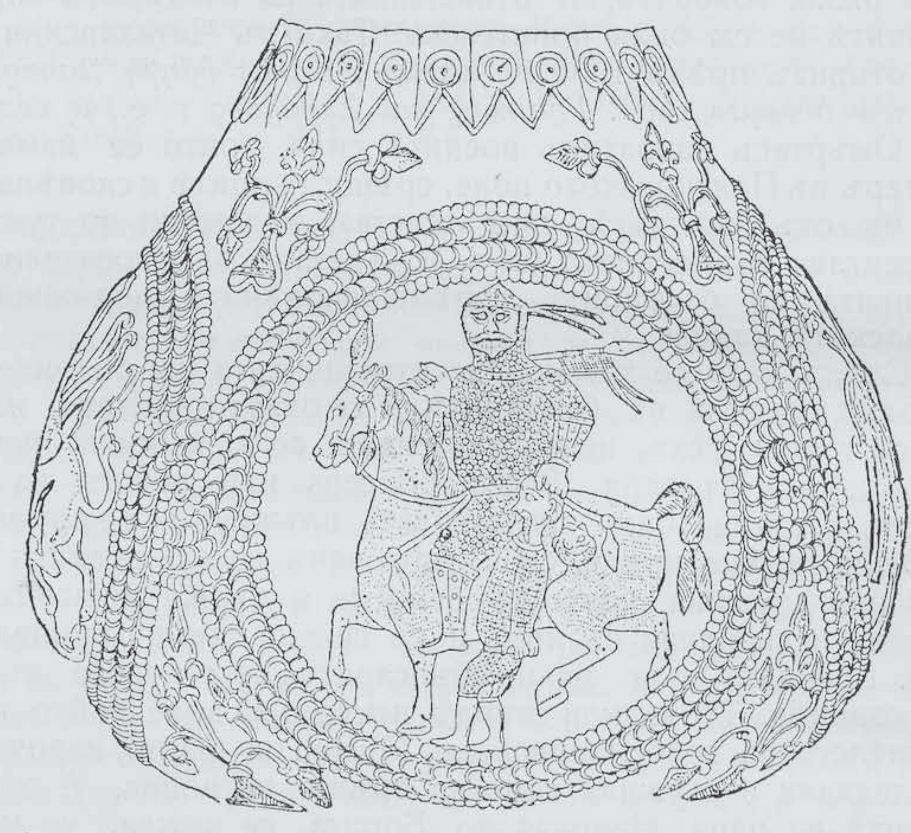

Знаменосецъ на златна ваза изъ старобългарското съкровище, найдено въ Nagy-Szent-Miklós (Маджарско).

Великиятъ ханъ Крумъ къмъ 813 год. располагалъ съ тридесеть хилядна коница, която била облѣчена въ желѣзни разници (*Ἐξῆλθον οἱ βούλγαροι χιλιάδες λ΄ ὁλοσίδηροι.* Simeon Magister p. 616 ed. Bonn.) Бронирани български войски се намирали и въ аварската 60 хилядна армия прѣзъ 578 год. *(Καὶ λέγεται ἀμφὶ τὰς ξ΄ χιλιάδας ἱππέων θωρακοφόρων ἐς τὴν Ῥωμαίων διαπορθμευθῆναι.* Menan. Protect. ed. Did. p. 252).

Тукъ читателя вижда бронированъ старо-български кавалеристъ знаменосецъ отъ началото на IX в. Той се връща побѣдоносно отъ бойното поле съ плячка, единъ пленникъ и отрѣзана глава на неприятель. Тази сцена е изработена върху златна ваза, намѣрена въ 1799 год. въ Nagy-Szent-Miklós въ Маджарско, заедно съ множество други златни и сребърни прѣдмѣти. Находката до скоро бѣше извѣстна съ погрѣшно название „Атилово съкровище“. Нъ едвамъ прѣзъ 1905 год. повечето отъ ученитѣ археолози додоха до заключение; че това е *старобългарско имане.*

Бронирани копиеносци въ България, на бронзово украшение.

Нашия конникъ-знамѣносецъ язди бавно на конь, като че ли дефилира на нѣкои триумфаленъ парадъ. Неговия товаренъ конь, съ глава силно затѣгната отъ кѫса юзда, върви съ бавни крачки. Всадникътъ въ дѣсната си рѫка държи копиенце, къмъ върха на което виси платнено знаме, крайщата на което разцѣпени на двѣ, се развѣватъ въ видъ на лентички. Съ лѣвата си рѫка знаменосецътъ влечи пленникъ, когото държи за перчина; рѫцѣтѣ на пленникътъ сѫ свързани отзадъ и той върви полегка заедно съ всадника. Отрѣзана глава отъ неприятель е провиснала на сѣдлото. Кавалеристътъ е тлъстъ на гледъ, нисъкъ по ръстъ; той е облеченъ въ своеобразенъ пандзиръ, цѣлъ усѣянъ съ дребни крѫгчета, които сѫ пришити на кожена или ленена риза. Професоръ Йос. Хампелъ обяснява съставътъ на тоя пандзиръ съ свидѣтелството на писателя Аммиана Марцелина (584 г.), които знаелъ подобни ризници. Въ книга XVII, гл. 12 Аммианъ пише: че сарматитѣ носятъ пандзири съ нарѣзани и изгладени късчета отъ рогъ, нашити подобно на перца върху ленени ризи. (Въ текста стои: loricae ex cornibus rasis et laevigatis, plumarum specie linteis indumentis innexae.) На главата на всадника е нахлузена коническа шапка или шлемъ, който е украсенъ съ особена подвѣзка, чийто два края се развѣватъ въ въздуха. А тамъ, дѣто пандзира не покрива частьта отъ тѣлото на войника именно: рѫцѣтѣ до лактитѣ и краката, отъ колѣнетѣ до стѫпалата — закрити сѫ съ металически обвивки, които сѫ украсени съ пластинки и гвоздейчета; а самитѣ стѫпала сѫ обути съ кожени источни чехли. Сѫщо и пленникътъ е облѣченъ съ особена ризница, която се различава отъ оная на конника. Професоръ Jos. Hampel въ съчинението си: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. 1905, счита нашия конникъ за български князъ (dass es ein Bulgarenfürst aus der Epoche sei.... стр. 161). А академика Н. П. Кондаковъ въ книгата си: *Ма-*

кедония. Археологическое Путешествiе 1909 г. на страница 27—28 прѣдполага, че всадника трѣбва да прѣдставлява български военначалникъ. „Въ заключенiе мы должны сказать, что если настоящая фигура всадника, дѣйствително изображаетъ болгарскаго предводителя, то онъ отмѣченъ единственно только повязкою вокругъ головы, а затѣмъ и значкомъ въ его рукахъ“. Обаче едва ли сѫ приемливи горѣизложенитѣ възгледи на почтен. професори защото, ако вземемъ прѣдъ видъ извѣстието на Херодота, именно: *) че скитътъ колкото убие неприятели въ сражението, отрѣзва имъ главитѣ и ги прѣдставя на царя си, за да има право да получи дѣлъ отъ заграбената плячка, то изключава се всѣка мисъль, че нашия всадникъ прѣдставлява ханъ или прѣдводитель, тъй като послѣднитѣ не сѫ били задължени отъ военния си обичай да прѣдставляватъ неприятелскитѣ глави. Тъй че споредъ насъ, възъ основа на това Херодотово свидѣтелство, нашия конникъ прѣдставлява обикновенъ български знаменосецъ(*σημαιοφόϱος*), може би сь нѣкакъвъ доленъ чинъ въ старо-българската войска, каквито виждаме и въ илюстрациитѣ на Манасиевата лѣтописъ.

слѣдва.

---

*) *Τὰ δ᾽ ἐς πόλεμον ἔχοντα ὧδέ σφι διακέεται ἐπεὰν τὸν πϱῶτον ἄνδϱα καταβάλῃ ἀνὴϱ Σκύθης τοῦ αἵματος ἐμπίνει. Ὅσους δ᾽ ἂν φονεύσῃ ἐν τῇ μάχῃ τούτων τὰς κεφαλὰς ἀποφέϱει τῷ βασιλέϊ ἀπενείκας μὲν γὰϱ κεφαλὴν τῆς ληΐης μεταλαμβάνει τὴν ἂν λάβωσι, μὴ ἐνείκας δὲ οὔ.* Herod. libr. IV, cap. LXIV.

Т. е. военнитѣ имъ (на скититѣ) обичаи сѫ слѣднитѣ: когато нѣкои скитъ убие първия неприятель, пие му кръвьта. А колкото убие въ битката, отнася главитѣ имъ на царя; защото, като отнесе главата, участвува въ плячката, която биха заграбили; а ако не отнесе, не получава дѣлъ.

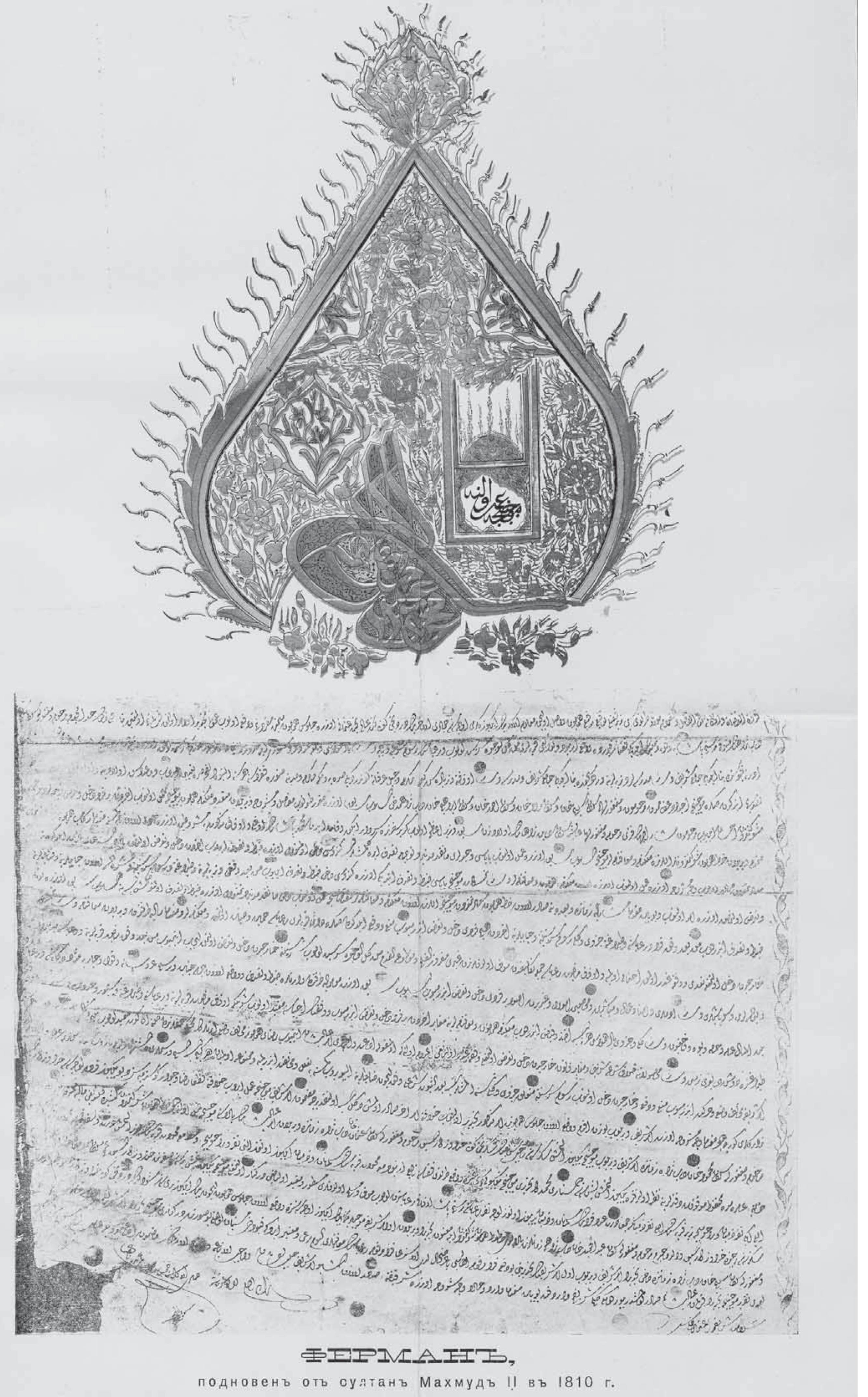

ФЕРМАНЪ,

подновенъ отъ султанъ Махмудъ II въ 1810 г.

Приложение къмъ статията: „*Привилегиитѣ на раята въ земитѣ* (Арбанаси, Горна и Долна Орѣховица и Лѣсковецъ), *завѣщани на Мека и Медина*“, помѣстена въ научн. списание **„Минало“**.

Печатница Гр, Т. Паспалевъ **София.**

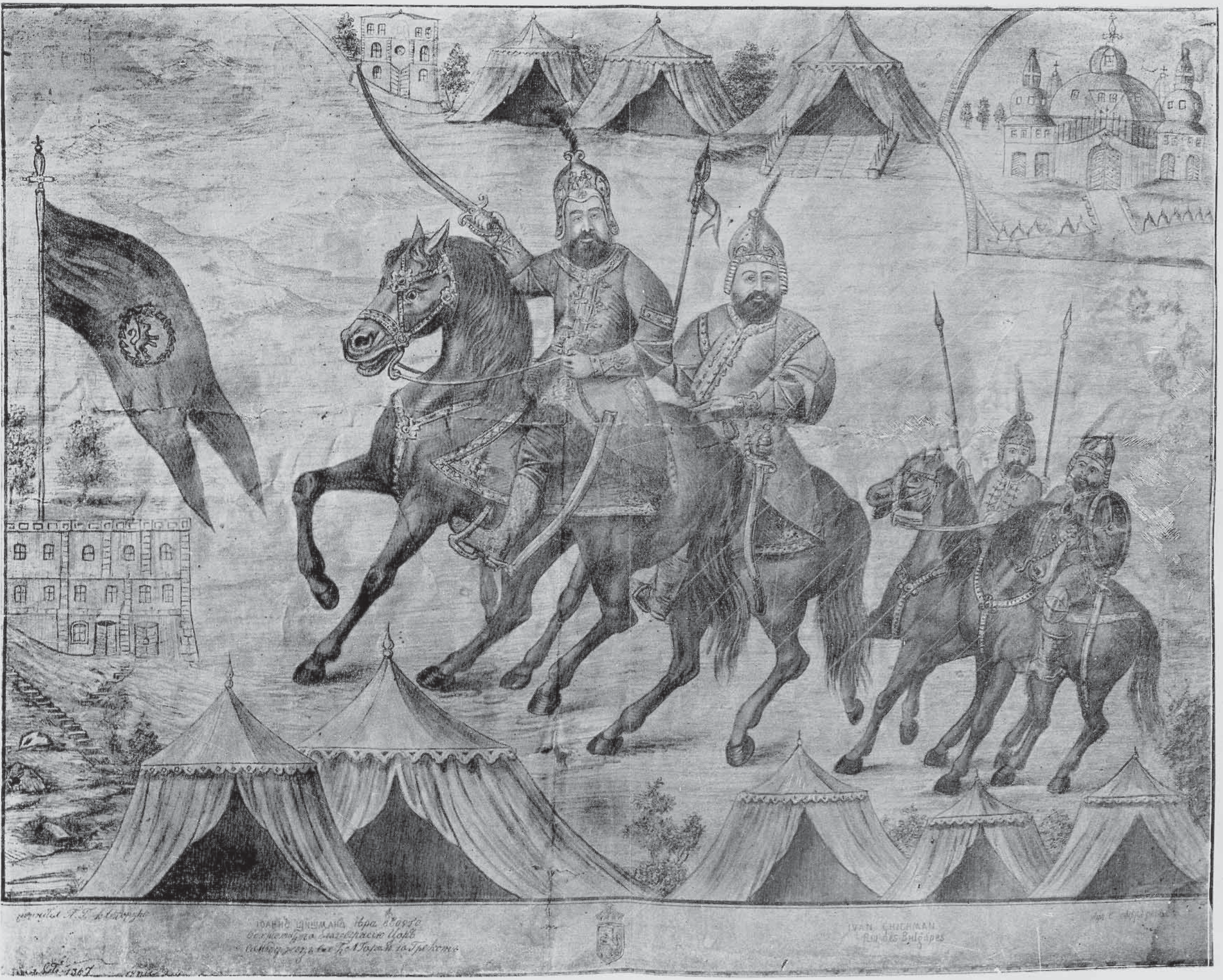
IVAN CHICHMAN
Roi des Bulgares

Приложение къмъ статията:

„Българския Държавенъ Гербъ“

на научното списание «Минало» кн. II.

ИЗВѢСТИЕ.

Научното списание „*Минало*“ излиза четири пѫти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв.

Адресъ: Администрация на сп. „Минало“, София.

* * *

Le journal historique **„Minalo“** (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal „Minalo“ à Sofia (Bulgarie).

* * *

Sommaire du 2ème numero:

p.

I. La correspondance entre l'archevêque d'Ohrida et l'empereur byzantin Manuel II, Paléologue (1391—1423), par *G. Balastchev* . . . . 123—135

II. Les privilèges des chrétiens-raïas dans les domaines particuliers du Sultan, par *D. Ichtchiev*. 141

III. Les privilèges de raïas dans les domaines dotés aux villes saintes Mecque et Médine et des documents, par *G. Balastchev*, *D. Ichtchiev* 156

IV. La Situation ethnographique des anciens Macédoniens, par *Dr. G. Katsarov* 175

V. Les Armoiries d'Etat bulgare, par *G. Balastchev* . . . 187

VI. Une lettre de maître Djin, adressée à N. P. Tpatchilechtov, par *D. Michev* 202

VII. De l'Organisation publique et militaire de l'ansien Etat bulgare, par *G. Balastchev* 216